GHEORGHI

GOSPODINOV

Refugiul timpului

Roman nominalizat la International Booker Prize 2023

Traducere de
Mariana Mangiulea Jatop

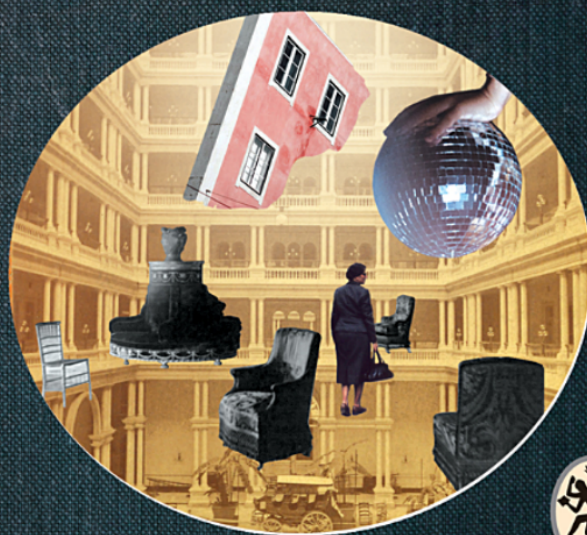

PANDORA M

Anansi
CONTEMPORAN

COLECȚIE COORDONATĂ DE **BOGDAN-ALEXANDRU STĂNESCU**

Anansi
CONTEMPORAN

GHEORGHI

GOSPODINOV

Refugiul timpului

Traducere din limba bulgară și note de
Mariana Mangiulea Jatop

PANDORA M

EDITORI:
Magdalena Mărculescu
Silviu Dragomir

FONDATOR:
Ion Mărculescu, 1994

DIRECTOR EDITORIAL:
Bogdan-Alexandru Stănescu

DESIGN:
Andrei Gamarț

DIRECTOR PRODUCȚIE:
Cristian Claudiu Coban

DTP:
Mihaela Gavriloiu

CORECTURĂ:
Sabina Lungu

Conținutul acestei lucrări electronice este protejat prin copyright (drepturi de autor), iar cartea este destinată exclusiv utilizării ei în scop privat pe dispozitivul de citire pe care a fost descărcată. Orice altă utilizare, incluzând împrumutul sau schimbul, reproducerea integrală sau parțială, multiplicarea, închirierea, punerea la dispoziția publică, inclusiv prin internet sau prin rețele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informației, altele decât cele pe care a fost descărcată, revânzarea sub orice formă sau prin orice mijloc, fără consimțământul editorului, sunt interzise. Dreptul de folosință al lucrării nu este transferabil.
Drepturile de autor pentru versiunea electronică în formatele existente ale acestei lucrări aparțin persoanei juridice Pandora Publishing SRL.

Titlul original: *Vremeubezhishte*

Autor: Gheorghi Gospodinov

Copyright © 2020, Gheorghi Gospodinov
All rights reserved

Copyright © Hristo Gochev, artist, 2020
Copyright © Nedko Solakov, drawings, 2020

Copyright © Pandora M, 2023
pentru traducerea în limba română

O.P. 16, Ghișeul 1, C.P. 0490, București
Tel.: +4 021 300 60 90; Fax: +4 0372 25 20 20
www.pandoram.ro

ISBN (print): 978-606-978-641-3

ISBN (EPUB): 978-606-978-660-4

Pandora M face parte din Grupul Editorial TREI

Părinților mei, care și acum curăță de buruieni
nemuritoarele câmpuri de căpșuni ale copilăriei.

Toți oamenii reali din acest roman sunt inventați, doar cei inventați sunt reali.

„Nu a inventat nimeni, deocamdată, o mască de gaze și un adăpost antiaerian împotriva timpului.“

— Gaustin, *Refugiul timpului*, 1939

„Dar care e organul cu care percepem timpul? Îl poți numi?“

— Thomas Mann, *Muntele vrăjit*[1]

„Omul e singura mașină a timpului de care dispunem.“

— Gaustin, *Împotriva utopiilor*, 2001

„Unde să trăim, dacă nu-n zile?“

— Philip Larkin, *Zilele*

„Oh, yesterday came suddenly...“

— Lennon/McCartney

„…dacă strada ar fi fost timpul, iar el… la celălalt capăt al acesteia.“

— T.S. Eliot, „Bostonianul de seară“[2]

„Acest al nostru veșnic ieri, ieri, ieri…“

— Gaustin/Shakespeare

„Romanul vine de urgență cu luminile și sirena pornite.“

— Gaustin, *Emergency Novel. Brief Theory and Practice*

„….și Dumnezeu va chema înapoi timpul…“

— Ecleziastul (3:15)

„Trecutul se deosebește de prezent prin ceva substanțial — nu curge niciodată într-o singură direcție.“

— Gaustin, *Fizica tristeții*, 1905

„Într-o zi, pe când era mică, a desenat un animal care nu semăna cu ceva cunoscut.
Ce animal e ăsta? am întrebat.
Uneori e un rechin, alteori, un leu, iar uneori, un nor, mi-a răspuns ea.
Hmm, și acum ce e?
Acum e o ascunzătoare.“

— G.G., *Începuturi și sfârșituri*

---

1. Traducere de Petru Manoliu, RAO, București, 1999, p. 76.

2. În *Opere poetice, 1909 – 1962*, ediție bilingvă, traducere de Șerban Foarță și Adriana-Carmen Racoviță, Humanitas, București, 2011, p. 91.

I

O clinică a trecutului

Așa se face că tema este memoria. Tempoul: andante spre andante moderato, sostenuto (reținut). Poate că la început s-ar potrivi o sarabandă, cu solemnitatea ei stăpânită și cu a doua măsură prelungită. Mai degrabă Händel decât Bach. Repetiție strictă și, în același timp, înaintare. Ceva reținut și ceremonios pentru început. Apoi totul poate — și trebuie — să se dezintegreze.

1

La un moment dat, oamenii și-au propus să calculeze când a început timpul, când exact a fost creat Pământul. La mijlocul secolului al XVII-lea, un episcop irlandez pe nume Asher a socotit nu doar anul, ci și data acestui început: 22 octombrie, anul 4004 înainte de Hristos. S-a nimerit într-o zi de sâmbătă (bineînțeles). Unii susțin că Asher a dat și ora exactă — 6 seara. Sâmbăta după-amiază târziu, nu am niciun dubiu. În ce alt moment al săptămânii un creator plictisit ar porni să construiască o lume și să caute companie. Se zice că Asher și-a consacrat întreaga viață acestei întreprinderi, că lucrarea lui avea vreo 2 000 de pagini scrise în latină, mă îndoiesc că au fost prea mulți cei care s-o fi citit-o integral. Dar ar fi devenit foarte populară, de fapt, nu atât conținutul cărții, cât descoperirea în sine. Pe insulă bibliile ieșeau de sub tipar cu data și cronologia stabilite de Asher. Această teorie despre tinerețea Pământului (după mine, despre tinerețea timpului) a pus stăpânire pe lumea creștină. Trebuie să subliniem că și unii savanți, precum Kepler și sir Isaac Newton, indică anumiți ani pentru lucrarea lui Dumnezeu, care se apropie mai mult sau mai puțin de perioada calculată de Asher. Cu toate acestea, pentru mine ceea ce e surprinzător nu este atât anul, și el destul de recent, cât ziua concretă.

22 octombrie, anul 4004 înainte de Hristos, pe la ora 6 în pragul serii.

În decembrie 1910, în jurul acestei date, caracterul omenesc s-a schimbat. Așa scrie Virginia Woolf. Și ne putem imagina acel decembrie al anului 1910, care nu părea a fi diferit de celelalte, un decembrie obișnuit, cenușiu, rece, mirosind a zăpadă proaspătă. Cu toate acestea, ceva s-a declanșat atunci, ceva pe care foarte puțini l-au simțit.

Pe 1 septembrie 1939, dimineața devreme, a venit sfârșitul timpului omenesc.

2

Ani buni mai târziu, când multe dintre amintirile sale urmau să-și ia zborul ca un stol de porumbei speriați, el tot reușea să își aducă înapoi acea dimineață când hoinărea pe străzile Vienei, iar un vagabond cu mustață ca a lui Márquez vindea ziare pe trotuar sub un soare timpuriu de martie. Deodată o rafală de vânt luă pe sus mai multe ziare. A încercat să dea o mână de ajutor, a prins din urmă vreo trei și s-a întors cu ele. Puteți să păstrați unul, a zis Márquez.

Gaustin, așa o să-i spunem, deși el însuși folosea acest nume ca pe o pălărie ce te face invizibil, luă ziarul și plăti cu o bancnotă destul de mare. Vagabondul, plimbând-o între degete, bâigui: Păi… nu am să vă dau rest. Vorbele lui au sunat așa de absurd în dimineața vieneză, că amândoi au izbucnit în râs.

Față de vagabonzi Gaustin simțea iubire și frică, acestea sunt cuvintele și exact în această combinație. Îi iubea și se temea de ei așa cum iubești și te temi de ceea ce ai fost deja sau de ceea ce te aștepți să devii într-o zi. Știa că, mai devreme sau mai târziu, va intra în rândurile armatei lor, ca să folosim un clișeu. Să ne închipuim o clipă șirurile lungi de vagabonzi mărșăluind pe străzile Kertner sau Graben. Da, prin legături de sânge, el era unul dintre ei, chiar dacă unul mai deosebit. Un vagabond în timp, ca să ne exprimăm așa. Datorită împrejurărilor, s-a văzut cu o sumă de bani destul de consistentă cât să îndepărteze transformarea ghinionului metafizic în suferință fizică.

În acea perioadă folosea una dintre cele câteva profesii ale sale — cea de psihiatru gerontolog. Îl bănuiam că sustrage pe ascuns poveștile pacienților săi ca să se adăpostească în ele, să poposească

pentru puțin timp în locul și în trecutul cuiva. Altfel, în capul lui era așa o îngrămădeală de vremuri, glasuri și locuri, încât ar fi trebuit să se dea imediat pe mâna colegilor săi psihiatri, fie să facă în așa fel încât ei înșiși să-l ia pe sus.

Gaustin luă ziarul în mână, făcu câțiva pași și se așeză pe o bancă. Purta o pălărie Borsalino și un trenci închis la culoare, sub care se vedea un tricou polo cu gulerul ridicat, pantofii de piele nu erau noi și avea o geantă, tot de piele, de un roșu fanat. Aducea cu cineva care tocmai coborâse din tren dintr-un alt deceniu, putea trece și drept un anarhist discret, un hippy îmbătrânit sau un predicator dintr-un ordin mai puțin cunoscut.

Deci se așeză pe bancă și citi numele ziarului — *Augustin*, publicație a celor fără domiciliu. O parte din articole erau scrise de aceștia, o altă parte, de jurnaliști profesioniști. Acolo, undeva, pe penultima pagină, jos în colțul din stânga, locul dintr-un ziar căruia i se acordă cea mai mică atenție — acest lucru e bine știut de toți ziariștii — se afla notița. Privirea îi căzu asupra ei. Pe față îi apăru un zâmbet abia conturat, în care se citea mai degrabă amărăciune decât bucurie. Era nevoit să dispară din nou.

3

Mai demult, când domnul Alzheimer era pomenit doar în bancuri de genul *Ce diagnostic ți-au pus? Păi, era un nume de bărbat, dar l-am uitat*, într-un ziar de mai mică circulație a apărut un anunț succint, o știre din acelea pe care cinci oameni le citesc și patru dintre ei, după o secundă, le-au și uitat.

Iată această însemnare repovestită pe scurt.

Un anume medic, dr. G. (menționat doar cu inițiala), dintr-o clinică de geriatrie vieneză aflată în Wienerwald, amator de Beatles, și-ar fi amenajat cabinetul în stilul anilor ’60. A găsit un gramofon de bachelită, a atârnat pe pereți afișe cu trupa favorită, faimosul *Sgt. Pepper*… a cumpărat de la talcioc un dulap vechi, pe rafturile căruia a pus tot felul de mărunțișuri, tot din anii ’60 — săpunuri, pachete de țigări, o serie de broscuțe Volkswagen miniaturale, machete de Cadillac și Ford Mustang de culoare roz, postere cu filme și actori. În ziar scria că pe biroul doctorului se aflau grămezi de reviste vechi, că purta tricou polo sub halatul alb. Nu era nicio fotografie, bineînțeles, tot materialul avea vreo treizeci de rânduri, îngrămădite în colțul stâng din josul paginii. Noutatea consta în aceea că medicul observase cum pacienții cu deficiențe de memorie rămâneau tot mai mult timp în cabinetul său, deveneau mai vorbăreți, cu alte cuvinte, se simțeau confortabil. De asemenea, s-ar fi diminuat considerabil încercările de fugă din clinică, o clinică cu renume, de altfel.

Informația nu purta semnătura vreunui jurnalist, ci venea din partea redacției.

Aceasta era ideea mea, am ținut-o în mine ani buni, dar iată că cineva mi-o luase înainte. (Trebuie să recunosc că ideea mea se referea la un roman, nu la o clinică, dar e totuna.)

În orice caz, cumpăram mereu acest ziar, pe de o parte, pentru că simțeam o afecțiune deosebită pentru aceia care scriau în el — e o poveste lungă dintr-un alt roman —, dar și pentru că mă încerca un sentiment intens (o superstiție personală) că tocmai în acest mod, într-o bucățică de ziar, ceea ce trebuie să ți se spună va veni blând spre tine sau îți va sări în ochi. Această senzație nu m-a înșelat niciodată.

Scria acolo că această clinică se află în Pădurea vieneză și nimic mai mult. Am verificat centrele de geriatrie din zonă, erau cel puțin trei. Acela care îmi trebuia se dovedi, așa cum se

întâmplă de obicei, a fi ultimul. M-am prezentat drept jurnalist și, de fapt, minciuna nu era atât de mare, aveam la mine o legitimație de la un ziar, la care colaboram uneori și cu care puteam intra gratis la muzee. Altfel, mă prezentam ca fiind scriitor, o profesie mult mai inofensivă, dar pentru care nu ai cum să te legitimezi.

Oricum, în cele din urmă, nu fără dificultate, am reușit să ajung la directoarea clinicii. De cum a înțeles ce mă interesează, brusc a devenit necooperantă. Persoana pe care o căutați nu mai e de ieri aici. De ce? Plecarea s-a produs de comun acord, răspunse ea, în alunecoasa limbă funcționărească. A fost concediat? am întrebat cu mirare sinceră. V-am spus deja, de comun acord. Dar de ce vreți să știți? Am citit într-un ziar acum o săptămână un articol interesant… Chiar în timp ce pronunțam cuvintele, am simțit că fac o eroare. Acel material despre încercările de fugă din clinică? Am și depus o plângere prin care acuzăm publicația pentru declarații defăimătoare. Am înțeles că nu are rost să mai rămân, am înțeles și motivul plecării de comun acord. Și cum se numea medicul? am întrebat înainte să ies pe ușă, dar directoarea vorbea deja la telefon.

Nu am părăsit imediat clinica, am descoperit aripa de clădire cu cabinetele și am văzut cum un muncitor tocmai dădea jos plăcuța de pe a treia ușă din dreapta. Bineînțeles, acela era numele, așa cum am bănuit de la bun început.

4

Să îi iei urma lui Gaustin, care trece dintr-un deceniu în altul așa cum noi la aeroport ne mutăm dintr-un avion în altul, este o adevărată șansă ce se ivește o dată la o sută de ani. Gaustin, cel pe care întâi l-am creat, iar apoi l-am întâlnit în carne și oase. Sau a fost invers, nu-mi mai amintesc bine. Prietenul nevăzut, mai vizibil și real decât mine însumi. Gaustin al tinereții mele. Gaustin al năzuinței mele de a fi altul, altundeva, de a locui în alt timp și alte încăperi. Aveam o obsesie comună a trecutului. Diferența dintre noi era mică, dar substanțială. Peste tot eu rămâneam un străin, iar el se simțea la fel de bine în toate timpurile. Când băteam la ușile unor ani diferiți, el era deja acolo, îmi deschidea, mă lăsa să intru și dispărea.

Când l-am chemat pe Gaustin pentru prima dată s-a întâmplat ca să semneze trei rânduri, care îmi veniseră uite-așa, de undeva, parcă dintr-un alt timp. M-am chinuit luni de zile fără să mai pot adăuga ceva la ele.

Din femeie e creat trubadurul
pot spune din nou
ea a creat Creatorul...

Într-o noapte i-am visat numele, scris pe o copertă din piele — *Gaustin din Arles*, *sec. XIII*. Mi-amintesc, încă în vis mi-am spus, ăsta e. Apoi apăru însuși Gaustin, adică unul care semăna cu el și pe care l-am botezat așa pentru mine.

Era chiar la sfârșitul anilor ’80. Trebuie să fi păstrat pe undeva această povestire.

5
Gaustin. Să facem cunoștință

Iată cum prefer să vi-l prezint. L-am văzut pentru prima oară la unul din seminarele de literatură organizate pe litoral la începutul lui septembrie. Ne adunaserăm pe înserate la unul din

restaurantele de la malul mării, toți scriam, dar nu aveam încă o carte publicată, eram necăsătoriți și tineri, între 20 și 25 de ani. Chelnerul abia reușea să-și noteze rachiurile și aperitivele. Când am tăcut cu toții, se auzi pentru prima dată glasul tânărului dintr-un capăt al mesei lungi, care, evident, nu apucase să comande nimic.

O frișcă, vă rog!

Avea siguranța cuiva care comandă rață cu portocale sau curaçao albastru. În liniștea prelungită ce se așternuse, se auzea doar cum briza mării rostogolește o sticlă goală de plastic.

Poftim? bâigui chelnerul.

O frișcă, vă rog, repetă el cu aceeași demnitate reținută.

O clipă și noi am rămas surprinși, dar repede discuțiile de la masă au readus larma dinainte. La puțin timp după, farfuriile și paharele au năpădit fața de masă. Ultimul lucru adus de chelner a fost o farfurioară de porțelan cu un fir auriu pe margine. Pe mijlocul farfurioarei, plină de rafinament (așa mi s-a părut), se afla frișca comandată, din care el lua atât de încet și câte puțin, încât i-a ajuns pentru întreaga seară.

Aceasta a fost prima noastră întâlnire.

Încă de a doua zi am încercat să mă apropii de el, iar în cele câteva zile rămase am dat destul de puțin pe la seminar. Cum niciunul dintre noi nu era prea vorbăreț, ne-am petrecut excelent timpul în plimbări și înot, într-o tăcere împărtășită. Totuși am reușit să aflu că locuiește singur, că tatăl lui murise demult, iar mama, cu o lună în urmă, plecase ilegal din țară spre America pentru a treia oară — el spera tare mult ca de data aceasta să fie cu succes.

Am mai aflat că uneori scrie povestiri de sfârșit de secol XIX, chiar așa s-a exprimat, iar eu abia mi-am reținut curiozitatea, dând impresia că acest lucru e ceva absolut firesc. Trecutul îl preocupa în chip deosebit. Îmi zicea că are obiceiul să intre în case vechi, părăsite și goale, și să caute tot felul de vechituri printre dărâmături, în mansarde, prin lăzi și cutii. Uneori reușea să vândă câte ceva fie la anticariat, fie unor cunoscuți și așa se întreținea. După modesta comandă din acea seară, mi-am dat seama că acest business nu era prea profitabil. De aceea, când aduse vorba că are la el trei pachete de țigări Thomassian din anul 1937, curățate de praf, de calitate extra, eu, ca un fumător inveterat ce eram, m-am oferit imediat să le cumpăr pe toate trei. Adevărat? zise el. Întotdeauna mi-am dorit să gust o țigară Thomassian atât de veche, i-am răspuns, iar el a și zbughit-o spre bungaloul pe care îl ocupa. M-a privit cu o reală plăcere cum îmi aprind țigara relaxat folosind un chibrit original din 1928 (primit cadou tot de la el) și m-a întrebat cum e spiritul lui '37. Iute, i-am răspuns. Țigările erau foarte tari, fără filtru și scoteau un fum gros. Cu siguranță e de la bombardamentele din Guernica din același an, zise încet Gaustin. Poate și din cauza dirijabilului Hindenburg, cel mai mare zeppelin din lume, care a explodat pe 6 mai, parcă, la 100 de metri altitudine, înainte să se prăbușească cu cei 97 de oameni la bord. Plângeau în direct toți radioreporterii. Aceste lucruri, sigur, se depun pe frunzele de tutun...

Era cât pe ce să mă înec. Am stins țigara fără să spun nimic. Vorbea ca un martor ocular care, după multe eforturi, reușise să depășească cele întâmplate.

Am decis să schimb radical subiectul și pentru prima oară în acea zi l-am întrebat cum îl cheamă. Spune-mi Gaustin, zise el zâmbind. Bucuros de cunoștință, Ishmael, i-am răspuns, ca să prelungesc gluma. Dar, de parcă nu m-ar fi auzit, continuă spunând că l-a impresionat acea poezie cu epigraful lui Gaustin. Mi-a făcut plăcere, recunosc. Și, în afară de asta, continuă el pe un ton serios, reunește ambele mele nume: Augustin-Garibaldi. Se pare că ai mei nu au reușit să se pună de acord. Tata ținea mult să mă cheme Garibaldi, pe care îl admira necondiționat. Mama, o

femeie tăcută și inteligentă, care frecventase trei semestre filosofia la Universitate, era în admirația Sfântului Augustin și a insistat să mi se adauge acest prenume. Ea continuă să îmi spună Augustin, iar tata, cât a fost în viață, îmi zicea Garibaldi. Uite așa s-au adunat teologia timpurie și spiritul revoluționar târziu.

În linii mari, aceasta a fost toată informația concretă pe care am schimbat-o în cele cinci–șase zile dinainte de încheierea seminarului. Îmi amintesc, bineînțeles, și de câteva răstimpuri de tăcere, extrem de importante, dar pe ele nu am cum să le relatez.

A, da, am mai avut o scurtă conversație în ultima zi. Abia atunci am înțeles că Gaustin locuiește într-o casă abandonată dintr-un orășel la poalele Balcanilor. Nu am telefon, a zis, dar pot primi scrisori. Mi se păru infinit de singur și... anacronic. Acesta a fost cuvântul care mi-a venit atunci în minte. Gaustin nu se potrivea cu nimic în lumea asta sau, mai exact, nu aparținea lumii actuale. Priveam apusul generos și tăceam. Din tufișurile de alături se ridică un nor de musculițe. Gaustin le însoți cu privirea și făcu următoarea remarcă: În timp ce pentru noi acesta e încă un apus de soare, pentru musculițele de o zi acest apus e amurgul vieții. Eu am adăugat prostește că acesta e un exemplu de metaforă datată. El m-a privit mirat, dar nu a comentat. Abia după câteva minute a zis: Pentru ele nu există metafore.

…În octombrie și noiembrie 1989 au avut loc o mulțime de evenimente, care sunt deja arhicunoscute și comentate. Am fost prezent la numeroasele proteste din piață[3], realitatea mă ținea în priză, așa că nu i-am scris lui Gaustin. Aveam și alte lucruri pe cap, îmi pregăteam prima carte, între timp mă și căsătorisem. Bineînțeles, toate acestea sunt scuze prostești. Și totuși mă gândeam des la el. Dar nici el nu-mi scria.

Am primit o primă felicitare exact pe 2 ianuarie 1990 — o felicitare de Crăciun cu o Albă-ca-Zăpada în alb și negru ce aducea cu Judy Garland. Ținea în mână un fel de baghetă magică cu care indica anul 1929, marcat în cifre mari, vizibile. Pe spatele felicitării era trecută adresa și câteva urări scrise cu cerneală după normele ortografice ale vremii, cu ieruri și vocale nazale[4]. Textul se termina cu: „Îndrăznesc să mă consider Al tău, Gaustin". M-am așezat de îndată să-i răspund, mulțumindu-i pentru surpriza plăcută și adăugând că prețuiam sincer rafinata-i mistificare.

Răspunsul lui a venit în aceeași săptămână. Am deschis cu atenție plicul, în interior erau două pagini cu filigran, scrise doar pe o parte, cu același scris de mână elegant și cu respectarea strictă a normelor ortografice stabilite de reforma din anii '20, pe timpul ministrului Omarcev. Îmi scria că nu iese nicăieri, dar că se simte foarte bine, că s-a abonat la ziarul *Zorile*, editat de dl Krapcev, care i se pare obiectiv, de asemenea, la revista *Cornul de aur*, ca să urmărească oarecum încotro se îndreaptă literatura[5]. Mă întreba ce părere am despre suspendarea constituției și dizolvarea parlamentului de către regele iugoslav Alexandru I, despre care în *Zorile* s-a anunțat chiar de a doua zi. Își încheia scrisoarea cu un Post Scriptum în care își cerea scuze că nu înțelege ce am vrut să zic prin „mistificare rafinată".

Am citit scrisoarea de mai multe ori, am pipăit-o, am mirosit-o cu speranța de a găsi măcar un semn de ironie. Degeaba. Dacă era vorba de un joc, Gaustin mă invita să particip fără a stabili regulile. Ei bine, atunci, intru în joc. Cum nu știam mai nimic despre blestematul an 1929, am petrecut următoarele trei zile la bibliotecă, răsfoind vechile numere ale ziarului *Zorile*. Am parcurs cu atenție articolele despre cneazul Alexandru și, pentru orice eventualitate, am aruncat o privire și asupra altor evenimente din acea perioadă: „Troțki alungat din U.R.S.S.", „Germanii recunosc pactul Kellogg-Briand", „Mussolini semnează acordurile cu Papa", „Franța refuză să-i acorde azil politic lui Troțki", o lună mai târziu „Germania refuză să-i acorde azil politic lui Troțki". Tot

parcurgând publicația, am ajuns până la „Crahul de pe Wall Street“ în numărul din 24 octombrie. I-am scris lui Gaustin, chiar de la bibliotecă, un răspuns succint și destul de distant, după cum mi s-a părut, în care îi mărturiseam pe scurt opinia mea (într-un mod suspect, ea coincidea cu cea a editorului, dl Krapcev) despre evenimentele din Iugoslavia și îl rugam să îmi spună despre tema asupra căreia lucra, sperând ca astfel să înțeleg mai exact ce se întâmplă.

Următoarea lui scrisoare sosi abia după o lună și jumătate. Își cerea scuze că nu se simte bine, bănuiește că are gripă și nu e în stare să facă nimic. Printre altele, mă întreba ce cred, oare Franța îi va oferi azil politic lui Troțki. M-am tot gândit dacă nu ar fi cazul să întrerup toată povestea asta și să îi trimit o scrisoare care să-l trezească la realitate, dar am decis să mai continui puțin. I-am dat câteva sfaturi referitoare la tratament, pe care de fapt și el le citise în *Zorile*, că mai bine să stea în casă și în fiecare seară să facă băi calde, cu multă sare, la picioare. Am adăugat că am mari dubii în ceea ce privește acordarea de azil politic lui Troțki de către Franța, ca și de către Germania. Când mi-a parvenit următoarea scrisoare, Franța, într-adevăr, refuzase să îl primească pe Troțki, iar Gaustin mă complimenta pentru „colosalul meu simț politic“. Această scrisoare era mai lungă decât cele dinainte din două motive. Mai întâi, își exprima încântarea pentru apariția celui de-al patrulea număr din *Cornul de aur*, în care era noul buchet de versuri ale Bagrianei[6] și, în al doilea rând, își exprima entuziasmul pentru un aparat de radio, marca Telefunken, pe care încerca să-l repare. Și mă ruga dacă nu i-aș putea trimite o lampă Valvo din depozitul lui Geabarov aflat pe str. Aksakov la nr. 5. Apoi descria pe larg un experiment realizat la Berlin de dr. Reisser cu un aparat cu 12 lămpi, care transmitea pe unde scurte cu o modulare automată a frecvenței: „La acest aparat se vor putea asculta concerte chiar și în America, îți vine să crezi așa ceva?“.

După această scrisoare, am hotărât să nu îi mai răspund. Nici el nu mi-a mai scris. Nici de Crăciun, nici de următorul Crăciun. Treptat povestea a pălit și, dacă nu ar fi cele câteva scrisori pe care încă le păstrez, mai mult ca sigur nici chiar eu nu aș fi crezut în ea. Dar a fost să fie altfel. Câțiva ani mai târziu, am primit din nou o scrisoare de la Gaustin. Aveam o presimțire rea și nu m-am grăbit să deschid plicul. Mă întrebam dacă i-o fi venit mintea la cap după tot acest timp sau dacă lucrurile s-au înrăutățit. Am deschis plicul abia seara târziu. Erau doar câteva rânduri:

Îmi cer scuze că te deranjez după atâta timp. Dar vezi și tu ce se întâmplă. Citești ziarele, iar cu simțul tău politic ai presimțit demult măcelul, care e pe cale să aibă loc. Germanii concentrează masiv trupe la granița poloneză. Nu ți-am zis până acum că mama e evreică (amintește-ți ce s-a întâmplat cu Austria anul trecut și Noaptea de cristal), pe ăsta nimic nu-l va opri. M-am decis și am făcut tot ce e necesar ca mâine în zori să iau trenul spre Madrid, apoi spre Lisabona, și de acolo la New York...

Rămâi cu bine.
Al tău Gaustin
14 august 1939

Azi e 1 septembrie.

6

Pe 1 septembrie 1939, Winston Hugh Auden se trezește dimineața la New York și notează în jurnal:

M-am trezit cu durere de cap după o noapte cu vise urâte, în care Ch. mă înșela. Ziarele

scriu că Germania a atacat Polonia...

Iată totul adunat într-un început real — vise urâte, război și dureri de cap.

Mă aflam la New York Public Library când am dat peste această însemnare din jurnalul lui Auden, care altfel se păstrează la Londra, dar printr-o fericită împrejurare arhiva sa trecuse oceanul pentru o expoziție temporară.

Doar un jurnal poate reuni așa istoria personală și istoria omenirii. Lumea nu mai e aceeași — Germania invadează Polonia, începe războiul, mă doare capul, iar acest idiot de Ch. are obrăznicia să mă înșele în vis. Azi în vis, mâine aievea (oare s-a gândit la asta?). Să ne amintim că în *O mie și una de nopți* Riar-Șah pornește măcelul asupra femeilor în clipa în care află că a fost înșelat. Oare Auden a realizat cât de multe lucruri sunt cuprinse în acele două rânduri, cât de exacte, personale și cinice sunt? Două rânduri pentru cea mai importantă zi a secolului. În aceeași zi în care durerea de cap îi dispărea treptat, el avea să aștearnă versurile:

„I sit in one of the dives
On Fifty-Second Street
Uncertain and afraid..."[7]

Și aici, deja, cârciuma de pe Fifty-Second Street, durerea de cap, infidelitatea și visul cel urât, invazia Poloniei în acea zi de 1 septembrie, vineri — totul a devenit istorie. Poemul se va intitula exact așa: 1 septembrie 1939.

Când devine istorie viața de zi cu zi?

Și încă ceva. Versul, atât de des citat, *We must love one another or die*[8] din finalul poeziei, care, după aceea, nu i-a mai plăcut lui Auden și pe care îl scotea mereu din text nu e oare legat tocmai de această infidelitate visată? Cine ar vrea să își amintească astfel de coșmaruri.

Mi-aș fi dorit să știu totul despre această zi, o primă zi din toamna lui 1939, să mă aflu în bucătăriile lumii lângă cel care deschide ziarul în timp ce-și bea cafeaua, să trag cu ochiul la ce citește — de la armatele comasate la granița germano-polonă la ultimele zile de solduri de vară și anunțul despre noul bar Cinzano, ce-și deschide porțile în Downtown Manhattan. E pragul toamnei, cadranele publicitare din ziar, plătite în avans, se învecinează acum cu comunicatele despre ultimele evenimente din Europa.

7

Într-o altă zi de 1 septembrie voi sta pe iarba din Bryant Park, cârciuma de pe Fifty-Second Street nu mai e demult, tocmai ce am sosit din Europa (și sufletul are diferența sa de fus orar) și voi privi obosit fețele oamenilor din jur. Am cu mine volumașul lui Auden. După o zi petrecută în bibliotecă stau „nehotărât și speriat". Am dormit prost, nu am visat o infidelitate sau am visat, dar am uitat-o... Lumea se află în același grad de neliniște, șeriful local și șeriful unei țări îndepărtate se amenință reciproc. Fac asta pe Twitter, prin câteva micromesaje. A dispărut retorica de altădată, elocvența. O servietă, un buton și... gata cu ziua de lucru pentru umanitate. O apocalipsă funcționărească.

Da, au dispărut vechile cârciumi, maeștrii de altădată, războiul, care atunci urma să aibă loc, a trecut și el, au trecut și alte războaie, doar neliniștea a rămas.

I tell you, I tell you, I tell you we must die.

Undeva în apropiere se auzea cântecul celor de la The Doors și brusc mi s-a părut că aici are loc un dialog secret, că de fapt Morrison vorbește cu Auden. Și exact acest refren, această replică parcă rezolvă șovăiala din acel vers neiubit chiar de autorul său, *We must love one another or die*. La Morrison nu mai e nicio ezitare, răspunsul e categoric: *I tell you we must die*.

După niște căutări descopăr că bucata e scrisă de Brecht pe muzica lui Kurt Weil încă din 1925. Acesta din urmă, în anul 1930, interpretează textul într-o manieră sumbră, înspăimântătoare.... Astfel, lucrurile devin și mai încurcate. Auden a extras și a răsturnat versul din textul lui Brecht și, de fapt, conversează cu acesta din urmă. Atât Brecht din 1925, cât și Morrison din 1969 porniseră în urma morții. *Îți spun, trebuie să murim*. Spre deosebire de ei, Auden pare a mai da o șansă — *să ne iubim sau să murim*. Doar înaintea războaielor, chiar și în ajunul lor, omul este înclinat să spere. Pe 1 septembrie, probabil, lumea încă mai putea să fie salvată.

Am venit aici cu o treabă urgentă, cum se vine de obicei la New York, fugind de ceva, căutând altceva. Fugeam de continentul trecutului spre un loc ce susținea că nu are trecut, deși între timp adunase totuși. Aveam cu mine un carnet galben, căutam un om, voiam să povestesc atât timp cât memoria nu mă părăsea încă.

8

Câțiva ani mai devreme, mă voi afla într-un oraș în care nu a existat anul 1939. Un oraș în care se trăiește bine și în care se moare și mai bine. Un oraș liniștit ca un cimitir. Nu te plictisești? mă întreabă cunoscuții la telefon. Plictiseala e emblema acestei localități. Aici s-au plictisit Canetti, Joyce, Dürrenmatt, Frisch, chiar și Thomas Mann. E oarecum jenant să îți măsori plictiseala ta cu a lor. Nu mă plictisesc, le răspund. Cine sunt eu ca să mă plictisesc? Cu toate că tare aș vrea să gust din luxul plictiselii.

Trecuse ceva timp de când îi pierdusem urma lui Gaustin la Viena.

Așteptam să îmi dea un semn de undeva, consultam până și paginile celor mai obscure ziare, dar, era clar, devenise mai precaut. Într-o bună zi primesc o carte poștală fără numele expeditorului sau adresa lui.

Salutări din Zürich, am o idee, dacă iese ceva, o să îți scriu.

Doar el putea fi. Următoarele luni nu mi-a mai scris, dar eu m-am grăbit să accept o invitație pentru o ședere scurtă la Literaturhaus de acolo.

Așa că am petrecut aici aproape o lună, duminicile colindam străzile pustii, mă bucuram de soarele care întârzia pe deal și puteai vedea cum la apus, departe în adâncimea peisajului, culmile Alpilor își schimbă treptat culorile până într-un violet rece. Înțelegeam de ce toți veneau aici spre sfârșit. Zürich e un oraș bun pentru a îmbătrâni. Și pentru a muri. Dacă ar exista o geografie europeană a vârstelor, ar putea fi clasificată astfel. Paris, Berlin și Amsterdam pentru cei tineri, cu atmosfera lor relaxată, cu mirosul de canabis, cu băutul berii și tăvălitul pe iarba din parcul Mauer, cu piețele de vechituri duminicile, cu frivolitatea sexului... Apoi, pentru vârsta maturității — Viena sau Bruxelles. Tempoul scade în intensitate, comoditatea, tramvaiele, buna funcționare a asigurărilor de sănătate, școlile pentru copii, cariera, administrația europeană. În fine, pentru cei care nu vor încă să se maturizeze, există Roma, Barcelona, Madrid... Mâncarea bună, după-

amiezile calde vor compensa traficul, zgomotul, un oarecare haos. Tot aici, pentru tinerețea târzie, aș adăuga și New Yorkul, da, îl pun la orașe europene, mutat peste ocean datorită împrejurărilor.

Zürich este un oraș pentru a îmbătrâni. Aici lumea zăbovește, râul vieții s-a cuibărit într-un lac molcom și liniștit la suprafață, luxul plictiselii și soarele pe deal pentru oasele bătrâne. Timpul în toată relativitatea sa. Nu e deloc întâmplător că două mari creații ale secolului XX, legate anume de timp, s-au întâmplat aici, în Elveția — teoria relativității a lui Einstein și *Muntele vrăjit* al lui Thomas Mann.

Nu venisem să îmi sfârșesc zilele la Zürich, nu încă, cutreieram pe străzi, aveam nevoie de această pauză, mă străduiam să termin un roman care sângera abandonat undeva pe la mijloc și speram să îl întâlnesc pe Gaustin, poate în trenulețul spre Zürichberg, poate în cimitirul de pe dealul Fluntern lângă monumentul lui Joyce. Am petrecut acolo câteva după-amiezi. Lângă acel Joyce cu țigara în mâna stângă, cu o carte în mâna dreaptă, stând picior peste picior. Și-a mutat privirea de la carte, acordând un timp suficient frazelor ca să se amestece cu fumul de la țigară, și-a strâns puțin ochii în spatele ochelarilor și parcă în orice clipă va întoarce capul spre tine să îți spună ceva. Mi se pare unul dintre cele mai vii monumente funerare. Am vizitat multe cimitire în lume, ca orice om speriat de moarte, că va muri sau că-l pândește moartea (nu știu de care dintre ele ne temem mai mult), ca unul care vrea să vadă culcușul fricii sale, să se convingă că acest loc e calm, tihnit, că e făcut totuși pentru oameni, pentru odihna lor. Un loc cu care trebuie să ne obișnuim, deși nu reușim. Nu e curios, mi-a spus cândva Gaustin, cum întotdeauna mor ceilalți, iar noi înșine — niciodată?

9

Așa că n-am dat de Gaustin în niciunul din locurile pe care le-am frecventat, iar șederea mea era pe sfârșite. Invitasem o colegă bulgăroaică la Römerhof să bem o cafea la soare. Stăteam de vorbă fără reținere știind că nimeni nu ne înțelege, bucurându-ne de avantajul unei limbi de mică circulație. Comentariile noastre îndrăznețe vizau fie pe unii clienți ai cafenelei, fie anumite curiozități elvețiene. Inevitabil, am abordat și tema eternei melancolii și ghinionului de a fi bulgar — o temă potrivită să umple oricând pauzele stinghere din timpul unei conversații. Bulgarilor le place să se plângă de soarta lor.

Și atunci, un domn cu înfățișare demnă, foarte prezentabil în ciuda vârstei înaintate, care își sorbea cafeaua la o masă alăturată, se întoarse către noi. Cu cel mai blând glas bulgăresc (blând și bulgăresc de obicei nu rimează) spuse: Îmi cer scuze, fără să vreau, am auzit ce vorbiți. Când aud o limbă bulgară frumoasă, nu mă pot împiedica să ascult.

Există voci care poartă cu sine istorie, era o voce de emigrant, din vechea emigrație, e uimitor cum bulgara lor nu e influențată de vreun accent străin, doar pe alocuri unele vocale trădau limba anilor ’50 — ’60, ceea ce-i conferea o anume patină. Stânjeneala noastră de făptași prinși la fața locului s-a disipat repede, cu atât mai mult cu cât nu făcuserăm niciun comentariu la adresa domnului respectiv.

Și astfel se porni acea conversație între conaționali care se întâlnesc întâmplător, iar rolul meu era mai degrabă al unui auditor. Trecu o oră, dar ce e o oră față de ani de absență, colega mea se scuză că trebuie să plece, iar noi doi ne-am așezat împreună la o masă. Mai puteți rămâne, doar ca să îmi termin povestea, și apoi nu vă mai reții. Bineînțeles că aveam timp și răbdare. Când începuserăm să vorbim, soarele ațipea pe vitrinele cafenelei și în pendula care arăta 3 după-amiaza, apoi umbrele paharelor au început să se alungească, umbrele noastre, de asemenea, răcoarea înserării se apropia, dar fără grabă, lăsându-ne timpul necesar pentru încheierea unei povestiri

lungi de mai bine de 50 de ani.

Era un om cu gândire extrem de limpede, uneori se oprea din relatare pentru a găsi cuvântul cel mai potrivit. Nu, acum traduc din germană, staţi o clipă, o să-mi vină cuvântul, da, ăsta e, şi apoi continua de unde rămăsese. Era fiul unui scriitor şi diplomat bulgar acum uitat, îşi petrecuse copilăria în ambasadele Bulgariei din diferite ţări europene, înainte de război. Auzisem de tatăl său, mi-a răspuns că se bucură, fără să continue însă cu acest subiect. Urmează istoria bulgară clasică de după 1944 — tatăl e concediat, judecat, trimis în lagărul de la Belene, bătut, înfricoşat, strivit; apartamentul le este confiscat şi dat unui scriitor „pe linie", iar el cu familia trimişi undeva la marginea Sofiei.

Tata nu a rostit un cuvinţel despre ce a trăit în lagăr, nu ne-a povestit niciodată nimic, spuse interlocutorul meu, să-l numim dl S. O singură dată, mama, care fiersese nişte cartofi, s-a scuzat că nu sunt bine fierţi, iar el, abia auzit, i-a răspuns — nu-i nimic, am mâncat şi nefierţi, am râcâit prin pământ după ei ca un porc mistreţ. Şi tăcu precum un om care vorbise mai mult decât trebuie.

Apoi, şi dl S., după cum se cuvenea, a făcut 15 luni de închisoare, atât ca fiu al tatălui său, cât şi, pentru orice eventualitate, după evenimentele din Ungaria. După ce a ieşit, şi-a zis că trebuie să-şi vadă de viaţă, să lase în urma sa celula, gaborii (deşi unii continuau să-l fileze), când, într-o noapte, în timp ce aştepta ultimul tramvai, văzu vitrina absolut goală a unui magazin şi privirea i se pironi în ea. Un singur bec ce atârna de un fir arunca o lumină slabă. Un bec, un fir, o vitrină goală.

Nu-şi putea dezlipi ochii de imaginea aceea. Ca-ntr-un vis auzi frânele tramvaiului în staţie, uşile deschizându-se, apoi închizându-se şi sunetul metalic ce se îndepărta. Iar el stătea nemişcat cu privirea aţintită la acel bec electric spânzurat de un şnur. În acea clipă mi s-a aprins şi mie becul, zise el, am conştientizat ceea ce ascundeam mereu, chiar şi de mine însumi — trebuie să plec de aici. Mi s-a aprins becul, repetă şi râse scurt. Era 17 februarie 1966, aveam treizeci şi trei de ani.

Din acea zi încolo, totul a fost dedicat acelui gând, îşi făcuse un plan. Să-şi schimbe serviciul cu unul în care se căutau muncitori pentru Germania de Est. Să-şi ia rămas-bun de la toţi fără ca ei să bănuiască ceva. Mai întâi, de la cel mai bun prieten, apoi de la femeia cu care trăia atunci. Nu s-a trădat în faţa nimănui, nici măcar acasă. La plecare, tatăl său i-a spus doar ai grijă şi îmbrăţişarea lui a fost mai lungă decât de obicei. Maică-sa a luat o carafă cu apă şi a aruncat-o toată pe scări, ca să-i meargă bine, niciodată nu mai făcuse aşa un gest. De atunci nu s-au mai revăzut.

Din trenul pentru RDG coborî la Belgrad să-şi cumpere ţigări şi se pierdu în mulţime. Geamantanul i-a rămas în tren. Taică-său fusese demult ambasador la Belgrad, aici îşi petrecuse dl S. prima parte a copilăriei. Încă îşi aducea aminte cum a început războiul — cu o telegramă prin poşta diplomatică pe 1 septembrie 1939. Când eram copil aşa credeam că încep războaiele, cu o telegramă. De atunci nu suport telegramele, spuse dl S.

Când, după multe luni şi tot felul de peripeţii, a ajuns în cele din urmă în Elveţia, a doua zi un prieten de-al tatălui său i-a dat întâlnire în această cafenea şi, chiar la această masă, dl S. a băut prima sa cafea în Zürich. Era acelaşi soare. De atunci, vine în fiecare an la data şi ora respectivă.

Dar ceva îndoieli, tristeţi, măcar la început?

Nu, răspunse imediat. Nu, niciodată. Am trăit prima parte a vieţii în această lume, aveam deschidere pentru ea, îi vorbeam limba şi, de fapt, am fugit de locul în care am fost închis 15 luni,

fugeam de închisoare.

După rapiditatea cu care a pronunțat aceste fraze, bănuiesc că nu a încetat o clipă să se gândească la lucrurile petrecute.

Mi-a povestit cum a luat prânzul la Londra cu prietenul său Gheorghi Markov[9], cu trei zile înainte ca acesta să fie omorât. Încă îl treceau fiorii când se gândea la asta. Eu venisem cu mașina și Jerry (așa îi ziceau englezii) ar fi vrut să călătorească cu mine spre Germania, unde avea o treabă, dar nu putea decât peste trei zile, iar eu trebuia să mă întorc. Ne-am dus împreună la șeful lui de la BBC să întrebe dacă îl pot lăsa să plece mai devreme. Acesta i-a zis că nu e o problemă, dar trebuie să-și găsească un înlocuitor. Atunci el a dat din mână a lehamite și a renunțat. Așa că am plecat singur, m-am oprit pentru câteva zile în Germania, apoi m-am întors la Zürich, la gară mi-am cumpărat ziarul, l-am deschis și în fața ochilor — fotografia lui Jerry mort, același cu care mă îmbrățișasem cu o săptămână în urmă.

Conversația noastră se mută spre alte teme, întunericul se instalase deplin, interlocutorul meu tresări văzând ora înaintată. Ar fi trebuit să-și sune soția. Înainte să ne despărțim, la ușă, a zis deodată, știți e aici un conațional de-al nostru, cu care ne-am împrietenit. Și el, ca și dumneavoastră, are aplecare spre lucruri trecute. Îl ajut uneori, s-a apucat de o chestie, o clinică a vremurilor trecute, așa a numit-o...

Gaustin? am întrebat aproape strigând.
Îl cunoașteți? a întrebat la rândul său cu surprindere dl S.
Pe el nu-l cunoaște nimeni, am zis eu.

Așa a ales Gaustin să îmi apară de data aceasta, prin intermediul unei întâlniri întâmplătoare cu dl S., un emigrant bulgar, în cafeneaua Römerhof din Zürich, într-o după-amiază târzie.

Păstrez carnetul cu însemnările după întâlnirea cu dl S., îmi notasem la repezeală o parte din poveștile auzite în acea seară. Mă gândeam la cum a negat el așa de rapid nostalgia după trecutul său bulgar. Am notat că, e clar, dacă vrei să rezişti acolo, în noul tău loc, trebuie să retezi trecutul și să-l arunci la câini. (Eu nu puteam face așa ceva.) Să fii nemilos față de trecut. Pentru că și trecutul e nemilos.

Acest organ pipernicit, un fel de apendice, care de altfel se inflamează cu timpul, doare. Dacă poți fără el, taie-l și cară-te, dacă nu, mai bine stai blând la locul tău. Oare toate aceste gânduri i-au trecut atunci prin minte în timp ce stătea cu privirea fixată în vitrina goală cu becul spânzurat de-un fir? Iluminarea vine pe diverse căi. La finalul acestor însemnări ilizibile am schițat un desen...

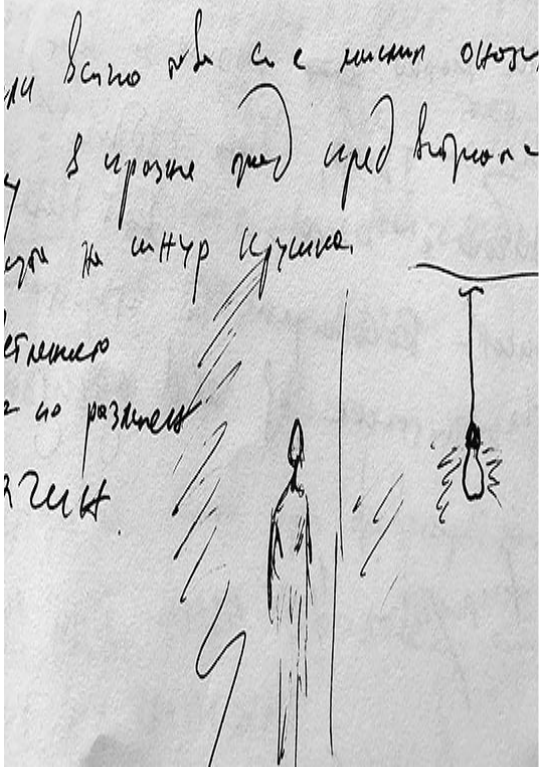

Bătrânul domn S. avea să trăiască mult și avea să-și petreacă ultimele zile în sanatoriul vremurilor trecute, clinica lui Gaustin, la a cărui construcție el însuși contribuise. Tind să cred că a plecat fericit de pe lumea aceasta, într-una din amintirile sale favorite, pe care mi-o povestise încă de la prima noastră întâlnire. Am stat lângă el împreună cu Gaustin, a cerut o felie de pâine prăjită, de luni de zile era legat la aparate și nu se putea hrăni normal, dar mirosul îi era de ajuns. E copil, tatăl său se întoarce acasă, fusese plătit pentru o traducere și cumpărase de la băcănie de toți banii dulceață și unt. După luni întregi de cartofi, i-a prăjit o felie de pâine, a uns-o frumos cu un strat gros de unt și a pus multă dulceață deasupra, râd amândoi, chiar și tata, destul de sever și rigid, de obicei, îl ridică și îl așază pe umeri. Țopăie așa prin cameră, deodată se oprește în mijlocul ei și micul S. vede de foarte aproape filamentul luminos al becului, la care ajungea cu capul.

10

Ziua următoare, încă de la prima oră, m-am dus la adresa pe care mi-o dăduse dl S., pe Heliosstrasse. Am găsit clădirea de culoarea piersicii pe malul de vest al lacului, separată de celelalte case aflate pe deal. Era impunătoare, luminoasă în același timp, avea patru etaje, cinci cu mansarda, o terasă comună de mari dimensiuni la etajul doi și niște balcoane mai mici la celelalte etaje. Toate ferestrele erau orientate spre sud-vest, ceea ce făcea ca după-amiezile să pară infinite, iar ultimele licăriri albăstrui se cuibăreau în geamuri. Aripile bleu de lemn ale lucarnelor contrastau plăcut cu portocaliul-pal al zidurilor.

Grădina din fața clădirii era presărată cu flori de nu-mă-uita, ici-colo răbufneau bujori și niște maci roșii mari. Mărunțelele flori albastre puneau în valoare verdele elvețian al ierbii (sunt convins de existența verdelui elvețian, mă mir cum de nu l-a patentat nimeni până acum). Oare erau o

glumă aceste flori de nu-mă-uita în fața unui centru de geronto-psihiatrie? Am urcat la ultimul etaj, unde se afla clinica lui Gaustin, pentru care dl S. plătise chiria pe câțiva ani, am apăsat butonul soneriei și Gaustin în persoană îmi deschise ușa. Avea pe nas niște ochelari mari, rotunzi și purta o bluză polo.

Ultima dată, în 1939, nu plănuiai o călătorie la New York? am strecurat eu în conversație. Când te-ai întors? După terminarea războiului, îmi răspunse imperturbabil.

Și ce facem aici?

Camere din vremuri diferite. Asta la început.

Camere pentru un trecut anume? Sună ca un titlu.

Da, chiar așa, camere pentru trecut. Sau o clinică a trecutului. Sau un oraș… Te interesează?

Eram proaspăt divorțat și intenționam să-mi câștig existența inventând povești. Cât despre perioade, îmi plăceau anii ’60, dar, deși preferam anumiți ani, mă puteam adapta ușor oricărui trecut. (Mi-am amintit de Hans Castorp și intenția sa de a rămâne doar trei săptămâni la Muntele vrăjit...)

Gaustin ocupa unul dintre cele trei apartamente de la ultimul etaj. Încăperea cea mai mică, „o cameră de bonă“, cum o numea el — și, probabil, tocmai aceasta și fusese destinația ei — era acum cabinetul lui. Celelalte trei camere din apartament și coridorul erau din alt timp. De cum deschideai ușa, nimereai direct în secolul XX, la mijlocul anilor ’60. În antreu era un cuier verde cu partea din spate din piele artificială matlasată. Am avut și noi unul la fel. Chiar dacă sunt născut la sfârșitul anilor ’60, îmi aduc bine aminte de acea perioadă, acei ani sunt parte din copilăria mea bulgară și nu din anumite motive mistice (deși continui să cred că amintirile se moștenesc în linie directă — amintirile părinților tăi devin propriile tale amintiri). Motivul pentru care le am în minte este unul absolut simplu: anii ’60, ca și alte lucruri, au venit cu întârziere în Bulgaria, cu vreo 10 ani mai târziu. În anii ’70.

În cuier stătea atârnat un palton scurt de un verde-pal, cu nasturi de lemn la două rânduri. Țin minte că în dimineața aceea, când am intrat acolo pentru prima oară și l-am văzut, am rămas țintuit locului. Era paltonul mamei. De parcă urma să se deschidă ușa de la sufragerie, ușa aceea tipică cu geam tăiat în relief, și mama avea să apară în pragul ei — tânără, la vreo douăzeci și ceva de ani, mult mai tânără decât mine, cel de acum. Deși, atunci când o vezi pe mama ta la douăzeci de ani, tu în mod automat te transformi în copil și, în acea clipă de stânjeneală și bucurie, te întrebi dacă să o îmbrățișezi sau doar să strigi: mama, m-am întors, mă duc în camera mea. Totul dura o secundă... sau un minut.

Bine ai venit în anii ’60, spuse Gaustin, care mă privea, zâmbind în sinea lui, cum rămăsesem țintuit în antreul deceniului. Nu voiam încă să ies din imaginația mea și m-am îndreptat spre camera copiilor. Am văzut două paturi așezate în unghi drept, acoperite fiecare cu o pătură galbenă mițoasă dintr-un material artificial (noi îi spuneam *ledeka*, o prescurtare, cu siguranță). Între ele era o ladă, din cele pentru pat, de culoare maro, așa că paturile se întâlneau perpendicular pe ea. M-am uitat la Gaustin, el a înțeles, a dat afirmativ din cap, iar eu m-am aruncat pe unul dintre paturi, așa cum eram, cu sacoul pe mine, cu pantofii în picioare, cu corpul meu de 50 de ani și am aterizat printre firele lungi ce-mi gâdilau corpul meu de la 8 ani...

Și tapetul, cum de-am putut să uit, tapetul era o adevărată revelație. Cel de aici — cu un castel și niște liane, foarte asemănător cu cel din camera mea, cu romburi verzui și niște plante ce se încolăceau, doar că, în locul castelului, era o căsuță ascunsă într-o poiană la marginea unui lac mic. Și desenul se repeta — zeci de căsuțe verzi, zeci de lacuri verzi. Până să adorm, mă mutam în casa din tapet. Dimineața îmi dădea un șut și mă trecea brusc în apartamentul din blocul de prefabricate în sunetul neplăcut al deșteptătorului. Mi-am îndreptat privirea spre birou, ceasul deșteptător era acolo, nu același, acesta mi se păru mai colorat și, cum să mă exprim, cu o înfățișare occidentală, avea un Mickey Mouse desenat pe tot cadranul. De aici încep diferențele. Băiatul, care nu eram eu, avea toată colecția de mașinuțe strălucitoare, „métalisé“, cum le spuneam noi, ca mașinile adevărate. Portierele se deschideau, pneurile erau chiar din cauciuc. Erau toate mărcile, Ford Mustang, Porche, Bugatti, Opel și Mercedes, până și un Rolls Royce mititel... Cunoșteam tot ce era important despre aceste modele, viteza maximă cu care pot rula, în câte secunde ating 100 km/oră etc. Aveam aceeași colecție, doar că era sub forma surprizelor de la guma de mestecat. M-am ridicat de pe pat și am întins mâna după una din mașinuțe, cu degetul mare deschideam și închideam portierele, o făceam să alunece pe birou. Un coleg de școală avea o astfel de mașină adusă de tatăl său, care era șofer de TIR (ce extraordinar era să ai un tată sau un unchi șofer pe așa un camion, care se ducea în acea țară nedefinită și îndepărtată, Străinătate, și aducea de acolo blugi Levi Strauss și ciocolata acea tare în formă de triunghi, Toblerone, care nu mi-a plăcut niciodată, sau gondole venețiene muzicale care serveau drept veioze, scrumiere cu Acropole și câte și mai câte. Plus un număr mai vechi din acea revistă, *Neckermann*, de fapt, un catalog de mărfuri nemțesc — articole la care oricum nu aveai acces, așa că în mod automat catalogul își pierdea caracterul comercial și se transforma într-un obiect estetic, dar și erotic, aș adăuga eu de la înălțimea celor 10 ani ai mei de atunci, mai ales la secțiunea lenjerie de damă. Nu pot să uit cum această revistă trona pe măsuța de marmură din sufrageria colegului meu, lângă telefon — cândva telefonul reprezenta un obiect de mobilier. Dar nu el, ci *Neckermann*-ul era adevărata comoară. Ești conștient că niciodată nu vei avea acele lucruri strălucitoare din catalog, dar ele există undeva, cum există și lumea în care ele există.

De asemenea, posterele din camera aceasta erau ceva mai diferite. Afișul cu echipa de fotbal Levski Spartak din sezonul 1976/1977, decupat de mine dintr-un ziar și pus pe peretele camerei mele, aici era înlocuit cu unul mare și lucios al echipei Ajax Amsterdam din 1967/1968 și, culmea, avea autograful lui Johan Cruyff însuși, idolul tatălui meu, prin urmare și al meu... Eu eram Cruyff, iar frate-meu — Beckenbauer.

Aveam pe perete și un poster cu Beatles, cea mai prețioasă achiziție a mea din Occident. Colegul meu, fiul șoferului de TIR, abia s-a îndurat să mi-l dea în schimbul a 15 bile de sticlă colorată. Băiatul în oglindă din lumea occidentală avea pe pereți afișe așezate haotic, dar care, ordonate cu atenție, relatau bildungsromanul pubertății sale. De la Batman și Superman, eroi care lipseau din copilăria mea estică (înlocuiți cu haiducul Krali Marko și apașul Winnetou), trecând prin *Sgt. Pepper*, fotografia alb-negru cu un chip de *Lolită* al lui Brigitte Bardot tânără, pășind pe o plajă, în costum de baie și cu părul lung în adierea brizei, poate o scenă dintr-unul din filmele lui Roger Vadim, încă trei postere cu gagici necunoscute, probabil iepurași în *Playboy*-urile anilor ’60, până la Bob Dylan într-o geacă de piele cântând la chitară. La mine era Vâsoțki.

Camera e doar pentru băieți, am remarcat eu.

Avem și pentru fetițe, dacă vrei să-i admiri pe Barbie și Ken.

Hai să mergem mai departe.

Camera de zi era spațioasă, luminoasă, dar filodendronul din colț, de lângă fereastră, și vaza înaltă de ceramică cu câteva fire de papură în ea, din fața fototapetului, iarăși m-au trimis înapoi în acel deceniu. Mi-am amintit cum ștergeam praful de pe frunzele de filodendron (ce nume) și de ficus cu o cârpă umedă, înmuiată în bere. Cineva lansase chestia asta și toate sufrageriile duhneau a bere.

Iar fototapetul era o mare descoperire de un mare kitsch. Mulțumită unui alt șofer de TIR, prieten cu tata, până și noi ne-am pricopsit cu un fototapet. O pădure de toamnă printre copacii căreia se strecoară razele soarelui. Colegul meu avea pe perete o plajă din Hawaii cu o tipă în prim-plan. Fototapetul de aici semăna cu acela, oceanul și o plajă nesfârșită la apus de soare. Ce altceva să îți pui ca fototapet în Elveția — în niciun caz Matterhorn sau Alpii.

Iată și mica ladă de lemn pătrată a televizorului, sprijinindu-se stingher pe patru picioare înalte, aceeași.

Opera? l-am întrebat cu mirare pe Gaustin.

Nu, Philips, îmi răspunse, ghicește cine de la cine a furat.

Într-adevăr, forma și întreg aparatul erau unu la unu, serviciul Spionaj tehnic al Republicii nu a șomat. Dar, uite, scaunele acestea în formă de lalea, ai noștri nu le-au furat, cine știe de ce, le-am văzut doar prin filme sau în acel catalog *Neckermann*. Suple, aerodinamice, cosmice, de un roșu intens, cu un singur picior, o tulpină, mai degrabă. Evident, imediat am avut dorința de a mă așeza, așa cum am vrut să gust din bomboanele de ciocolată învelite în staniol din fructiera de pe masă. Am întins mâna, dar m-am oprit brusc:

De când sunt bomboanele?

Sunt proaspete, din anii ’60, surâse Gaustin.

Trecutul are dată de expirare?

Camera de zi era imensă, o ușă culisantă despărțea partea dinspre est, care era un birou cu bibliotecă, de restul încăperii. Pe o masă înaltă se găsea o mașină de scris de mici dimensiuni, marca Olivetti Hermes Baby. Avea deja o coală pusă pe tambur și, deodată, am simțit în vârful degetelor o dorință nestăpânită să apăs tastele, ceva mai potrivnice decât tastele computerelor, să aud clopoțelul la final de rând și să acționez micul mâner metalic pentru rândul următor. O dorință de pe vremea în care scrisul era un efort fizic.

Recunosc, zise Gaustin, cabinetul a fost un capriciu de-al meu. Dintotdeauna mi-am dorit să am propria mea cameră, un mic birou cu cărți și o astfel de mașină de scris. Cabinetul nu e chiar pe stilul anilor ’60, pe atunci cărțile se țineau peste tot, pe podea, pe unde se nimerea… Dar trebuie să îți spun că mașina de scris are un real succes. Toți vor să o atingă, le place să rotească foile pe tambur, să bată cu degetele pe taste.

Și ce scriu?

Cel mai adesea își scriu numele, cred că ființei umane îi face plăcere să-și vadă numele tipărit. Bineînțeles, mă refer la cei care sunt într-o fază incipientă a bolii. Ceilalți lovesc pur și simplu tastele. Mi-am amintit că tocmai așa făceam și eu, copil fiind, la mașina de scris a mamei. De obicei, obțineam un text ciudat:

Жгмцццрт №№№№ккtррпх ггфпр111111111...

внтгвтгвнтгггг777ppp...

Un posibil cod, pe care nu-l vom descifra niciodată.

11

De ce în Elveția? l-am întrebat pe Gaustin în timp ce stăteam în sufrageria anilor ’60.

Să zicem că din atașament pentru *Muntele vrăjit*. Am încercat și în alte părți, dar doar aici am găsit pe cineva care să creadă în mine și să investească banii necesari. Aici sunt destui oameni gata să plătească pentru a muri fericiți.

E uimitor cât de cinic putea fi Gaustin uneori.

Să rămânem la atașamentul față de *Muntele vrăjit*, am zis eu.

Adevărul e că Elveția era țara ideală pentru așa ceva, m-am gândit eu, tocmai datorită nivelului zero al timpului aici. O țară fără timp poate fi cel mai ușor locuită de toate timpurile posibile. Elveția reușise să se strecoare, inclusiv în secolul XX, fără prea multe semne temporale specifice, care, altfel, mereu te vor menține în anumite perioade.

Am mult de lucru, spuse Gaustin, ștergându-și lentilele ochelarilor rotunzi. Aici vezi anii ’60 ai clasei de mijloc, trecutul e scump și, deocamdată, nu toți și-l permit. Cred că îți dai seama că acest trecut, această tinerețe nu a fost pentru toți la fel. Ar trebui să avem anii ’60 ai muncitorilor, ai căminelor studențești... Ca și anii ’60 ai locuitorilor din Europa de Est, anii ’60 ai noștri. Când afacerea va merge bine, continuă Gaustin, vom construi astfel de clinici în diferite țări. Trecutul e și o chestie locală. Vom face peste tot case din alți ani, mici cartiere, într-o bună zi și orășele, poate chiar o țară a trecutului în totalitate. Pentru pacienții care sunt pe cale să-și piardă memoria, Alzheimer, forme de demență, tot ce vrei. Pentru aceia care deja trăiesc doar în prezentul propriului trecut. Și pentru noi, rosti la final după o scurtă pauză, și eliberă o dâră lungă de fum. Nu e deloc întâmplătoare această afluență de oameni fără memorie în zilele noastre... Sunt aici ca să ne transmită ceva. Crede-mă, destul de curând, mulți oameni singuri vor începe să coboare în trecut, să-și „piardă“ memoria după propria voință. Va veni o vreme când tot mai mulți dintre ei vor dori să se ascundă în peștera trecutului, să se întoarcă. Și nu de prea mult bine, de fapt. Trebuie să fim pregătiți cu adăposturile vremurilor trecute. Spune-le „adăposturi ale timpului“, dacă vrei.

Pe atunci nu înțelegeam la ce anume se referă. Cum niciodată nu eram sigur când glumește și când nu.

După Gaustin, pentru noi trecutul e trecut și, chiar și atunci când intrăm acolo, știm că ușa din spatele nostru e deschisă, ne putem întoarce cu ușurință. Pentru cei părăsiți de memorie, această ușă a fost trântită în spatele lor pentru totdeauna. Nu trecutul, ci prezentul reprezintă pentru ei o țară străină, trecutul le este patria. Singurul lucru pe care îl putem face în acest caz este să creăm un spațiu sincronizat cu timpul lor interior. Dacă în mine este anul 1965, zicea Gaustin, când aveam 20 de ani și locuiam cu chirie într-o mansardă la Paris, în Cracovia, sau în spatele Universității din Sofia, atunci și în exteriorul meu, chiar și în limitele unei camere, să fie anul 1965. Cât este de eficace ca tratament, dacă restabilește unele conexiuni neuronale, cine știe. Dar acești oameni capătă dreptul la fericire, dreptul la amintiri de fericire, ca să mă exprim mai exact. Presupunem că amintirea unei fericiri este o amintire fericită, dar oare e așa? Vom vedea, continua Gaustin, când vor începe să relateze, să-și amintească, unii dintre ei nu au scos un cuvințel de luni de zile. „O, îmi aduc bine aminte acest abajur, acasă atârna de tavanul sufrageriei, apoi frate-meu

l-a spart cu o minge și... De unde aveți canapeaua noastră... Nu trebuia să stea, uite aici, ceva mai aproape de perete?“

I-am cerut și eu o țigară, mă lăsasem de cinci ani, dar acum, la naiba, suntem într-un alt timp, dinainte să renunț la fumat. Și chiar dinainte să încep să fumez, dacă vreau să fiu exact. Amândoi tăceam, priveam cum fumul de țigară din anii ’60 se încolăcea după abajurul rotund. Pe masă erau puse neglijent numerele din ianuarie 1968 ale revistelor *Times* și *Newsweek*. În ambele, pe ultima pagină, apărea aceeași reclamă la Pall Mall Gold, cu filtru lung și textul *Because it’s extra long at both ends*.

Mi-am adus aminte că, atunci când l-am întâlnit prima dată pe Gaustin, acum ani de zile, am fumat țigări Thomassian din anul 1937, aduse de el. Trecuseră vreo treizeci de ani între timp. Am vrut să-i aduc aminte de acea seară, dar ceva m-a oprit. Mi-a trecut prin minte că mă va privi ciudat, de parcă nimic din toate acestea nu s-ar fi întâmplat.

Să știi că, rosti el, în timp ce-și aprindea o nouă țigară, fără a se grăbi să continue (îmi era cunoscut acest truc din filmele anilor ’60 și ’70: tragi puternic din țigară, faci o pauză, timp în care fumul stă în plămâni, și apoi îi dai drumul încet și îți ții ochii întredeschiși), voi avea nevoie de tine.

Există propuneri pe care nu le poți refuza, era și o replică ca asta într-o scenă. Dar acum nu mă grăbeam să pasez mingea și făceam pe ofensatul.

Păi, în cazul ăsta, puteai să dai un semn. A fost o pură întâmplare că te-am găsit.

Nu aveai cum să nu mă găsești. Hm, doar tu ești cel care m-a inventat, zise pe un ton malițios. Mi se întâmplă să citesc câte o carte de-a ta, din când în când mai dau și peste unele interviuri. În afară de aceasta, îmi ești naș, dacă nu erai tu, numele meu ar fi rămas Augustin-Garibaldi, doar îți amintești.

Într-adevăr, niciodată nu știi când glumește Gaustin. Ia zi, mai bine, ce obișnuiau să bea ăștia în anii ’60? am întrebat eu. De toate, și scoase din barul bibliotecii un bourbon Four Roses din care turnă în două pahare de cristal masiv. Înțelegi acum că o să ne descurcăm cu ce avem aici, mobila, lămpile, băutura (hai noroc!), muzica și tot pop-art-ul anilor șaizeci, dar trecutul e mai mult decât un decor. Vom avea nevoie de povestiri, istorisiri multe. Stinse țigara și își luă imediat alta. (Uitasem cât de mult se fuma prin anii ’60.) O să ne trebuiască și viața de zi cu zi, tone de cotidian, mirosuri, sunete, tăceri, chipuri, lucruri cu care se poate descuia memoria, „mixing memory and desire“, cum zicea știi tu cine[10]. Doar ai experiență cu acele capsule ale timpului pe care le îngropau cândva. Deci ceva asemănător. Călătorește, adună mirosuri și istorisiri din ani diferiți, cu „presentimentul unui miracol“, cum aș fi spus eu într-una din povestirile tale, adăugă râzând. Orice fel de narațiuni, lungi sau scurte, mari sau mici, dar luminoase, să fie mai luminoase de data asta. Pentru cei care vor veni aici, acestea vor fi ultimele lor istorisiri.

Se înserase. Deasupra lacului se adunau cu repeziciune norii și ploaia porni în fâșii lungi. Gaustin se ridică să închidă fereastra.

Vezi tu, și în anul 1968 data de azi a căzut într-o zi de joi, spuse uitându-se la calendarul de perete al lui Pan Am Airways cu fotomodele din diferite continente. Ploua și atunci, dacă îți aduci aminte.

M-am ridicat să plec. Înainte să cobor scările, el adăugă așa într-o doară: Chestia aia, că

nimeni nu poate intra de două ori în aceeași narațiune, nu era adevărată. Se poate. Asta o să facem noi.

12

Și astfel, împreună cu Gaustin, am creat prima clinică a trecutului. El e cel care a realizat-o, de fapt, eu am fost doar ajutorul lui, adunătorul de trecut. Nu a fost ușor. Nu poți așa, pur și simplu, să spui cuiva, iată, acesta e trecutul tău din anul 1965. Trebuie să-i cunoști povestea, iar dacă nu ai cum s-o obții, trebuie să o elaborezi tu. Să știi totul despre acel an. Ce coafuri erau la modă, cât de ascuțite erau vârfurile pantofilor, ce arome aveau săpunurile, un catalog complet de mirosuri. Dacă primăvara a fost ploioasă, ce temperaturi s-au înregistrat în august. Care a fost melodia cea mai ascultată, topul hiturilor. Cele mai importante evenimente ale anului, nu doar știrile oficiale, dar și zvonurile, bârfele. Lucrurile se complicau în funcție de trecutul pe care doreai să-l ai la dispoziție. Trecutul tău socialist, dacă erai de partea estică a Zidului, sau, dimpotrivă, fiind din est, poate că doreai să retrăiești tocmai acel trecut ce-ți fusese refuzat. Să te saturi cu un trecut străin, ca și cu bananele la care ai tânjit toată viața.

Trecutul nu e doar ce ți s-a întâmplat. Uneori e și ce ți-ai imaginat.

13

A existat un astfel de caz cu unul, Mircea din Turnu Măgurele. Ținea minte doar ceea ce nu i se întâmplase. Nimic din anii socialismului, de la locul de muncă din uzină, unde a tras din greu, nici halele reci sau ședințele interminabile, defilările, șterse totul încă de pe când mintea îi mai funcționa. Când memoria a început să i se golească, rămăseseră doar lucrurile la care visase în tinerețe. Încă de atunci cunoștea totul despre America, pe ea o avea la suflet. Zicea că dintotdeauna s-a simțit american. Un prieten de-al lui fugise la New York și din când în când reușeau să-și trimită câte o scrisoare. Tipul ăla se plângea într-una, că aici e așa și pe dincolo... Într-un final Mircea nu a mai suportat și i-a scris: „Băi tâmpitule, atunci de ce stai acolo doar ca să ții locul ocupat...? Întoarce-te și facem schimb. Soarta a repartizat un singur loc norocos pentru Turnu Măgurele și a picat tocmai pe un cârcotaș ca tine!".

Fiul său l-a adus la clinică într-o după-amiază. Păi, aici Mircea se simțea ca acasă printre discurile, afișele, canapelele, fotoliile acelui trecut, care în realitate nu fusese al lui. Și-l amintea până în cel mai mic detaliu, spre deosebire de trecutul care îi fusese rezervat de destin la Turnu Măgurele. Tocmai ceea ce nu i se întâmplase, ceea ce el își crease rămânea mult mai mult în memoria sa decât ceea ce i se întâmplase. Cutreiera străzi pe care le știa doar din cărți sau filme, rămânea până târziu în cluburile din Greenwich Village ca să relateze cu lux de amănunte cum a fost la concertul Simon & Garfunkel, din 1981 din Central Park, unde nu păși niciodată, sau își amintea de femeile cu care și așa nu fusese.

Și aici, în clinică, Mircea era o pasăre rară, așa cum fusese și în orășelul său din România.

Toate poveștile întâmplate se aseamănă, fiecare poveste neîntâmplată e neîntâmplată în felul său.

14

Era ocupația ideală pentru mine. La urma urmelor, asta am făcut dintotdeauna — să mă plimb prin pasajele trecutului. (Aș putea spune că, fără știrea lui Gaustin, l-am inventat pe el tocmai ca el să-mi inventeze așa o ocupație.) Aveam posibilitatea să călătoresc, să hoinăresc, să consemnez și cele mai mărunte chestii, ce-mi puteam dori mai mult? Să adun cartușele anului 1942 sau să văd ce a mai rămas din zdruncinatul an 1968 important pentru noi toți. Vremurile trecute sunt volatile, se evaporă repede, ca parfumul dintr-un flacon deschis, dar dacă ai nas mai poți să prinzi câte ceva din aroma lor. Ai un nas bun pentru trecut, mi-a zis odată Gaustin, un nas pentru alte vremuri, o să-mi trebuiască. Astfel, am devenit în mod oficial un fel de vânător de trecut.

După mai mulți ani am înțeles că trecutul se ascunde cu precădere în două locuri — în după-amiezi (în felul în care pică lumina după orele prânzului) și în mirosuri. Acolo îmi puneam capcanele.

Ceea ce am gândit nu este un spectacol, spunea Gaustin, în orice caz nu e *The Truman Show*, nici *Good bye, Lenin!*, nici *Întoarcere în viitor*. (Criticii lui încercaseră să împingă în față și aceste versiuni.) Camerele sunt pentru uz intern, nu se difuzează nimic, nu e niciun spectacol aici, nicio mașină a timpului și nici nu mă interesează să mențin iluzia cuiva că socialismul continuă. Oricum, nu există o altă mașină a timpului decât ființa umană.

*

Odată, pe când mă plimbam prin Brooklyn, am simțit pentru prima oară și cu o extremă claritate că lumina venea din alt timp. Puteam să o determin cu exactitate, lumină din anii ’80, de pe la începutul deceniului, cred că din 1982, vara târziu. O lumină ca dintr-o fotografie Polaroid, fără intensitate, moale, ușor palidă.

Trecutul se cuibărește în după-amiezi, acolo timpul încetinește vizibil, moțăie prin unghere, își mijește ochii ca pisica în fața luminii ce străpunge jaluzelele subțiri. E mereu după-amiază când ne amintim de ceva, sau cel puțin așa mi se întâmplă mie. Totul se află în lumină. Știu de la fotografi că lumina după-amiezii e cea mai potrivită pentru expunere. Lumina de dimineață e încă tânără, ascuțită. Cea de după prânz e o lumină îmbătrânită, obosită și înceată. Viața adevărată a omului și a lumii poate fi descrisă prin câteva după-amiezi, prin lumina câtorva după-amiezi, care sunt după-amiezile lumii.

De asemenea, mi-am dat seama că nu aș fi recunoscut această lumină din 1982 dacă apariția sa nu s-ar fi sincronizat cu un miros anume, care venea din același deceniu și din copilăria mea. Sunt de părere că întreaga noastră memorie de mirosuri vine din copilărie, acolo e păstrată, în acea parte a creierului care răspunde de amintirile cele mai timpurii. Mirosul înțepător al asfaltului, de smoală topită la soare, și izul unsuros, da, unsuros al țițeiului. Brooklynul mi le oferea, poate din cauza arșiței, poate undeva, nu departe, reparau o stradă, poate din cauza șantierului din apropiere și a camioanelor care se intersectau prin cartier. Sau datorită tuturor acestora, luate împreună. (Voi adăuga aici și mirosul de la hârtia, înmuiată de unsoare, ce împacheta bicicleta Balkan, pe care ai mei mi-au adus-o într-o seară. Miros de nerăbdare, de nou, de depozit și magazin, miros de bucurie.)

În ceea ce privește lumina, mai poți face o încercare, fie ea și jalnică, de a o păstra, de a o fotografia. Sau precum Monet — să pictezi o catedrală la ore diferite ale zilei. Știa el ce face,

catedrala e doar focalizatorul, e capcana pentru prinderea razelor. Dar, în cazul mirosurilor, lipsește până și această experiență înșelătoare, nu există nicio bandă, niciun mecanism de înregistrare, niciun dispozitiv care să fi fost inventat pe parcursul mileniilor, oare ce-a păzit umanitatea?

Chiar așa, nu e curios cum nu există un dispozitiv care să memoreze mirosuri? De fapt, e unul, unul singur, dinaintea tehnologiilor, analogic, cel mai vechi. Limba, bineînțeles. Nu avem altă unealtă deocamdată, așa că se impune să captez mirosuri cu ajutorul cuvintelor și să le pun bine în carnetele mele. Ne amintim doar mirosul pe care l-am descris sau comparat. E de remarcat și că nu avem nume pentru mirosuri. Fie Dumnezeu, fie Adam nu și-au dus până la capăt lucrul. Nu e ca în cazul culorilor, de exemplu, pe care le putem numi roșu, albastru, galben, violet... Nu ne e dat să denumim în mod direct mirosul. Întotdeauna prin comparație, întotdeauna descriptiv. Miroase a pansele, vine un miros de pâine prăjită, de alge, de ploaie, de pisică moartă... Dar panselele, feliile de pâine prăjită, algele, ploaia, pisica moartă nu sunt nume de mirosuri. Ce nedreptate. Sau în spatele acestei neputințe se ascunde un alt fel de semn, pe care noi nu îl înțelegem...

Deci călătoream, adunam mirosuri și după-amiezi, le catalogam, trebuia o descriere precisă și completă a fiecărui miros și ce amintiri cheamă la suprafață, cărei vârste i se adresează pentru a avea cel mai puternic efect, care e deceniul pe care îl putem invoca prin respectivul miros, notam totul în cele mai mici detalii, îi trimiteam materialul lui Gaustin, la clinică erau destul de bine pregătiți pentru orice era nevoie. Făceau inclusiv experiențe legate de conservarea moleculelor din mirosul necesar, însă Gaustin le considera un efort inutil, mult mai ușor și autentic era să prăjești o felie de pâine sau să topești o bucățică de asfalt.

15

Când l-am descoperit pe Gaustin și clinica sa, începusem să scriu un roman despre monstrul discret al trecutului, despre nevinovăția lui înșelătoare și ce s-ar putea întâmpla dacă am retrăi trecutul în scop terapeutic. Preocuparea mea pentru clinică și, în paralel, scrisul acestei cărți erau ca niște vase comunicante. Mi se întâmpla uneori să nu mai conștientizez ce e real și ce nu. Bucăți dintr-unul treceau în celălalt.

Oricum, problema principală a ambelor mele activități era aceeași — cum se produce trecutul.

Va veni oare unul ca Acela, căruia... i se va face milă de membrele înțepenite, de fața îngălbenită și inima oprită a bietului om și îi va spune „Lazăre, ridică-te și umblă!“, iar trecutul îi va reda treptat suflarea, sângele va porni sub pielea de ceară, mâinile și picioarele se vor pune în mișcare, urechile i se vor destupa și ochii i se vor deschide.

Sau, până vine Acela, diferiți proroci mincinoși, ispititori și doctori nebuni vor face experiențe cu cadavrul trecutului, obținând de fiecare dată monstrul lui Frankenstein. Trecutul poate fi reînviat, recompus? Și oare trebuie?

Și, de fapt, câte trecuturi poate suporta un om?

16
Domnul N

Un om, îi voi spune Domnul N., aflat la sfârșitul zilelor, stă lângă fereastra camerei sale și încearcă să reînvie ceea ce se dusese deja. Memoria îl părăsește, așa cum l-au părăsit prietenii cât a fost în dizgrație. Nu mai are pe nimeni, rude, apropiați. Nimeni căruia să-i dea un telefon. Dacă nu suntem în memoria cuiva, existăm cu adevărat?

Uneori apar niște oameni care îi povestesc anumite întâmplări în care e și el, dar el nu-și aduce aminte de întâmplarea respectivă, i se pare ceva inventat, ca și cum ar fi vorba despre altcineva. Dă peste niște texte sub care e numele său. Trebuie să fi fost cineva relativ cunoscut, dar apoi l-au șters. Îl sfătuiesc să se ducă să-și vadă dosarul, dar și din acesta nu a mai rămas mare lucru. Reușește totuși să afle (i s-a șoptit la ureche) cine l-a urmărit.

Se vede nevoit să-l sune pe polițaiul de pe vremuri. Acesta dă înapoi, refuză orice întâlnire. Domnul N. nu are deloc intenția de a se răzbuna, chiar își cere scuze că l-a deranjat, dar insistă să se întâlnească pentru cu totul altceva. Îi mărturisește că își pierde memoria și că trebuie, înainte să plece de pe lumea asta, să adune bucăți din el. Iar singurul rămas cel mai aproape de trecutul lui e agentul care l-a supravegheat.

Dumneavoastră știți cel mai bine fiecare amănunt din trecutul meu, mai bine și decât mine însumi, așa că vă rog să ne vedem. Și astfel încep întâlnirile dintre ei. În fiecare după-amiază obișnuiesc să stea de vorbă îndelung, fără grabă. Amândoi deja în afara lumii sau măcar a sistemului, în care fuseseră tineri și dușmani, cei mai apropiați dușmani.

O parte din relatări nu-i spun nimic domnului N., de parcă nu sunt despre el. Altele însă deschid niște uși demult uitate în memoria sa. O femeie venea des în vizită la dumneavoastră. Era foarte frumoasă. În fiecare joi la ora trei după-masa. Erați singuri în apartament, soția dumneavoastră lipsea, adaugă fără tact agentul.

Domnul N. se chinuie să-și aducă aminte, dar nu reușește. Da, au fost astfel de după-amiezi. Ar putea chiar să refacă, până la un punct, sentimentul ușor de vină și pasiunea lui de atunci. Dar cine era această femeie și de ce a dispărut din viața lui? Fără îndoială era un om curajos, dacă acceptase să aibă o legătură cu el. Era, sigur, la curent că el e urmărit. Pentru un om cu trecutul său era ceva inevitabil. Cum arăta această femeie? Agentul o descrie în amănunt. Cum merge pe trotuar, cum se întorc după ea bătrâneii cartierului (o poveste aproape ca a lui Homer), cum se mișcă liber, nu intimidată sau grăbită și cu sacoșa în mână ca femeile de aici. Cum părul i se unduiește în ritmul mersului.

Pentru prima dată agentul uită de sine și își dă drumul la gură mult, cu însuflețire, în timp ce

amândoi se plimbă la umbra castanilor din orașul golit de oameni și strălucind sub dogoarea soarelui. Urmăritorul și victima sa, în cele din urmă împreună.

La un an și ceva după întâlnirea mea cu Gaustin la Zürich, am reușit să înființăm o filială a clinicii în Bulgaria. O vilă spațioasă, construită prin anii '30, nu departe de Sofia, în zona rezidențială Kosteneț. Îmi face plăcere să vin aici, m-am autodesemnat observator. În realitate, medicii și tot personalul își fac bine treaba, așa că, la drept vorbind, nu au nevoie de mine. Eu stau și observ trecutul meu bulgar, care se duce odată cu acești oameni, veniți aici spre sfârșitul vieții lor. Am manifestat întotdeauna un interes pentru oamenii în vârstă, am trăit cu ei de copil. Ca mulți alții, am crescut la bunici, cu ei puteam vorbi, pe când cu generația părinților noștri — nu, am trecut unii pe lângă alții. Acum, când eu însumi sunt părinte, interesul meu are și un alt scop. Cum îmbătrânim în fața morții, tot mai departe de viață, și cum să salvăm ceea ce nu poate fi salvat? Chiar și doar sub forma unei amintiri. Unde se duce apoi tot acest trecut?

Aici, a te lega sufletește de ceilalți este dureros, căci ești conștient că te atașezi de cineva care te va părăsi curând. Domnul N. (probabil e vorba de o amnezie retrogradă în cazul lui) îmi este foarte apropiat. A sosit de curând în clinică și agentul îl urmează ca o umbră, vine de două ori pe săptămână. E clar că și acestuia îi face plăcere sau resimte ca pe o nevoie să vină aici și să petreacă o întreagă după-amiază, în ciuda distanței. La început, i-am pus la dispoziție o mașină, după ceva timp însă a renunțat la ea și se deplasa cu mașina personală. Oamenii au nevoie să povestească, cred eu. Chiar și cei ca el. Înainte nu putea, mai târziu, când a putut, nimeni nu mai era interesat de ce are de zis. Deodată apare cineva care îi așteaptă fiecare cuvințel. Cineva care s-a transformat într-o pâlnie pentru toate poveștile din acea epocă, cineva care e pregătit să audă tot. Omul urmărit de el, care e pe cale să-și piardă memoria, este șters pentru a două oară.

Povestește-mi cine sunt eu.

Agentul simte că poate manipula, prin profesia sa a avut întotdeauna această putere, dar nu atât de însemnată ca acum. Puterea de a inventa viața celuilalt, care nu mai știe prea multe despre sine. Poate să-i bage pe gât amintiri complet inventate, totuși trebuie să țină seama de cele câteva puncte de reper care i-au mai rămas Domnului N. Mai ales că nu știi niciodată când poate ieși la suprafață vreun detaliu pierdut, permițând unor chipuri sau fraze să treacă pe puntea fragilă a neuronilor apărută subit. Dar, cel puțin până acum, agentul — să-l numim dl A. — pare că nu are o astfel de intenție. Și lui îi face plăcere să se întoarcă în acea peșteră călduță a trecutului.

Odată, îi povestește el Domnului N., v-ați așezat la masa mea. În cafeneaua La iederă, care nu e departe de locuința dvs., pe aceeași stradă. Acolo aveam obiceiul să stau și să observ cine vă vizitează. Și într-o după-amiază ați ieșit, ați pornit spre cafenea, ați intrat, ați privit în jur și v-ați așezat la masa mea. Erau multe mese libere la acea oră, dar ați luat loc la masa mea, nici nu m-ați întrebat dacă se poate. Am înlemnit la gândul că am fost demascat. Așteptam să văd ce ziceți și în minte îmi pregăteam tot felul de variante de răspuns. Ați comandat o vodcă, pe atunci toți beam vodcă. Chiar și vodcă cu Coca-Cola. Coca-Cola în acele sticle cu o formă frumoasă, știți despre ce vorbesc, nu? Oricum, eu am luat o gură din vodca mea, așteptând să dați cărțile pe față. Nu ați scos un cuvânt. A fost cea mai chinuitoare jumătate de oră. Din când în când îmi aruncați o privire. Mă simțeam complet descoperit. Și acum mă întreb dacă știați că vă urmăresc. De obicei, oamenii simt asta. Știați?

Nu-mi aduc aminte, zise ridicând neajutorat din umeri Domnul N.

Domnul N. așteaptă aceste întâlniri cu mare emoție. Am impresia că mai trăiește încă tocmai pentru a asculta până la capăt povestea sa. Îmi place să mă așez lângă el, uneori schimbăm câte o vorbă, apoi se instalează tăcerea. Nu știu ce se întâmplă în capul lui, dar am senzația că ține minte mai mult decât arată. Poate că și el joacă propriul său joc, acela al uitucului, al victimei care se lasă de bunăvoie condusă de povestitor și, demonstrând o pierdere completă a memoriei, îi adoarme vigilența, îl obligă să-i povestească totul în cele mai mici detalii, pe care interlocutorul nu intenționa să le scoată la iveală.

Povestiți-mi, zise Domnul N., ce fel de cămăși purtam, ce pantofi, dacă râdeam cu gura plină sau strângeam din dinți cu aer întunecat, când mergeam mă uitam în jos, adus de spate... Eram fericit? întrebă într-un final. Acest lucru îl debusolă pe agent, el poate spune tot despre cămăși, despre sacoul, trenciul, țigările, berea și vodca pe care „obiectivul" le-a comandat, dar...

Nu mai e nimeni altcineva care să țină mintă aceste amănunte, până și iubitele și femeile, în general, uită aceste lucruri după un timp. Doar lucrătorul operativ cunoaște detaliile. Să încercăm să intrăm în pielea lui. El trebuie să stea și să observe, să descrie cele văzute. Și nu e mare lucru de descris. Ce se putea întâmpla într-o zi din viața unui bărbat de 50 de ani în acea perioadă? Iese. Merge pe trotuar. Se oprește. Scoate din cutie un băț de chibrit, face mâna căuș, își aprinde țigara. Ce țigări fumează? Stewardess, ce altceva. Cum e îmbrăcat? O cămașă gri cu mânecile suflecate, pantaloni, pantofi în picioare; ooo, pantofii sunt italienești, cu vârf ascuțit, scumpi, asta trebuie notat. Poartă și Borsalino. Nu sunt mulți cei care au astfel de pălării. Se notează. Dacă cineva se hotărăște să citească cum ar citi literatură toate aceste mii de pagini, scrise în anii '50/'60/'70/'80 de către tot felul de agenți trăgători cu urechea și scribălăi cu carnețele, cu siguranță va avea în față cel mai voluminos roman bulgar nescris al acelor vremuri. Tot atât de mediocru și prost ca epoca însăși.

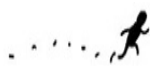

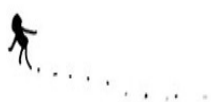

17
Notă despre epopeea imposibilă

În toate epopeile antice există un inamic puternic împotriva căruia se duce bătălia — Taurul celest și Ghilgameș, monstrul Grendel, mama lui și, la sfârșit, dragonul, care îl rănește de moarte pe bătrânul Beowulf, toți taurii, monștrii și alții asemenea în *Metamorfozele* lui Ovidiu, ciclopul din *Odiseea* etc. În romanele din ziua de azi, acești monștri au dispărut odată cu eroii care i-au înfruntat. Dacă nu există monștri, nu există nici eroi.

Și totuși există un monstru, unul care ne așteaptă pe toți. E moartea, veți spune, da, da, moartea îi e soră, dar monstrul e bătrânețea. Cu ea se dă lupta adevărată, fără șanse de câștig, fără

strălucire, fără pompă, fără săbii, cu un dinte de-al Sfântului Petru incrustat în ele, fără scuturi magice și ajutoare neașteptate, fără speranța de a fi cântat în cântece[11], fără ritualuri...

O luptă epică fără epopee.

Lungi manevre singuratice, așteptare, mai degrabă un război de tranșee, în care te culci la pământ, te ferești, bați în retragere, observi câmpul de luptă „între ceas și pat", așa cum își intitulase bătrânul Munch un ultim autoportret. Între ceas și pat. Cine să cânte o astfel de moarte și o astfel de bătrânețe.

18
Domnul N.

(continuare)

Dl A. își amintește cât de greu i-a fost să inventeze tot felul de prostii pe care să le consemneze în rapoartele sale. Într-un anume sens, nu a fost scutit de suferința scriitorului. Se așteptase la mai mult de la profesia sa, așa cum văzuse în filme și citise în romane, urmăriri cu mașini, întâlniri secrete, urmăritul sare pe fereastră în miez de noapte. Avea nevoie de acțiune, de intrigă, fără să-i cunoască numele. Dar intriga lipsea. Și de aici vedem cât de profund necinematografică e viața. Nimic altceva decât a pleca de acasă, a se întoarce acasă. Până și prietenii apropiați ai „obiectivului" au încetat să-l mai viziteze, ca să nu aibă neplăceri. E adevărat, amanta din ziua de joi este o excepție promițătoare. Și e totul documentat, bineînțeles. Dar nici asta nu e cine știe ce mare aventură. Și aceasta face parte din viață, cine nu are o amantă (un amant)?

Uneori mă întrebam ce să scriu, recunoaște dl A., nu se întâmpla nimic interesant. Domnul N. e jenat că a creat așa niște bătăi de cap, se simte prost că a dus o viață plicticoasă, despre care nu se putea scrie mare lucru. Ar fi trebuit să facă o chestie ieșită din comun, să-și tragă un glonț de față cu agentul, cu așa ceva s-ar fi umplut cu ușurință pe puțin două pagini. Pe de altă parte, pe Domnul N. îl interesează (sau eu îi atribui aceasta, pentru că mă interesează pe mine) tocmai ceea ce e neînsemnat din viața de zi cu zi, e interesat de toate detaliile ei. Despre aceste lucruri vrea să-și aducă aminte. A șters sistematic orice lucru excepțional, dacă așa se pot numi arestul, bătăile din beciul de pe strada Moskovska nr. 5, mizeria și mirosul de urină din celula comună în închisoarea din Pazargik, vizitele care erau tot mai rare, interzicerea corespondenței. Toate acestea sunt șterse cu buretele. Dar odată cu ele se pare că s-a dus și restul, normalitatea din care suntem făcuți. Tot cotidianul său, documentat dinainte de a fi arestat, e confiscat în timpul percheziților, apoi returnat, dar de atunci nu s-a mai atins de el. Două fotografii alb-negru de pe când era copil, una din perioada serviciului militar, un mic album cu poze de la nuntă (după divorț a rămas la el), și ele tot în alb și negru, o fotografie cu el cum merge pe un bulevard, e prins în momentul în care pășește, trenciul se deschide la poale, el râde și face un gest cu mâna către persoana care îl fotografiază. Asta-i tot. O fotografie a femeii care venea la el în fiecare joi, evident, nu are.

Dl A. a adus într-o zi câteva scrisori, acestea sunt scrisorile Domnului N. către acea doamnă. Cum de au ajuns la dvs.? întrebă el. Agentul doar ridică puțin din sprâncene, surprins de întrebarea naivă. Domnul N. deschide scrisorile, nu sunt lungi, le citește și își dă seama că nu-și aduce aminte nimic din conținutul lor. Le parcurge cu o reală curiozitate, ca și cum ar fi fost scrise de altcineva. Și, trebuie să recunoască, îi place ce citește. Sunt scrise frumos, a găsit cuvintele

potrivite, era un romantic, dar fără să exagereze. Chiar insistent și îndrăzneț în unele propuneri. E ceva nou, se vedea pe sine mai degrabă temător și ușor de intimidat. Ultima scrisoare se încheia cu un avertisment, că ar fi mai bine pentru ea să înceteze să se vadă, căci mai mult ca sigur că e urmărit, un tip cu o caschetă pe cap, mărunțel și șmecheros, își face veacul în cafeneaua de vizavi. Citind acestea, Domnul N. își ridică ochii din scrisoare cu o expresie prin care își cerea scuze dlui A. Nu face nimic, am trecut demult peste asta, răspunde acesta.

Domnul N. pune scrisorile pe mijlocul mesei. Nu știe dacă le poate păstra sau trebuie să le restituie. Dl A. dă din cap a încurajare, sunt pentru dumneavoastră. Cei doi continuă să-și vorbească cu „dumneavoastră", chiar dacă, în acest moment, sigurul om apropiat, pentru fiecare dintre ei, este cel din fața sa.

Cu trecerea timpului, femeia din zilele de joi începe să-i acapareze tot mai mult gândurile Domnului N. Dar lucrul acesta, nu înțelege de ce, mai mult îl sperie decât îl bucură. Încetul cu încetul, chipul ei se ridică la suprafață din neant, ca la developarea fotografiilor cu revelator. Are părul strâns în coadă și un smoc de păr argintiu în breton.

Apariția ei începe să-l sperie, deși inițial el tocmai asta își dorise. Explicația e simplă — bănuiește că femeia aceasta va fisura barajul pe care el îl zidise cu atenție de-a lungul anilor și va da drumul tuturor lucrurilor pe care el nu le vrea întoarse înapoi. Nu e sigur că va rezista. Pe de altă parte, dacă cineva l-a iubit înseamnă că el a existat, chiar dacă acum nu-și mai amintește prea multe despre sine.

Iar dacă a existat o ființă pe care el a iubit-o, acest fapt poate fi o dovadă a propriei sale existențe. Oare ce s-a întâmplat pe urmă?

La următoarea vizită, dl A. mai are o surpriză pentru el. Scoate cu grijă din geanta lui mică de piele o fotografie. I-o înmânează Domnului N. Poza e tot alb-negru, contrastul dintre lumini și umbre e puternic, se vede o stradă pustie; pe trotuar, sub umbra unui pom, se află Domnul N. și o femeie, care se apleacă spre el fie pentru a-i șopti ceva la ureche, fie pentru a-l săruta, asta nu e prea clar. Umbrele frunzelor cad pe rochia ei.

Cea mai frumoasă femeie din Sofia, spune în cele din urmă dl A. Nu era făcută pentru aici, nici pentru acel timp, nici pentru acel loc. Știu că mulți bărbați erau morți după ea. O parte din problemele dvs. erau și din cauza asta. Normal, mai întâi din cauza a ceea ce scriați, ce discutați prin cafenele, cu precădere în anul 1968, în preajma evenimentelor. Dar și din cauza ei. Era fiica unui scriitor în vârstă, care nu vă suporta deloc, în fine, Dumnezeu să-l odihnească. Slab ca scriitor, dar greu ca funcții, din nomenclatură. Lumea râdea de el, zicând că ea e singura lui creație reușită. Ea știa că nu are niciun viitor alături de dumneavoastră. Pentru că dumneavoastră înșivă nu aveați un viitor. Cred că de aceea vă și iubea.

Iar despre viitor. Dacă ar fi putut, Domnul N. și-ar fi amintit că niciodată nu a avut vreo atitudine față de viitor. Poveștile despre viitor din perioada comunistă îl determinau să facă tot felul de aluzii ironice în discuțiile cu ceilalți, viitorul cosmic, la fel, i se părea neclar și suspect, construcția nouă, lumea nouă, omul nou — toate acestea sunau atât de îndepărtat și găunos. Viitorul luminos îmi provoacă arsuri, zisese odată într-un grup de cunoscuți. (Bineînțeles, vorbele lui au fost imediat consemnate.) Ceva mai târziu, Brodsky avea să se exprime mai frumos:

„Dezacordurile mele cu acel sistem nu au fost atât de natură politică, cât de natură estetică". Cu toate astea, prefer spusele Domnului N. Dezacordurile lui cu sistemul erau de natură fiziologică.

19

Există și un trecut mort, îmbălsămat.

Pentru cei din generația mea, prima amintire a unui corp fără viață este o amintire comună. De parcă Ministerul Educației dăduse un ordin (cu siguranță că așa se și întâmplase) ca toți elevii, încă din clasele primare, să viziteze mausoleul lui Gheorghi Dimitrov. Să se încline în fața marelui conducător și dascăl, care iubea atât de mult copiii și se poza cu ei, în ciuda programului de lucru încărcat. Să aducă un omagiu eroului de la Leipzig, care cu un curaj deosebit a incendiat Reichstagul german, după cum spusese un coleg de-al meu de școală. Gafa aceasta i-a adus destule neplăceri, directorul i-a chemat pe părinți la școală, i-au dat o mustrare și așa mai departe. Goebbels nu a reușit să-l condamne și te-ai găsit tu să-l numești incendiator, îl admonestă diriginta pe bietul meu coleg.

Oricum, prima întâlnire cu moartea era pentru toată viața. Mausoleul ți-o punea la dispoziție pe viu, ca să zic așa. Toate morțile și corpurile decedaților aveau să fie comparate cu acel corp, aveau să fie cópii ale primului, ale modelului. Noroc că lumea nu era împânzită de mausolee și de oameni împăiați, mai aveam o șansă totuși. Așa șușoteam între noi înainte să intrăm și bine că nu a auzit nimeni chestia cu „omul împăiat", căci am fi tras multe ponoase.

Ne-au cărat tocmai din celălalt colț al Bulgariei. Toată noaptea ne-a clătinat cel mai lent tren personal, asta ca să economisim cazarea în capitală. Dimineața, în ceața rece de noiembrie, somnoroși și cu urdori la ochi, de la gară direct la mausoleu. Când să intrăm ne-a apucat puțin frica. Trecem pe lângă străjerii de la intrare, drepți și nemișcați. Or fi și ei împăiați? Înăuntru coridoarele sunt scăldate de semiîntuneric, luminate de câteva făclii electrice, și e rece ca într-un frigider. Mausoleul e un frigider, bineînțeles. Ceva asemănător cu compartimentul de congelare, în care mamele noastre înghesuiau ciolane de porc și pui întregi.

Ne apropiem de sala cu corpul, se vede deja capacul de sticlă. Demby, prietenul și colegul meu de bancă, înainte să intrăm, mi-a zis că, dacă te uiți cu mare atenție la pleoapele lui, ai să le vezi cum tremură ușor. Asta după spusele fratelui său, care trecuse deja pe aici.

Decedatul părea din plastic, sacoul și pantalonii erau mai vii decât el, pe rever se înșirau decorațiile, mustața semăna cu o perie de haine. Exact atunci, trecând încet pe lângă capul lui, am văzut foarte clar, pentru o sutime de secundă, cum pleoapa i s-a mișcat ușor. Tac-tac, de două ori, din pleoapa stângă. Abia m-am abținut să țip. De parcă îmi făcea un semn, îmi făcea cu ochiul de sub capacul de sticlă. Aveți grijă, tovarășul Dimitrov vede tot, ne amenința diriginta în clasă indicând cu arătătorul de la ora de geografie spre portretul de pe perete. Pe dracu' vede tot, ce să zic, mă gândeam eu, iar acum, iată, își mișcă ochiul ca să mă pedepsească pentru propriile mele îndoieli. Într-adevăr, se va dovedi că e *veșnic viu*, așa cum ne tot repetau.

Bine că era Demby prin preajmă ca să mă salveze de această teamă metafizică timpurie. Nu sunt sigur că el observase clipirea (sau îmi fusese destinată doar mie), dar ca biolog amator ce era — devorase și manualele fratelui său mai mare —, mi-a explicat totul prin experiențele cu broaște moarte care erau descrise acolo. O broască moartă, pusă pe spate cu picioarele desfăcute, dacă îi trimiți un mic flux de curent electric, începe să zvâcnească din picioare de parcă ar fi vie. O să facem și noi experiența asta în clasa a VI-a, zise el. Altfel, el e mort ca broasca și niciodată nu se va ridica de acolo, dar are mușchi care se mișcă.

Încă mă folosesc de această explicație când frica mea devine prea metafizică.

20
Domnul N.

(sfârșit)

Și ea cum de a venit la mine? întrebă Domnul N. Era soția unui prieten de-al dumneavoastră. Apoi el a devenit omul nostru, avea niște păcate, l-am strâns puțin cu ușa. Ca s-o zic pe-a dreaptă, nu a opus o rezistență deosebită. Era sursa noastră principală, dar dumneavoastră mereu i-ați bănuit pe alții, cel puțin așa spuneați la telefon. Mi-ați ascultat convorbirile telefonice? Dl A. nici măcar nu s-a ostenit să-i răspundă. În ziua în care prietenul dumneavoastră a devenit șef de partid, ea v-a vizitat pentru prima dată. A fost într-o joi după-amiază, prima din toate zilele de joi ce au urmat. Domnul N., pe măsură ce ascultă, începe să și-o imagineze pe această femeie, cu părul lung și un smoc alb în breton, cu mersul dezinvolt. Când mergea pe stradă, toți întorceau capul după ea, așa i s-a spus. Un cunoscut regizor și-ar fi pierdut mințile după ea, a montat și o piesă în care actrița arăta exact la fel — cu părul prins în coadă, cu smocul alb... Toți știau despre cine e vorba. Regizorul a fost imediat transferat la un teatru în provincie, spectacolul oprit, mariajul lui terminat. Numai necazuri aducea această femeie, zise dl A.

Totuși, de ce lucrătorul operativ A. continuă să vină? La început, probabil din curiozitate și teama de a nu fi șantajat. Își dă repede seama că un astfel de risc nu există. Și încă ceva. Dacă Domnul N. nu își mai amintește nimic sau aproape nimic, atunci dl A. este eliberat de orice vină, altfel spus. Fără a putea să formuleze clar, el simte că totul e posibil, din moment ce nimeni nu mai ține minte nimic. *Dacă nimeni nu-și amintește* devine egal cu *Dacă nu există Dumnezeu*. Dacă nu există Dumnezeu, zice Dostoievski, înseamnă că totul e posibil. Dumnezeu se va dovedi nimic altceva decât o imensă memorie înmagazinată. Memorie pentru păcate. Un nor de nenumărați megabytes. Un Dumnezeu uituc, un Dumnezeu cu Alzheimer ne-ar elibera de toate responsabilitățile. Nu există memorie — nu există nici crimă.

Atunci de ce oare dl A. vine și povestește? Probabil pentru că ființa umană nu e făcută să trăiască mult timp păstrând un secret. Secretul, se pare, este o creație târzie pe scara evoluției. Niciun animal nu ține ceva secret. Doar omul. Dacă ar trebui să determinăm structura unui secret, cel mai probabil aceasta e un bulgăre neregulat, granulos. În cazul dlui A., nu e o metaforă. Bulgărele este real, el se face că nu-l observă de câteva luni, dar după o vizită la medic, cu trei săptămâni în urmă, totul îi este clar acum. Faptul că se află în fază terminală îl eliberează de multe lucruri, iar pe altele le urgentează. Acum urmăritorul e cel care roagă victima să-l asculte. Bătrânețea îi face egali. Au devenit frați de arme, au trecut de partea necâștigătoare în bătălia cu un final anunțat. În fine, dl A. poate relata totul acum. Și, în fine, Domnul N. poate primi acum

toată povestea despre propria sa persoană.

Ce s-a întâmplat cu ea? întreabă din nou Domnul N., tot mai nesigur că ar vrea să afle răspunsul.

Dl. A. poate scăpa în mii de feluri. „Obiectivul nu a prezentat interes operativ." E fraza de serviciu cea mai la îndemână. Sau un alt lucrător operativ a preluat sarcina dlui A. etc. Dl A. tace, își răsucește o țigară, degetele îi tremură. Abia acum Domnul N. observă că interlocutorul său a îmbătrânit vizibil în ultimele luni, are obrajii supți, pielea îngălbenită. Cu două–trei săptămâni în urmă telefonase că nu poate veni, trebuia să-și facă niște analize.

Și atunci dl A. mărturisește tot. Cum după arestarea Domnului N., ea i-a spus soțului că îl va părăsi imediat dacă nu va face ceva pentru prietenul său. Și-a făcut bagajul și a plecat de acasă a doua zi, singură s-a dus pe la toate Direcțiile. A cerut să îl vadă, dar i s-a spus că prizonierul refuză orice întâlnire cu ea. În cele din urmă a ajuns și la dl A. Într-o seară, a venit la el acasă și a vrut să discute despre situația Domnului N. L-a rugat să-i spună la ce închisoare se află, să-i faciliteze o vizită. Că e gata de orice pentru asta...

Deodată Domnul N. își reprezintă cu toată claritatea scena dintre cei doi. Cu o singură deviere. Corpul femeii, gol în mijlocul camerei, tânăr și frumos, în fața ei dl A., doar că la vârsta de acum, un bătrân neputincios, un sac de oase. Brusc acele arsuri revin, tot acel dezgust care nu era deloc metafizic, dimpotrivă, avea o dimensiune fizică, chiar fiziologică. Îl arde stomacul, parcă cineva îi toarnă oțet pe gât. Îmi pare rău, spune dl A., stă țeapăn și așteaptă ca Domnul N. să zică ceva. Orice ar fi, va fi finalul acestei istorisiri.

Domnul N. nu zice nimic. Are o cumplită senzație de greață, îi vine să verse. Regurgitările acide au revenit, corpul și-a amintit și i s-a făcut scârbă. Ia fotografia, se ridică și pleacă. Dacă toate astea ar fi fost un film, pe fondul ecranului gol, în timp ce se derulează genericul de final, s-ar fi auzit o împușcătură.

Este după-amiaza lumii. Un bărbat merge pe trotuar, pe partea umbrită a străzii. Pe deasupra, e și luna august — după-amiaza anului. Soarele străpunge frunzele pomilor, aruncând o umbră pestriță pe pavaj. Nu e nicio altă mișcare, casele se odihnesc cu zidurile încinse, de undeva de la o fereastră deschisă se aude cum cântă un radio lăsat aprins. Scena e minimalistă, aproape filmică. Din față vine o femeie, se oprește lângă un bărbat, amândoi sunt în umbră. (Ceva asemănător este trecutul absolut — după-amiaza lumii, o ascunzătoare la umbra unui pom.) Puțin mai departe, nevăzut de ei, un alt bărbat îi fotografiază. Fotografia e aproape artistică, a surprins cu claritate umbrele frunzelor pe trotuar și pe trupurile celor doi, silueta femeii aplecată spre bărbat și pustiul străzii după-amiaza. Tot ce urmează a se întâmpla după această fotografie încă nu s-a întâmplat.

Bărbatul din poză ține acum în mâinile sale femeia și pe el însuși. Din perechea de sub pom a rămas doar el. Și fotograful. El e și singurul care nu va uita scena până în ultimul moment. Pentru că această poveste, și-a amintit în timp ce o relata, e unica din viața lui mediocră. Această femeie, unică și ea (dispărută în circumstanțe neelucidate), îl urmărește de atunci, odată cu acest bărbat, care stă aici, fără memorie. Această urmărire unii o numesc *vină*. Dar, precum cei mai mulți care au rămas, dl A. nu va găsi cuvântul până în ultimul său ceas.

21
Etaje ale trecutului

Cu un an înainte de istoria cu Domnul N., lucrurile porniseră bine la clinica din Zürich,

chiar peste așteptările noastre. Gaustin avea întreg etajul de sus al clădirii, unde puteau dezvolta tot felul de variante ale anilor ’60. La puțin timp după, Centrul de gerontopsihiatrie, proprietarul imobilului, ne-a invitat să extindem terapia și în secțiile lor, astfel că, practic, aveam toată clădirea la dispoziție. Am început să deschidem camere ale trecutului și clinici de mici dimensiuni în alte câteva țări, inclusiv în Bulgaria.

Boala Alzheimer sau, în general, pierderea memoriei, devenea maladia cu cea mai rapidă răspândire. Conform statisticilor, în lume, la fiecare trei secunde, un om dezvoltă o formă de demență. Cazurile înregistrate se ridicau la peste 50 de milioane, iar în următorii 30 de ani aveau să se tripleze. Era inevitabil, având în vedere prelungirea duratei de viață. Toți îmbătrâneau, bărbați în vârstă veneau aici cu soțiile la braț pentru a le interna, sau, invers, doamne în vârstă, purtând diamante discrete, își aduceau aici partenerul de viață, care zâmbea încurcat și întreba în ce oraș se află acum. Se întâmpla și ca fiii, fiicele să-și aducă ambii părinți. Aceștia se țineau de mână, fără să-și mai amintească chipurile propriilor copii. Veneau pentru câteva ore, pentru o după-amiază în apartamentul tinereții lor. Intrau ca la ei acasă. *Aici trebuia să fie serviciul de ceai, aici îl țin mereu…* Luau loc în fotolii, deschideau albumele cu fotografii alb-negru, brusc se „recunoșteau“ în unele dintre ele. Uneori însoțitorii veneau cu propriile albume vechi, pe care le așezam înainte pe măsuță. Erau și unii care făceau un pas într-o anumită direcție, dar se întorceau în mijlocul încăperii exact sub lustră.

Unui bătrânel pe care îl aduceau des la noi îi plăcea să se ascundă după perdea. Stătea acolo ca un băiețel îmbătrânit, care se joacă de-a v-ați ascunselea, dar jocul avusese deja loc, ceilalți copii renunțaseră să mai joace, plecaseră pe la casele lor, îmbătrâniseră. Și nimeni nu venea să-l caute. Iar el stătea în spatele perdelei, trăgând cu ochiul temător ca să vadă de ce ei întârzie. Cel mai teribil lucru la acest joc de-a v-ați ascunselea era să înțelegi că nimeni nu va mai veni să te caute. Din fericire, cred, el nu avea să înțeleagă.

De fapt, corpul nostru se dovedește a fi milos ca natură — la final, puțină amnezie în loc de anestezie. Memoria, care ne părăsește, ne lasă să ne mai jucăm pentru o ultimă dată pe câmpiile nemuritoare ale copilăriei. Încă puțin, încă cinci minute, cerșite ca altădată în fața casei. Înainte să ne cheme pentru ultima oară.

Astfel, trecutul și Gaustin ocupaseră treptat ultimul etaj al clinicii. Era nevoie să se organizeze spații și pentru anii ’40 și ’50. Demarasem cu anii ’60, parcă inconștient pregătisem camerele pentru noi înșine. Dar și pacienții de nouăzeci de ani își cereau copilăria și tinerețea lor. Și astfel, Al Doilea Război Mondial se instală la parter. S-a dovedit a fi o decizie bună, mai întâi pentru că se evita urcatul scărilor. În al doilea rând, pivnița putea fi folosită ca adăpost antiaerian și acest lucru conferea autenticitate reconstrucției deceniului. Cei mai mulți dintre oameni păstraseră amintiri tocmai din refugiile în care se ascundeau în timpul bombardamentelor.

Trebuie să fie trezită frica, amintirea fricii? Terapia de reminiscență clasică insista pe amintirile pozitive. În opinia lui Gaustin, fiecare amintire scoasă la iveală este importantă. Frica poate fi unul dintre cei mai puternici declanșatori de memorie și acest fapt trebuia exploatat. Bineînțeles, aceste coborâri în pivniță erau rare, dar întotdeauna dădeau rezultate. Bulversați și înfricoșați, așa se întorceau oamenii din adăpost, speriați și vii.

Deasupra lor s-au instalat anii ’50. Aici era împărăția lui Elvis Presley, a lui Fats Domino, Dizzy Gillespie, Miles Davis, aici se putea auzi amestecul fascinant de muzică jazz, de rock ’n’ roll, pop și un Frank Sinatra simfonic deja demodat. Aici se găseau *North by Northwest*, Hitchcock, Cary Grant, *Nopțile Cabiriei*, Fellini, Mastroianni, Brigitte Bardot, Dior… Lumea se refăcea după

război și dorea să trăiască. O parte de lume reușea acest lucru cu mai multă ușurință. Pentru cealaltă parte era o zonă separată, la capătul culoarului, câteva apartamente pentru țările din Est. Un apartament pentru anii ’50 din Europa de Est, altul — separat, pentru anii ’50 din Uniunea Sovietică (finanțat puternic, în treacăt fie spus). Într-un mod asemănător au fost organizați și anii ’50 din China. Trecutul reprezintă și un proiect financiar. Revoluția cubaneză și Fidel Castro nu au primit o *hacienda* separată, în schimb, jumătate din cei care se plimbau în această zonă purtau tricouri cu Che Guevara și se opreau în fața portretului lui El Comandante. Coridorul dintre Vest și Est era separat pe mijloc de „o cortină de fier“, o poartă din lemn masiv, care era mereu închisă cu cheia și doar personalul era autorizat să treacă pe acolo. Nu se știa niciodată ce le poate trece prin cap celor care se aflau într-una dintre părți.

A fost de ajuns tentativa de evadare a unuia din culoarul estic, care a încercat să escaladeze zidul (era un spațiu gol de 50 de centimetri între zid și plafon), dar a căzut și și-a rupt un picior. După acest incident neplăcut, era mereu un infirmier, îmbrăcat într-o veche uniformă militară, care făcea de gardă în partea de est.

Pierderea memoriei afecta tot mai mulți oameni tineri, așa că devenea imperios necesar un spațiu dedicat anilor ’70, și pentru aceasta a fost amenajat etajul patru. Prin urmare, anii ’60 au coborât la etajul trei. Pentru anii ’80 și ’90, dacă aveau să se impună într-o zi, rămânea mansarda clădirii.

22
Memoria dentistului

El nu ține minte chipurile, nici nu le asociază cu numele persoanelor. Deschideți gura, vă rog, ca să vă văd, aha, acum v-am recunoscut, sunteți cel cu pulpita la al șaselea dinte din stânga jos, Kircio, nu-i așa?

Cred că se poate realiza o arheologie a danturii și fiecare deceniu să fie reconstituit exact după diferitele tipuri de plombe și straturi de materiale cu care s-a lucrat. O, îmi zice stomatologul, dinții dumneavoastră sunt o succintă istorie a anilor ’90, haosul de atunci, criza, o primă preferință pentru aliajul metaloceramic, devitalizarea masivă a dinților, un coșmar. Dacă dentiștii ar fi arheologi…

La clinica stomatologică din orașul în care mi-am petrecut copilăria, pe peretele culoarului, deasupra cabinetelor, dintr-un motiv care îmi scapă, erau înșiruite pozele tuturor membrilor Biroului Politic… Încă de copii cunoșteam termenul, care, oricum, suna respingător. Îi recunoșteam pe unii dintre ei, portretele lor erau atârnate în multe locuri, îi știam și de la televizor. Tu stai și tremuri pe culoarul de marmură, aceleași uși albe de o parte și de alta, și în urechi îți răsună sunetul strident al frezei. Cineva din interiorul cabinetului tocmai a scos un țipăt. Și din acest culoar steril, cufundat în penumbră, te privesc fețele celor de sus. Niște fețe impersonale, îmbătrânite, insensibile, nicio speranță.

Cam așa au fost și anii ’70 — marmură și bătrâni.

Aceste chipuri au intrat pentru totdeauna în capul meu și, ca în cazul câinelui lui Pavlov, cum aud sunetul frezei, cum apar și ele ca niște impasibili sfinți ai durerii. Și invers, de cum le zăresc în vreun ziar de arhivă, în același moment mă apucă o durere de măsea.

23

În fiecare dimineață răsfoiesc ziarele și revistele proaspăt sosite. Revista *Time* din a doua săptămână a lui ianuarie 1968. Pe Broadway se joacă *Rosencrantz și Guildenstern sunt morți* de Stoppard. În sălile de cinema rulează în premieră filmul *Străinul* de Visconti. Și aproape în fiecare rubrică — *The War*. Cineva ar putea crede că Al Doilea Război Mondial nu s-a încheiat încă sau că a izbucnit din nou. Evident, e vorba despre războiul din Vietnam. În susul paginii, într-un pătrățel, numărul soldaților americani uciși pe parcursul anului 1967: 9353. Urmează două coloane despre evenimentele din Cehoslovacia, de fapt, evenimentele urmează să aibă loc, iar titlul „Un motiv de speranță", legat de alegerea lui Dubček, va fi curând infirmat. Dar acum e începutul anului 1968, încă nimic nu este clar. Istoria este încă o știre.

Deodată, Bulgaria își face apariția cu informația că aproape 20 de procente din autoturismele în circulație sunt mașini de serviciu (*chauffeur-driven*), adică transportă birocrați și șefi de toate calibrele. Fără neapărat o legătură cu acest material, dar cine știe, pe toată pagina alăturată strălucește un enorm Pontiac roșu, cât strada de lat, un Pontiac-Bonneville din anul 1968. În aceeași perioadă, a doua săptămână a lui ianuarie 1968, un jeep agricol de culoare verde (mașină de serviciu, revista *Time* are dreptate), din acelea cu prelată în loc de cabină, se hurducăie pe drumul neasfaltat spre maternitatea din orașul vecin. În jeep e mama, în mama sunt eu, șoferul e tata. Mergem să mă nasc.

Iată cum statistica din *Time* mă afectează personal: în sat nu sunt alte automobile. E posibil să fi avut legătură cu toată agitația din jurul nașterii mele și cu dificultatea de a găsi în timp util o mașină cu care să o ducă pe mama la maternitate, la scurt timp, tata retrage toate economiile familiei, face un împrumut și cumpără la mâna a doua o *Varșavă*, cu care ridică brusc procentul automobilelor proprietate personală din sat. Mașina e puternică, grasă și zgomotoasă, nu ca acel Pontiac roșu, și, după spusele unui vecin, face parte din contingentul armatei, deci poate fi rechiziționată în caz de război. Îi fixează deasupra un tun ușor, ceea ce o transformă automat într-un tanc mic, iar pe șofer — în tanchist. Aceasta a început să-l îngrijoreze mult pe tata, pentru că deja e luna mai 1968, în Praga vine primăvara și același vecin (un polițist sau un glumeț, nu am aflat niciodată ce era el, de fapt) a spus că vom fi obligați să ne ducem să-i eliberăm pe frații noștri cehi. De cine să-i eliberăm? întreabă tata naiv. Cum de cine, de ei înșiși, răspunde vecinul, iar tata se vede deja cu Varșava rechiziționată pe străzile Pragăi.

A bănuit oare revista *Time* îngrijorările tatălui meu, nașterea mea (care a avut loc pe drum în jeepul ce aparținea Întreprinderii agricole de stat), când a scris despre speranța din Praga și despre deficitul de autoturisme proprietate personală din Bulgaria? Dar tata s-o fi gândit la *Time*? Mă îndoiesc. Și totuși, sunt legate toate. Jeepul, Pontiacul și Dubček.

Să citești ziare și reviste de acum 40–50 de ani. Ceea ce a produs îngrijorare nu mai îngrijorează. Știrile au devenit istorie.

Știrile de ultimă oră și-au pierdut orice actualitate. Hârtia a îngălbenit și a căpătat un ușor iz de umezeală. Dar cu reclamele ce se întâmplă? Acelea peste care am trecut plictisiți, astăzi dobândesc o nouă valoare. Deodată reclamele au devenit adevăratele știri despre epoca respectivă. Poarta de intrare spre ea. Memoria vieții de zi cu zi, care se strică cel mai repede și prinde un strat de mucegai. Evident, obiectele cărora li se face reclamă nu mai există. Și acest lucru le crește valoarea. Senzația unei lumi dispărute, o lume care s-a distrat, care conducea Pontiacuri, în pantaloni albi și pălărie cu boruri largi, care bea Cinzano și se plimba la Saint-Tropez. Aceeași lume care cu 30 de ani înainte stătea la coadă să cumpere aparate de radio la o promoție specială în 1939, *ca să ascultați în direct războiul iminent*, de parcă era vorba de un meci de baseball…

În anul 1939 a crescut brusc utilizarea aparatelor de radio. Radioul avea să fie media războiului. Izbucnirea acestuia va fi anunțată la radio, tot acolo vor fi transmise concerte în onoarea soldaților de pe front, întreaga propagandă va trece pe unde scurte și lungi, vor fi preamărite victoriile și trecute sub tăcere retragerile și înfrângerile pe aceleași unde, toți se vor îngrămădi în jurul cutiei de lemn.

Unde s-au dus toate acestea… Ce s-a întâmplat cu aparatele de radio și cu oamenii din jurul lor, cu toate ofertele colorate din reviste. Fetița blondă din publicitatea pentru ora copiilor (la radio) acum e o bătrână în vreun ospiciu, care probabil nu mai știe nici cum o cheamă.

24

Pentru mine a fost o adevărată revelație să observ din camera cealaltă, prin ușa întredeschisă, cum doamna în vârstă care venise cu un chip absolut inexpresiv, lipsit de orice emoție, cu o privire goală, brusc prinde viață la vederea aparatului de radio masiv din lemn, cu numele orașelor trecute pe scală. Ea se porni să le citească cu voce tare:

Londra, Budapesta, Varșovia, Praga
Toulouse, Milano, Moscova, Paris
Sofia, București…

Aaa, Sofia, zise ea, Sofia. În astfel de situații trebuia să mă apropii cu delicatețe, să pornim conversația, să fiu pregătit să ascult istorisirea, să o încurajez să-și aducă aminte. Așa am aflat că emigrase din Bulgaria, tatăl ei era un inginer neamț căsătorit cu o bulgăroaică, au locuit într-o casă frumoasă cu curte, într-un sat lângă Sofia, la poalele muntelui… nu mai ținea minte cum îi zicea. Nepotul ei, cel care o adusese, stătea lângă noi și nu-i venea să creadă că mătușa lui vorbește și se emoționează. Pesemne că asta e limba ei maternă, bulgara, spuse el.

Pentru cineva care a tăcut atâția ani în această limbă, ea vorbea foarte bine. Bineînțeles, povestea era întreruptă de zone albe în memorie, în limbă, dar apoi relatarea continua dintr-un alt punct. Și-aducea aminte cum se adunau cu toții să asculte ora de muzică. Știrile părinții ei le ascultau singuri. Dar concertele pentru soldații de pe front și cele de muzică clasică le ascultau mereu împreună. Vorbea de lampa radioului, care lumina slab cadranul, și despre cum ea enumera numele orașelor ca pe un șirag, încercând să-și imagineze ce se ascunde în spatele fiecărei denumiri.

Mi-am amintit cum, copil fiind, făceam același lucru, cum această scală a reprezentat prima mea Europă și mă gândeam că fiecare oraș are un sunet diferit, iar dacă deplasezi linia învârtind de buton, de condensator, vei putea auzi cum sună străzile Parisului sau cum niște oameni se ceartă într-o piață din Londra. Cine știe de ce, credeam că la Londra cineva trebuie neapărat să se certe… Lumea era închisă și aceste nume de orașe erau singurele mărturii că undeva acolo, în ciuda variațiilor de intensitate ale semnalului, de pierderile de sunet și de întreruperile intenționate, aceste orașe există și în ele alți oameni cu copii stau, la fel, lângă aparatul de radio, iar eu, dacă ciulesc bine urechile, pot auzi ce își vorbesc seara.

Și femeia povestea, tot povestea… Și atunci… radioul ordonă, *schnell*, *schnell*, trebuie să fugim, armatele rusești, eu, *kleine Mädchen* de 9 ani, un pulover albastru, nasturi *rote*, mama…

iepuraș, uite aici, arată pe pulover sus în dreapta, mama coase un *Kaninchen*, să fugim, tati-neamț, neamț, îl vor omorî… și bunica strigă… aici rău, rău, fugiți… ultimul tren și, hai, *schnell*, vin aeroplane, trag, trrrr, trenul oprește, ne întindem pe jos… iarbă, iarbă…

Iarbă…

Urmează o lungă pauză, de parcă gândul s-a rătăcit…

Iarbă…

Iar o pauză, apoi brusc amintirea revine, în picaj ca un avion deasupra capului ei… fața i se schimonosește de spaimă, ridică mâinile…

(Oare e posibil, parcă o cunosc de undeva pe această femeie…)

Nepotul o ia în brațe… nu sunt sigur că ea l-a remarcat, el lipsește din această amintire, ea e acum în 1944… vorba îi este tot mai întretăiată, apar din nou cuvinte germane… Achtung… trenul transportă ultimii funcționari germani, fugari, familii… avioanele bombardează, trenul se oprește, sunt obligați să sară, să se culce la pământ. Mirosul de țărână, gloanțele din jurul ei, corpul mamei, nu pomenește nimic de tată… dar o vacă se ivește și se îndreaptă spre ei, face câțiva pași săltărești, se oprește, se uită-n jur, o zbughește iar speriată de bombe și focurile de armă… pleacă de aici, văcuțo, pleacă, strigă femeia, strigă copila, pleacă de aici, o să te omoare… dar vaca, e clar, nu înțelege, muuu, muuu drept spre fată… și atunci un obuz (completez neclaritățile din relatare) lovește crupa vacii, ea sângerează, șchioapătă, muuu, muuu, muuu, mugește femeia, vaco, vaco… se ridică și o ia la fugă spre vacă, mama ei o trage cu putere și ea cade… unde, unde… muuu, muuu, vaca, vaca, nu muri, eu salvez pe tine… vaca geme în fața ei și clatină din cap… și ochii, are ochi și plânge vaca, spune fetița-doamnă bătrână plânge, plânge, și ea plânge…

Tante, *tante*, o strigă nepotul ei în germană, cu jena cuiva care asistă la o scenă interzisă, liniștește-te. Faceți ceva, se întoarce speriat spre mine, nu vedeți că plânge?

Ea își amintește, spun eu, de aceea plânge…

Hilde! Brusc îmi vine în minte numele ei. Hilde, zic cu voce tare și iau mâna femeii în mâna mea. Nepotul e perplex, de unde știu numele ei, vin pentru prima oară aici, eu nu am înregistrat-o. Ea ridică capul și mă privește. Nu are cum să mă recunoască. Cu vreo douăzeci de ani în urmă mă aflam în sufrageria ei din Frankfurt, am dormit două nopți la ea cu soția, o prietenă comună ne-a făcut legătura. Am scris atunci ceva: Hilde, care a salvat Germania.

Fața mea nu îi spune nimic. O țin de mână, continui să-i vorbesc ceva în bulgară, îi spun că văd această vacă, care acum paște în dreapta Domnului, măcar nu a fost singură când și-a dat ultima suflare, a văzut o fetiță care îi vorbea… aceasta e o moarte fericită. Alte vaci mor nefericite, dar aceea a fost îmbrățișată de o fetiță, totul e în regulă acum, ea e bine. Îmi dau seama că nu mă adresez doamnei în vârstă, ci acelei copile de 9 ani, iar ea se liniștește, așezată pe divan, se relaxează și adoarme.

25
Hilde, care...

O să vă aștept la aerodrom, zise Hilde la telefon. Avea voce luminoasă și vorbea o bulgară din anii ’40. Există cuvinte care, deodată, deschid niște porți neașteptate spre alte vremuri. Pentru o clipă m-am întrebat dacă, atunci când ne vom vedea la aeroportul din Frankfurt, care într-adevăr e un aerodrom, va fi anul 1945 sau 2001 (anul în care a avut loc convorbirea noastră). Oricum, din

acel moment „aerodromul“ va fi pentru memoria mea acea „madlenă“ care mă va lega de Hilde. Și încă două lucruri, despre care va fi vorba în această povestire — o cratiță și o pâine de fabrică dintre cele mai obișnuite.

Bineînțeles, Hilde ne aștepta la aerodrom la ora fixată, arăta minunat la cei 70 de ani ai săi. În străinătate oamenii îmbătrânesc mai frumos și mai încet, bătrânețea se arată mai milostivă acolo.

Aici e locul să amintesc că Hilde e născută în Bulgaria, că a reușit să prindă ultimul tren spre Vest înainte ca Armata Roșie să intre în țară. Ei voiau să rămână, tatăl neamț, de profesie geolog, nu avea nicio legătură cu armata, dar au fost avertizați că nu îi va aștepta nimic bun dacă rămân.

Hilde a plecat cu mama ei, bulgăroaică de origine, și cu fratele mai mic. Tatăl a rămas să pună la punct câteva lucruri legate de casă și urma să ia trenul peste o săptămână. A fost împușcat în noaptea următoare plecării lor… Hilde avea 9 ani. Călătoria a durat o săptămână, trenul a fost bombardat încontinuu pe traseu. Încă are viu în minte mirosul de iarbă și pământ, de atunci când trebuiau să se culce la adăpostul trenului lângă șine. Toate acestea mi le povestea în timp ce stăteam în sufragerie, care, în ceea ce o privește, rămăsese cantonată în anii ’60, cu lampadarul și fotoliile cu brațe de lemn și tapiseria uzată.

În acel moment mi-am amintit de pâinea de fabrică, de care mă rugase la telefon. Recunosc, rugămintea ei m-a intrigat. Am intrat în vreo trei magazine până am reușit să găsesc o pâine industrială obișnuită. Cine mai cumpără așa ceva în Bulgaria? Hilde a luat pâinea cu atenție, s-a emoționat atât de tare, că a ieșit în coridor ca să nu o văd. S-a întors peste puțin și mi-a spus că își aduce aminte de gustul acestei pâini din copilăria sa. A tăiat două felii, peste care a presărat puțină sare și mi-a întins una dintre ele. Nu am mai văzut niciodată pe cineva care să mănânce cu atâta plăcere o felie de pâine simplă, de fabrică, cu puțină sare.

Apoi ne-a condus în bucătărie ca să ne arate ceva foarte special. Deschise ușa cea mai de jos a bufetului și scoase de undeva din spate o cratiță. Era o oală imensă și grea, dintr-un metal brut, neșlefuit și zdravăn. Parcă e din metalul unui tanc topit, m-am gândit și chiar am făcut remarca cu voce tare. Hilde a zâmbit și mi-a răspuns că nici nu bănuiam câtă dreptate am. Cratița aceasta era primul și cel mai de preț lucru pe care statul german, distrus după război, l-a împărțit familiilor. Câte o oală mare din arme și muniții topite. Cu cratița asta am supraviețuit, zise Hilde, și pietre poți fierbe în ea.

Mi-am închipuit-o pe tânăra Hilde în dezastrul din Germania anilor 1940-1950, scormonind prin ruine alături de alte femei, în căutarea unor cărămizi întregi, construind, cosând haine pentru fratele ei, așteptând la coadă pentru câțiva cartofi, stând pe întuneric ca să facă economie la curent. Fără să se plângă, ca un om aflat în situația de a ridica din nou o țară distrusă până la fundații.

Stăteam în apartamentul ei modest și mă gândeam că va trebui să povestesc cândva istoria lui Hilde, care, fără să-și dea seama, a ridicat Germania din nou. Cu o cratiță grosolană din fontă și cu amintirea unei felii de pâine obișnuită presărată cu puțină sare.

26

Treptat, clinica lui Gaustin și-a găsit adepți. Într-un interval de câțiva ani, în diferite locuri au început să apară camere sau case ale trecutului. În Aarhus, de exemplu, foloseau orășelul etnografic construit mai demult, unde erau adunate case din diferite secole, transportate acolo pentru ca elevii și turiștii să vadă cum trăiau strămoșii locuitorilor de azi, ce animale aveau în gospodărie — gâște, oi, capre, cai. Evident, acestea din urmă nu erau din secolul al XIX-lea.

Eram curios să văd toate acestea și, folosind ocazia oferită de un festival de literatură din Danemarca, m-am dus cu câteva zile mai devreme și am luat trenul spre Aarhus. În prealabil rugasem o prietenă daneză să îi sune și să le spună că mă interesează acest proiect social în calitatea mea de scriitor sau de jurnalist etc. E clar că se descurcase mai bine decât puteam spera, pentru că eram deja așteptat și o tânără foarte amabilă avea sarcina să mă însoțească în timpul vizitei.

Locul nu avea prea multe în comun cu clinica lui Gaustin, muzeul continua să funcționeze, dar de două ori pe lună închideau mai devreme pentru vizitatori și în orele rămase aduceau grupuri din casele de bătrâni, mai ales dintre cei cu demență. O parte a femeilor și bărbaților, în funcție de puterile și de amintirile lor, se duceau în diferite gospodării, hrăneau gâștele și caprele, udau brazdele cultivate sau pur și simplu stăteau la soare în curte. Erau și dintre aceia pentru care asemenea ocupații nu însemnau nimic, neavând vreo amintire de la țară sau de la vreo fermă. Pe aceștia îi duceau direct într-un apartament, conservat exact așa cum se găsea el în anul 1974. Mi-a plăcut chestia asta cu un an concret, deși nu era prea clar dacă apartamentul nu fusese în aceeași stare și cu un an înainte, în 1973, și cu un an după, în 1975. Masa de bucătărie, frigiderul sau canapeaua tapițată din sufragerie nu se veștejesc în decurs de un an ca lalelele tăiate. Căutam nod în papură, bineînțeles.

Fata era simpatică, suporta cu un calm nordic întrebările mele, îndoielile și glumele directe, atât de specifice bărbaților din sud. În apartament, femeile o pornesc imediat spre bucătărie, zise ea. De parcă ar avea o busolă interioară. Ele, care se orientau cu greu în propriile apartamente, aici se descurcă instinctiv — un reflex condiționat transformat în instinct. Erau atrase de mirosul mirodeniilor, deschideau borcănașele cu busuioc, cu mentă, cuișoare, rozmarin, își băgau nasul în ele, nu mai țineau minte denumirile sau le încurcau, dar știau despre ce e vorba.

Pornesc în urma pierdutei arome de cafea proaspăt măcinată, continuă fata, avem stocuri din acele soiuri care erau populare în anii ’50-’60. Le place să râșnească ele însele cafeaua. Adesea continuă să învârtească manivela râșniței mult timp după ce cafeaua a fost deja măcinată.

Mi-am imaginat cum amintirea mirosurilor părăsește ultima vizuina golită a memoriei. Poate pentru că e simțul care acționează cel mai devreme, primul, de aceea pleacă ultimul, ca un animăluț care adulmecă cu capul aplecat. Mi le-am reprezentat clar pe aceste femei care macină la nesfârșit cafeaua la vechile râșnițe manuale, unele pătrate din lemn, altele cilindrice, înalte, din argint închis la culoare și cu mânere din aramă. Ar putea fi un tablou de secol XVII, demn de penelul vechilor maeștri olandezi, Vermeer, Hals și Rembrandt, realismul atent la orice detaliu și sublimarea vieții de zi cu zi, amândouă la un loc. Rotirea la infinit a manivelei râșniței de cafea, aroma, pe care o sorbi cu nasul, unele lucruri nu se schimbă de-a lungul veacurilor. Mi le-am imaginat cum macină anii, anotimpurile, zilele și orele ca pe boabe de cafea. În timp ce învârt la aceste râșnițe de cafea, spuse Fata cu cercel de perlă (așa am poreclit-o eu), parcă se transportă cu adevărat într-un alt timp. Avem și o mică bibliotecă cu cărți din anii ’60 și ’70, dar, pentru marea majoritate dintre ei, literele nu mai înseamnă nimic. Uneori deschid cărțile pentru copii, se bucură în fața desenelor și atât.

S-a dovedit, de fapt, că exact la începutul secolului al XVII-lea un olandez, Peter van der Broecke, a reușit să aducă de peste mări câteva semințe de cafea și a plantat primul răsad. Adeptul său nu a fost oricine, ci Carl von Linné în persoană, care era pasionat de aceste tufișuri și a preluat cultivarea lor mai departe. Și bătrânul Carl von Linné, cu trecerea timpului, și-a pierdut treptat memoria. Omul care a dat atâtea nume lumii a ordonat și clasificat ceea ce, practic, nu poate fi ordonat, deodată a început să uite tocmai acele nume. Mi-l închipui cum stă deasupra unei flori de nu-mă-uita și se chinuie să-și amintească numele ei latinesc pe care el însuși i-l dăduse.

Mergeam pe lângă casele din alte vremuri, ne-am oprit la poșta din anii 1920, ca să constatăm finalul unei întregi industrii a așteptării, a bucuriei amânate de mesajul căruia îi lua zile bune să ajungă la destinatar. Ne-am întâlnit cu nobili din secolele trecute, cu lăptari, cu oieri fără oi, le-am făcut cu mâna cizmarilor ce stăteau în fața prăvăliilor lor, într-un loc niște copii în pantaloni scurți cu bretele și băști pe cap jucau Lapte gros, iar într-un alt loc un cerșetor și-a întins cu blândețe către mine pălăria zdrențuită. Majoritatea sunt voluntari, subliniază ghida mea, studenți la Istorie sau pensionari. Nu sunt plătiți și, cu toate astea, sunt tot mai mulți cu fiecare an. Uneori vin și oameni fără domiciliu. Și ei în ce se schimbă? am întrebat cu interes. Le oferim haine groase și noi din alte epoci, dar cei mai mulți dintre ei nu vor să-și schimbe hainele. Vor să rămână ceea ce sunt. Chiar ei spun, oameni fără adăpost au existat dintotdeauna, din ce secol aveți nevoie?

Au și ei dreptate, îmi spun. Oamenii fără adăpost nu au o istorie, ei sunt… cum să mă exprim, deasupra istoriei, nu aparțin niciunei epoci. Într-o anumită măsură, așa era și Gaustin.

La finalul vizitei ne-am așezat la o masă într-un celebru lanț de cofetării al anilor ’70, unde prăjiturile se pregăteau pe loc, croasante și bezele, cu făina, vanilia, coaja de lămâie, scorțișoara și toate celelalte ingrediente din acea perioadă, coapte în cuptoarele vremii, în formele și glazura de atunci, a subliniat Lotte. Stăteam la masă și beam ciocolată caldă, de o marcă cunoscută în epocă, în cești de porțelan cu bordură aurie. În jurul nostru se foiau chelneriței din anii ’70, aveau ceva care mi se părea cunoscut, care mă trimitea în urmă, una din primele mele amintiri aproape erotice era legată de acești pantofi albi cu toc care urcau peste gleznă.

Lotte, am întrebat fără ocolișuri, ce deceniu ați alege — șase, șapte sau opt?

După o clipă de tăcere mi-a dat cel mai exact răspuns care se poate da la o astfel de întrebare: Aș vrea să am 12 ani în fiecare dintre cele trei decenii.

Așa aș fi răspuns și eu.

27

Da, experimentul din Aarhus funcționa, dar rămânea senzația de muzeu, de vizită la Disneyland duminica. Experimentul lui Gaustin țintea spre altceva.

Să coborâm în 1968, propuse el la întoarcerea mea. Suna bine acest „să coborâm în 1968“, ceva asemănător cu coborârea lui Orfeu în împărăția subpământeană. Pur și simplu, anii ’60 erau la etajul de jos. Ne-am așezat pe cele două fotolii de un galben-lămâie. Le cumpărase la preț redus, dar tot la o sumă exagerată, după părerea mea, când a fost scos la licitație apartamentul unui bogat imitator local al lui Warhol.

Scoase un pachet de țigări, Gitanes de data aceasta, își aprinse o țigară și fumul iute se răspândi lent în toată încăperea. Deschise o sticlă de Seagram’s extra dry — *ginul sec perfect*, cum

scria în reclama de pe ultima pagină din *Newsweek*, *voi aduceți măslinele, de restul ne ocupăm noi.*

Hai, povestește, începu el… Danemarca tot o închisoare e?

I-am răspuns că este mai degrabă un muzeu și i-am relatat în amănunt ce am vizitat, casele din diferite epoci, apartamentul din anul 1974, încă câteva încăperi pe care Lotte mi le-a arătat, păstrate exact așa cum au fost când erau locuite de familii obișnuite, cu poveștile lor de viață, albume, valize, cu haine pe umerașe, cutia de pâine, vaza cu flori artificiale de pe frigider. Unul din apartamente fusese locuit de niște emigranți turci, *Gastarbeiteri*, un bărbat de 50 de ani cu băieții lui, care aveau în jur de 20 de ani, scrumierele erau pline de mucuri de țigară, iar mirosul încă persista, m-am întrebat dacă schimbau conținutul scrumierelor.

Problema constă în... Gaustin rostea cuvintele cu lentoare, de parcă încerca să dea o formă, pe moment, gândurilor sale din timpul nopții.

Nu știu dacă am menționat deja că Gaustin suferea de insomnie, când rămâneam la clinică peste noapte îl auzeam cum se plimbă, cum se oprește din mers, cum se duce să-și facă un ceai sau cum iese să fumeze. Parcă era Funes el Memorioso. I-am și zis odată că dacă reușim să repetăm forma norilor din dimineața de 30 aprilie 1882, de exemplu, înseamnă că am atins punctul ideal. Și la fel, așa cum arăta câinele la ora 3:14 după-amiaza, din profil, completă Gaustin, intrând în joc.

Problema, după el, consta în aceea că intrarea temporară într-un regim de reminiscență, vizitarea unui trecut de la două la cinci după-amiaza, și apoi ieșirea într-un prezent diferit și necunoscut, e ceva mult prea brutal și dureros. Ca și cum ai deschide ușa între două anotimpuri și din vară să intri direct în iarnă. Sau să intri de la întuneric la lumină sau din tinerețe în bătrânețe, fără nicio tranziție. Să petreci doar câteva ore în clinică deschidea prea puțin această fereastră spre trecut. Turnă din nou în pahare din ginul anului 1968 adăugând că el consideră că a sosit momentul de a face un pas înainte, de a încerca ceva mai radical.

Pe scurt, ideea era de a construi un întreg oraș într-un timp anume. Dar un oraș adevărat, nu niște simulări cu o stradă și câteva case din fibră de sticlă. Mai întâi, alegem anul, 1985, să zicem. De acolo începem. I-am răspuns că nu țin minte să se fi întâmplat ceva remarcabil în acel an. Cu excepția faptului că atunci am terminat liceul și m-au luat în armată, mi-am zis în sinea mea. Un an aflat în umbra următorului, când avea să fie explozia de la Cernobâl, tăcere, ploi radioactive, deficit de iod, de care făceam rost pe sub mână...

Nu e nevoie să căutăm ceva ieșit din comun, spuse Gaustin. Timpul nu își face cuib în extraordinar, el își caută un loc tăcut și liniștit. Dacă descoperi urme ale altui timp, aceasta se va întâmpla doar într-o după-amiază cu totul banală. O după-amiază în care nu a avut loc nimic special, nimic decât viața însăși... Cine a zis asta? întrebă Gaustin râzând.

Tu, i-am răspuns.

Îți place să-mi atribui tot ce-ți trece prin minte. Dar lucrul acesta poate că, într-adevăr, l-ai luat de la mine. Deci orașul va începe în 1985, continuă entuziasmat Gaustin, trebuie să întoarcem pe dos acest an, să-l luăm la puricat, cum se zicea atunci în 1985. Cu Gorbaciov, Reagan, Kohl o să ne descurcăm cumva, urmele lăsate sunt clare. Va trebui să vedem mai degrabă cum era calificat atunci ceva drept *cool*, ce jargon se utiliza, ce actori erau la modă, ce afișe atârnau pe pereți, care erau revistele destinate casnicelor, programul TV, prognoza meteo, toate numerele

din acel an ale revistei *Ogoniok*. Cât costa un kilogram de cartofi și de broccoli. O Lada din Est și un Peugeot din Vest. De ce anume mureau oamenii, pentru ce se certau serile în dormitoare. O să retipărim în fiecare zi toate numerele ziarelor din acel an.

Apoi vom face la fel cu anul 1984...

Păi, nu urmează 1986? am întrebat eu.

Nu știu, poate că mai întâi va trebui să mergem înapoi, zise el. Pierzându-și memoria, pacienții noștri merg înapoi, de fapt, își vor aminti lucruri tot mai îndepărtate în trecut. După 1985, pentru ei va veni 1984, apoi 1983 și tot așa... Știu că nu te pasionează anii '80, dar va trebui să-i suporți. Să îi restaurezi, să îi umpli cu istorie. Ce îi întrista pe oameni în acei ani? Bineînțeles, am putea să păstrăm mai mult timp unul și același an, să-l repetăm. După aceea vom face anii '70, într-un alt cartier al orașului.

Dar vor veni și alți oameni cu pierderi de memorie, pentru care anii 1990 vor reprezenta trecutul, am sugerat eu. Se pare că vom fi obligați să avem la îndemână toate deceniile. Trecutul crește ca un brusture.

Deci am ajuns la anii 1970, continuă Gaustin, acolo va fi mai colorat, psihedelic, ai deja experiență de la clinică. Oricum, clinica ți se va părea un joc de copii în comparație cu aceste orașe ale trecutului. Aici oamenii vor petrece 24 de ore din 24, 7 zile pe săptămână, 365 de zile pe an. Între ei se vor întâmpla diferite lucruri. Nu știu cum vor decurge lucrurile. Apoi, cartierul anilor '60, acolo te vei dezlănțui. Putem să-l prelungim pe 1968 doi sau trei ani, dacă insiști, râse el. Unii ani durează mai mult. Vom ajunge și la 1950. Aici va fi deosebit de important de ce parte a istoriei te afli, deși, să recunoaștem, au fost ani ascetici pentru ambele părți.

Ce vom face cu anii '40, am întrebat, cu războiul?

Gaustin se ridică, se duse spre fereastră și, după un lung minut de tăcere, răspunse:

Nu știu, chiar nu știu.

Să auzi din partea lui cuvintele „nu știu", asta se întâmpla o dată la o sută de ani, Gaustin știa totul sau, cel puțin, niciodată nu recunoștea contrariul.

Atunci, în după-amiaza lui 1968 sau a lui 2020, una și aceeași după-amiază, la urma urmelor, Gaustin schiță ceea ce, într-o anumită măsură, avea să se întâmple mai târziu. Totul părea logic și, în același timp, depășea orice logică, nevinovat și periculos în aceeași măsură — pericolul era, ca să zic așa, de ordin istoric. Scosese un carnet vechi cu spirală în care desena planuri, nota ani, cronotopi, nume de orașe și țări. În scrumieră Gitanele scoteau fum, se întâmpla să uite de țigara aprinsă, lua alta, ochii îi lăcrimau din cauza fumului, da, a fumului, cred. Nori gri se apropiau amenințători deasupra viitorului sau trecutului, indiferent cum s-o numi el, pe care Gaustin îl trasa în fața mea. Bineînțeles, e doar o metaforă, m-am gândit atunci, încercând să alung presentimentul.

De ce avea nevoie de acest experiment, la ce îi folosea să extindă câmpul trecutului? El realizase ceva la care alții nici nu visaseră. A fost printre primii care au introdus clinicile trecutului. În diferite țări se deschideau centre care foloseau experiența lui. Serviciile de geriatrie îl asaltau, toți voiau să lucreze cu el sau să-l aibă consultant. Nu a onorat nicio invitație, de cele mai multe ori mă trimitea pe mine ca să îi prezint refuzul, întotdeauna amabil, dar ferm. Deși respingea interviurile sau mediatizarea, numele său era menționat cu respect și venerație, așa cum se vorbește despre cineva genial sau excentric, de care puțini s-au apropiat, ceea ce nu făcea decât să-i întărească legenda.

28
Alergătorul

L-am botezat Singuraticul alergător de cursă lungă, era o carte englezească plină de furie, ce purta un titlu asemănător, pe care, mărturisesc, nu am citit-o, dar titlul mi-a rămas întipărit în minte. În ultima vreme reţin mult mai mult cărţi pe care nu le-am citit decât pe cele pe care le-am citit. Aceasta nu mi se pare o anomalie, e la fel cu ceea ce nu ţi se întâmplă.

Şi aşa, el fusese într-adevăr un alergător pe distanţe lungi — din punct de vedere fizic stătea foarte bine, puternic, atletic, ca şi cum corpul său nu voia să-l uite. Un tip vioi, foarte curios, boala îi mâncase deja treizeci-patruzeci de ani din memorie, deşi mai reuşea să ne surprindă prin unele întoarceri neaşteptate. Medicamentele încercau să încetinească procesul, noi încercam să-i dăm înapoi un timp de care îşi amintea. (E clar că nu se putea vorbi despre vindecare, dar omul are dreptul la fericire şi când e bolnav, aşa cum spunea Gaustin.) Duceam o bătălie pentru trecut, pentru fiecare amintire.

Era de aşteptat ca peste vreo doi–trei ani forţele să-l părăsească pe Alergător, memoria muşchilor să slăbească, fanta de timp pentru amintiri să se îngusteze sau să dispară complet. Acum însă era încă în formă, chiar într-o formă suspect de bună. Locuia la noi în satul Alzheimer din cartierul anilor ’70, îl înrolasem în regimentul 1979, cum glumeam cu Gaustin.

În fiecare zi frecventa mica bibliotecă unde citea numărul nou apărut al unui ziar din 1979. Adunasem toată colecţia anuală şi o puneam la dispoziţie în fiecare zi. Doar prognoza meteo nu coincidea mereu, dar, cum nimeni nu se aştepta la mai mult de la previziuni, inadvertenţele treceau neobservate. Alergătorul citea mult, tot ceea ce se întâmpla îl emoţiona. Era şi meloman, încă nu putea trece peste destrămarea Beatlesilor, era de partea lui Lennon. Căderea regimului lui Pol Pot, prima vizită a papei Ioan Paul al II-lea în Mexic — nimic nu-i scăpa, anul debuta sub auspicii bune în acest ianuarie. O perioadă a fost ursuz, citea despre atacurile chineze de la frontiera cu Vietnam. S-a bucurat ca un copil când a văzut prima fotografie a inelului lui Jupiter trimisă de Voyager. Voia să vorbim despre asta, ce-o fi pe inel, de unde vin culorile, dacă se vor descoperi forme de viaţă acolo... Mă străduiam să-i împărtăşesc aşteptările şi presentimentul unui miracol, cum s-ar fi exprimat Gaustin, şi să simt aceeaşi emoţie.

Dar mai mult decât orice, era tulburat de Lennon. În acea perioadă lumea se îndrepta spre ABBA şi muzica disco, un indiciu neîndoielnic de decadenţă, el însă urmărea asiduu prin reviste şi ziare fiecare pas al lui John Lennon. Se scria că e familist, om la casa lui, că-l leagănă pe micul Sean, că face şi pâine de casă. Alergătorul nu vedea nimic rău în toate astea, dar, când într-o altă publicaţie au apărut comentariile răutăcioase ale fostei soţii, Cynthia, că, de fapt, el toată ziua şi-o petrecea lenevind în faţa televizorului, Alergătorul s-a enervat la modul cel mai serios. Odată a venit la mine cu ultimul număr din *Life*, dacă nu mă înşel, şi mi-a citit de acolo cum, în ultima perioadă, Lennon se dedică scrierii autobiografiei sale şi că deja înregistrase la casetofon primele amintiri din copilăria petrecută în casa din Penny Lane. Uite, asta e ceva ce abia aştept să citesc, îmi repeta cu înflăcărare Alergătorul.

Într-o noapte a dat buzna la mine în birou, a închis uşa, dar nu a vrut să ia loc. John Lennon va fi omorât, a zis dintr-o răsuflare. Şi asta foarte curând! Era cu adevărat extrem de îngrijorat, de aceea nici nu a putut să-mi explice dacă visase doar. Un nebun o să tragă-n el, i-am văzut şi faţa. Când se va întoarce acasă, la intrare, în faţa clădirii Dakota. Trebuie să anunţăm imediat poliţia. El trebuie neapărat să plece de acolo.

Nu ştiam cum să reacţionez. Era vorba de o străfulgerare bruscă a memoriei (deci terapia

funcționa!) sau o scurgere de informație din exterior? I-am promis că dimineața la prima oră voi suna la poliție. Am mai schimbat câteva cuvinte și apoi l-am condus în camera lui.

A doua zi dimineață Alergătorul dispăruse.

Satul e păzit discret, dar eficace. Și aceasta deoarece cei care își pierd memoria își pierd și simțul orientării și pot deveni ușor victime ale unor accidente în afara zonei protejate. Alergătorul încă era într-o formă bună, cei de la pază mi-au spus că au apucat doar să-l vadă escaladând zidul și apoi a dispărut.

Fuga unui pacient rămâne un eveniment neobișnuit și, în același timp, neplăcut pentru toți. În primul rând pentru că viața sa este pusă în pericol. În cazul de față, nu era doar o săritură peste un zid, ci și peste 30-40 de ani. Nu se știe cum se poate răsfrânge asupra pacientului această ciocnire dintre două realități. În plus, un eventual incident putea să atragă după sine deschiderea unei anchete, cercetarea, poate chiar și închiderea centrului, am fi fost expuși unor confruntări interminabile în interiorul breslei legate de oportunitatea acestei terapii, dacă avem dreptul să „sincronizăm“ timpul interior cu cel real etc.

Toți polițiștii din zonă au fost avertizați de cele întâmplate și rugați să fie foarte prudenți cu acest pacient, care „trăiește“ într-o altă epocă. Îmi treceau prin cap tot felul de scenarii, în timp ce și eu plecasem să-l caut în orășelul din vecinătate. Mi-l imaginam cum oprește primul polițist întâlnit în cale și, în plină angoasă, îl informează că trebuie urgent avertizați FBI-ul și poliția newyorkeză. De ce, întreabă polițistul. Am primit un mesaj secret, îl vor împușca pe John Lennon, poate că ucigașul a și pornit spre locul crimei. Așa deci, va zice nepăsător polițistul, cu un simț al umorului polițienesc, să știi că ai cam întârziat, prietene. Păi, cum așa, l-au omorât deja, nu-mi voi ierta asta niciodată, va rosti printre gemete Alergătorul.

Nu aș fi vrut să-i pricinuiască o astfel de durere.

Din fericire, totul s-a încheiat rapid și în modul cel mai potrivit. Alergătorul, căruia de acum încolo aveam să-i spunem Evadatul, a rătăcit câteva ore prin oraș (m-am temut să nu plece direct în căutarea unui aeroport și a unui avion spre New York), a găsit secția de poliție, unde deja știau despre caz, a cerut să vorbească cu șeful, acela l-a ascultat cu atenție, și-a notat tot și i-a spus că sistemul se va pune imediat în mișcare, chiar în fața lui a sunat și a vorbit cu centrala FBI-ului. Apoi i-au propus să îl conducă înapoi la centru cu cea mai frumoasă mașină (civilă) a secției.

Nu știam cum să mă port cu Evadatul, el se întorsese din lumea „cealaltă“, amestecase vremurile. În acest caz, terapia trebuia întreruptă și el trebuia externat. Sau poate că el singur urma să ceară acest lucru. Mi-l închipuiam cum povestește tuturor, că timpul adevărat curge afară, iar aici le furnizăm un trecut de mâna a doua. Odată cu intrarea în satul Alzheimer, pacienții (măcar aceia care erau într-un stadiu incipient al bolii) și aparținătorii lor știau că în aceasta constă esența terapiei. Totuși, pentru puritatea experimentului era mai bine să nu fie lăsate să pătrundă particule din altă realitate. Mediul trebuia să rămână aseptic, fără impurități din alte epoci.

Ceea ce a făcut Evadatul după întoarcerea sa a fost cu totul neașteptat. Îl ascultam seara, după cină, cum povestea că afară, în oraș, toți erau supuși unui experiment. Li se propunea un fel de viitor, Doamne Dumnezeule... Sunt unii cu niște șnururi în urechi care țin în mână niște televizoare mici în care se zgâiesc întruna, nici nu se uită pe unde merg. Fie e vorba de o filmare a unui SF cu un buget enorm, fie experimentează ceva ce poate fi peste 50 de ani. Aceasta era concluzia Evadatului spusă în gura mare. A citit el în *Time* despre niște prognoze și acum sigur erau experimentate aici. Dar totul e așa de artificial, că nimeni nu va marșa. Bine că i-au separat de noi, încheie el.

Să nu vă faceți griji, mi se adresă, nu am zis nimănui din afară în ce an suntem, să nu cumva să le stric experimentul.

Apoi și-a cerut scuze pentru problemele cauzate, m-a întrebat ce cred, dacă vor acționa serios în ceea ce-l privește pe John și-l vor salva.

M-am gândit puțin și i-am răspuns — da. Mai era un an întreg până când ziarele aveau să mă contrazică.

29
Cifrele

Doar vezi și tu în ce direcție merge lumea, îmi spuse într-o dimineață Gaustin.... E un eșec total, ceea ce am sperat înainte să se întâmple în următorii douăzeci–treizeci de ani nu s-a întâmplat. Înțelegi și singur că o parte a eșecului din viitor înseamnă și un eșec în medicină. Omenirea îmbătrânește și la fiecare trei secunde cineva își pierde memoria.

Statistica devenise noua sa obsesie, zi și noapte compara și analiza curba crescătoare a diferitelor boli ale memoriei, urmărea toate datele, cele oferite de Organizația Mondială a Sănătății, cele de la Uniunea Europeană și ale altor centre naționale mai importante. Informațiile venite din SUA erau de speriat — vreo 5 milioane de persoane cu demență, alte 5 milioane și jumătate cu Alzheimer. În lume sunt peste 50 de milioane de bolnavi, comenta Gaustin, și mă refer doar la cei înregistrați, e populația unei țări mai mari decât Spania, iar peste șapte–opt ani vor fi 75 de milioane, doar cei diagnosticați. În India, ca să dăm un exemplu, 90 % dintre cei cu demență nu sunt niciodată diagnosticați, în Europa e un procent de aproape 50%. Realizezi ce înseamnă asta? E de ajuns să dublezi cifrele pe care le știm. În jurul nostru e plin de oameni pentru care trăgaciul e deja tras, dar ei nu știu. E posibil ca și tu, și eu să ne numărăm printre ei... Ți-ai făcut un control?

Nu.

Nici eu. Vine un soi de demență globală.

Gaustin știa cum să pătrundă până la cea mai ascunsă frică a mea. În ultima vreme aveam impresia că în fiecare zi mă părăsesc nume și întâmplări, că se preling încet ca niște nevăstuici.

Mai e încă ceva, aceasta e una dintre cele mai costisitoare boli din lume, continuă el cu cifrele. Americanii și-au făcut calculele, 215 milioane pe an, și asta e suma de acum cinci ani. Aici intră medicamentele, asistenții sociali, medicii, însoțitorii, îți dai seama câți însoțitori sunt necesari. Ai să vezi că în curând politicienii vor încăleca pe val, vor fi revolte, nimeni nu va dori să plătească sume uriașe pentru oamenii cu tulburări mintale, care reprezintă o povară pentru societate, care suferă de boli incurabile, care au nevoie de o moarte milostivă, vor cere o politică sanitară radicală, un fel de realpolitik în medicină, îți sună cunoscut, nu-i așa, retorica a fost elaborată și aplicată încă din anii ’30.

Bine că nu a fost nevoie să reconstituim și anii ’30, m-am gândit, deși, pentru orice eventualitate, aruncasem o privire și asupra lor. Mi-am amintit de coperta revistei *Neues Volk* din 1938, o publicație a național-socialiștilor, cu o fotografie a unui „bolnav incurabil“ sub care scria *la 60 000 de mărci se ridică suma pe care societatea o plătește anual pentru acest om atins de o boală genetică. Dragă concetățene, aici sunt și banii tăi.*

Pacienții noștri ar fi fost primii pe listele negre. Cu ei s-a început, cu clinicile de geriatrie și de psihiatrie.

30

Într-o bună zi au adus la clinică o femeie în vârstă, doamna Ș., care refuza să intre în baie și devenea isterică doar la vederea dușului. Astfel de situații se întâmplă uneori în stadiile avansate ale bolii, când oamenii pot deveni agresivi, nu ascultă pe nimeni, ca niște copii care se încăpățânează aiurea. Atunci facem rost de săpunuri și șampoane de pe vremea lor, care încă își mai păstrează aroma, găsim obiecte de toaletă de epocă, bonete de baie, prosoape groase cu monogramă, oglinzi cu mânere din os sau piepteni din lemn... Tot ce le-ar putea face cunoscută și familiară acea sală de baie. Dar în cazul acelei doamne, nimic din toate acestea nu avea efect. Ea continua să se tragă înapoi, să plângă și să se roage de asistente să fie lăsată în pace. Și, împreună cu Gaustin, am început să căutăm în arhive, în documente, am dat peste niște rude ale ei în viață și am înțeles atunci — trebuie să recunosc că Gaustin a ghicit înaintea mea — că doamna Ș. era o supraviețuitoare de la Auschwitz. Era evident că ea însăși încercase să uite și să nu vorbească despre acest lucru. Dar acum, în stadiul avansat al bolii, ceea ce o viață întreagă s-a străduit să șteargă din memorie se întorcea ca un bumerang și nu avea cum să se salveze în alte amintiri sau în alt timp. Primo Levi a scris undeva că lagărul de concentrare este acea realitate inevitabilă în care știi că, mai devreme sau mai târziu, te vei trezi chiar la mijlocul visului vieții. Și această senzație nu se atenuează cu anii.

Deodată, întrebările pe care le punea în fiecare dimineața doamna Ș., dacă au descoperit-o pe mama ei, dacă frații îi sunt în viață, și-au găsit explicația. Am înțeles de ce făcea provizii de pâine și resturi de la masă, pe care le ascundea în dulapul din cameră. Tot ce deschidea această memorie trebuia evitat — dușurile, sunetul făcut de tocurile infirmierelor pe culoar (le-am dat să poarte niște papuci moi). Iluminatul pe timpul nopții a fost atenuat. O parte din cantină a fost împărțită în mici separeuri intime, pentru a evita sălile mari comune, zgomotul făcut de ciocnirea tacâmurilor, aglomerația. Involuntar, îți dai seama cât de multe lucruri dintr-o clinică sunt potențial încărcate cu o violență ascunsă, după cum ar spune Foucault. Nimic nu va mai fi nevinovat — băile, cantina, soba de gaze, doctorul în halat alb, care vrea să îți facă o injecție, iluminatul, lătratul câinilor de afară, o voce aspră, niște cuvinte în germană...

Acesta a fost unul din rarele cazuri când Gaustin părea gata să renunțe la trezirea memoriei.

31
Diagnostice noi și viitoare

Familiy Collapse Disorder

Undeva într-un sat din Elveția un bărbat se întoarce acasă și înăuntru dă peste niște necunoscuți, o femeie și doi tineri, care dispun de locuința lui după bunul plac. Îi închide în casă, sună la poliție, polițiștii se prezintă și înconjoară casa.

Tată, ce-i cu tine, strigă fiii lui din interior.

Se vorbește că pierderea masivă a memoriei, care e pe cale să vină, poate fi ca un virus care, ajungând la hipocamp, distruge celulele creierului, blochează neurotransmițătorii. Iar creierul, această creație supremă a naturii, se transformă într-un an și un pic într-o masă gelatinoasă. Mai mulți renumiți oameni de știință dădeau ca exemplu albinele și avertizau că ceea ce se întâmplă cu dispariția misterioasă a acestora, așa numita *colony collapse disorder*, e de fapt tot un mecanism Alzheimer.

Sindromul discului care sare

Într-o dimineață, cei doi se trezesc după o noapte cu vise neliniștite și descoperă că în pat s-a produs o metamorfoză cu ei înșiși...

Timpul a făcut un salt, așa cum odinioară acul sălta pe disc.

Doi tineri, un el și o ea, studenți, s-au culcat seara împreună și s-au trezit după 20 de ani. Simt că ceva nu e în regulă cu corpurile lor, puțin înțepenite, îi dor, nu sunt chiar artrozate, dar nici în formă. Niște copii necunoscuți dau buzna în cameră țipând.

Mami, tati, sculați-vă odată, ați dormit toată ziua...

Cine sunteți voi, cum vă cheamă, întreabă cei doi din pat... Așteptați puțin afară.

Unde mi-e părul, la dracu'! Ce am băut ieri, am fost la petrecere și... Tu îți amintești ce ai visat?

Nu, nimic.

Nici eu.

Hm. Stai așa puțin, erau niște oameni, mi-au urat ceva, apoi... nu mai știu, totul se pierde. Încearcă tu să-ți aduci aminte.

Eu trebuia să mă duc la ai mei, tocmai îmi luasem examenele din anul trei.

Eram în aceeași grupă, nu-i așa?

Trebuia să îi sun să le zic că nu ajung acasă.

Se uită la ceas. Oare să-i sun acum? În ce an suntem?

Unde naiba mi-e părul, se întreabă el pipăindu-și capul gol.

Eram prieteni de câteva luni. Seara, când ne-am îmbătat, ai zis că vrei să ne căsătorim.

Omul la beție zice tot felul de prostii.

Dar se pare că am făcut-o...

Nu mai țin minte nimic. Dar asta nu e aceeași locuință.

Cu siguranță ne-am căsătorit. Am avut serviciu. Cred că am avut și prieteni. Chiar nu-mi aduc aminte, dar chiar nimic. Vom fi fost și la mare, sigur am fost la mare. Știi cum îi cheamă pe copii?

Doamne, Dumnezeule, nu, nu am nici cea mai mică amintire despre copii.

Trebuie să mergem la doctor.

Și ce-i spunem?

Păi, că ne-am trezit azi și că, de fapt, au trecut douăzeci de ani.

Ai văzut calendarul?

Da, l-am observat, e anul 2020. Două mii douăzeci.

Păi, e secolul următor.

Stai puțin, să ne gândim, când am terminat anul trei, ce an era, când a fost petrecerea aia?

Trebuie să fi fost anul 1998.

Exact, ne-am îmbătat după examenul ăla greu, la ce era... și tu ai rămas la mine. Am făcut ce-am făcut și apoi am adormit. Dar atunci eu aveam 23 de ani și aveam și păr, la dracu'.

Și nu erai atât de... erai mai slab, asta vreau să spun.

Și tu erai diferită.

Ce să-i spunem doctorului? Că ne-am trezit în dimineața asta și ultimul lucru de care ne amintim e că ne-am culcat în iunie 1998. Am dormit douăzeci de ani. Păi, de ce ați dormit, o să zică doctorul. De ce vă plângeți? Păi, vedeți, eu am chelit, o să spui tu, iar eu am îmbătrânit. Și nu ne aducem aminte de nimic. De absolut nimic.

Își trag pătura peste cap și adorm din nou, cu speranța că de data aceasta vor dormi în sens contrar și se vor trezi iar în acea primă locuință a lor.

32
Un timp protejat

Momentul în care Gaustin a hotărât să deschidem clinicile trecutului nu doar pentru pacienți, dar și pentru apropiații lor care îi însoțeau a reprezentat un alt pas. Apoi au apărut cei dornici să trăiască în anumiți ani. Oameni care nu se simțeau în largul lor în timpul prezent. Unii, e mai mult o bănuială, făceau asta din nostalgie pentru anii lor fericiți, alții de teamă că lumea a luat-o ireversibil pe o pantă în jos și că viitorul lor e anulat. O îngrijorare aparte plutea în aer, avea un miros subtil care se simțea când inspirai.

Nu-mi era prea clar dacă se cuvenea ca în clinici să primim oameni sănătoși, de fapt, nu știu dacă era o idee bună să îi amestecăm cu cei bolnavi. Sau dreptul la trecut e sfânt și ar trebui să se aplice tuturor, așa cum susținea Gaustin. Oamenii erau în căutarea acestui lucru și, dacă nu aici, l-ar fi găsit în altă parte. Începuseră să apară deja tot felul de hoteluri ale trecutului ridicate la repezeală.

Gaustin nu avea îndoielile mele și treptat a început să extindă tot mai mult regimul clinicilor. Pentru cineva obsedat de trecut, orice lărgire a câmpului de activitate era binevenită. Gaustin rămânea totuși atent. Nu sunt sigur că avea o strategie bine construită sau că era numai în căutarea profitului (e sigur că exista o nișă). După părerea mea, el avea o viziune care depășea recompensa financiară solidă oferită de trecut. Dorea să intre în mecanismul de ceasornic al timpului însuși, să împingă o rotiță, să încetinească, să încerce să întoarcă limbile înapoi.

Ideea lui Gaustin mergea și mai departe. Nu era vorba doar să vii la clinică pentru câteva ore în timpul zilei, ca la fitness, ci să rămâi... el nu a zis niciodată că pentru totdeauna, poate pentru o săptămână, o lună, un an. Să locuiești în acest loc. Spun *loc* și văd cât de nelalocul lui este acest cuvânt. În realitate, Gaustin voia să deschidă accesul la *timp* pentru toți. Tocmai despre asta era vorba. Acolo unde alții gândeau spațial, în metri pătrați sau arii, el măsura în ani.

Experimentul consta în a crea un trecut protejat sau „un timp protejat". Un loc de adăpostit timpul și unde te poți adăposti de timpul de afară. Voia să deschidem o fereastră în timp și acolo să locuiască bolnavii, dar și apropiații lor. Să le oferim o șansă cuplurilor de oameni în vârstă, care toată viața au stat împreună, să rămână împreună. Fiice și fii, mai des fiice, care doreau să-și petreacă timpul alături de mama sau tatăl lor o lună sau chiar un an, înainte ca situația să se înrăutățească definitiv. Dar nu să stea pur și simplu lângă patul lor într-o încăpere albă, aseptică. Ideea era să fie împreună într-unul și același an, să se întâlnească în singurul „loc" posibil — în anul care pâlpâie încă în memoria pe cale să se stingă a părintelui.

33
Ultimul meci

Mă plimbam într-o seară caldă de iunie a lui 1978. Undeva din stradă se auzea *such a lovely place, such a lovely place, such a lovely face*...[12] „Hotel California" al lui Eagles se răspândea de oriunde în acest an. Sumbru și amețitor, la un moment dat își pierdea înțelesul, apoi revenea,

pasajul la chitară era într-adevăr hipnotizant. Talentați băieții! Revistele de specialitate le prevedeau un viitor strălucit. Treizeci de ani mai târziu, din toate albumele lor avea să rămână doar acest cântec.

...some dance to remember, some dance to forget...[13]

Pe strada principală, mesele din fața restaurantului erau toate ocupate. La un televizor rotofei de bachelită se derula meciul din finala Campionatului mondial de fotbal. Se transmitea direct din Buenos Aires. M-am oprit să urmăresc puțin. Olanda vs Argentina, Europa vs America latină. Știam prea bine cum se va încheia acest meci, a fost primul la care m-am uitat împreună cu tata acum 40 de ani. Din cauza numeroaselor artificii la care recurg argentinienii, noi ținem cu Olanda, dar e clar că aceasta va pierde. În minutul 90, după o pasă lungă, Rob Rensenbrink va primi balonul, va șuta și... mingea va lovi bara. Am pariat pe echipa perdantă. Ar fi trebuit să ne obișnuim cu asta, căci Bulgaria a pierdut mereu, deși aici e vorba de alții care joacă. Dar omul nu se obișnuiește niciodată. Iar echipa Olandei face un joc minunat. Nu e cinstit, cei buni trebuie să iasă mereu învingători, mă revolt lovind cu pumnul în masă. Încerc să mă enervez mai mult decât tata. El se întoarce către mine și-mi zice: *Vezi, bătrâne* (așa îmi spunea el), *viața e mai mult decât o înfrângere.*

Sunt lucruri pe care le reținem pentru totdeauna. Poate și pentru că tații din acea epocă, iar al meu nu făcea excepție, nu vorbeau niciodată cu noi ca cu niște oameni mari. Tocmai de aceea această replică făcea parte din evenimentele deosebite. O consider o moștenire lăsată de tata. Deși nu prea am înțeles dacă a vrut să spună că viața va fi plină de înfrângeri, iar aceasta e doar prima dintre ele, sau că viața e întotdeauna mai măreață decât orice înfrângere. Sau poate amândouă.

În restaurant e rumoare continuă, toți sunt cu ochii ațintiți la ecran. La ultima masă văd un bătrân de vreo 80 de ani, înalt și slab, cu părul alb și ochi deschiși la culoare. Nici el nu-și dezlipește privirea de la meci, dar parcă nu participă la marea agitație din jur, cel puțin nu o arată. Nu clipește, nu mișcă. Reușesc să-mi fac drum și ajung lângă el. Se poate? întreb. Se uită la mine fără să întoarcă capul și, abia vizibil, își mișcă buza de jos a aprobare.

Meciul se îndreaptă spre sfârșitul celei de a doua reprize, e egalitate. Stadionul fierbe. Curând va urma șutul în bară. Vin prelungirile. Toți scandează numele lui Kempes. Iată și minutul 90. O frumoasă lovitură cu boltă, toți de la mese înlemnesc, susținătorii Olandei se ridică de pe scaune gata să strige „Gol!“, mingea zboară amenințător spre poarta echipei argentiniene, aterizează la piciorul lui Rensenbrink, șut și... Ah! Aaaah! ...Bară. Strigătul care fusese pregătit pentru gol în cele din urmă se prăbușește într-un oftat prelung....

Mă uit la bărbatul de lângă mine. De fapt, tot timpul am încercat să văd meciul prin ochii lui. La lovitura ratată a lui Rensenbrink, el doar a strâns pumnul mâinii drepte. Înseamnă totuși că se emoționează. Timpul regulamentar de joc se încheie cu scor egal, tensiunea crește, comentatorul a răgușit. Urmează câteva minute de pauză, se comandă alte beri. Mă uit la fețele oamenilor, dacă toți urmăresc meciul ca și cum îl văd pentru prima oară. Sau o parte dintre ei își aduc totuși aminte, însoțitorii lor cu siguranță. Dar ce importanță are, de fapt nu e nicio diferență, chipurile tuturor sunt tensionate și exaltate. Nu se știe cum se va încheia meciul care s-a încheiat acum 40 de ani. Încerc și eu să-l urmăresc ca și cum e prima dată când îl văd. Poate acum minunea se va înfăptui. Totul e posibil, totul urmează să aibă loc din nou.

Ediția de a doua zi dimineață a ziarelor se va epuiza imediat, vor apărea primele analize, diferite fotografii din timpul meciului. Aceleași de acum 40 de ani, imprimate pe o hârtie nouă, mirosind a cerneală proaspătă. O lună întreagă se va vorbi despre acest meci, de golul lui Kempes

din prelungiri. Despre refuzul olandezilor de a participa la ceremonia de acordare a medaliilor, despre refuzul lui Cruyff de a face parte din echipa națională a țării lalelelor, ceea ce a decis în avans finalul de la Cupa mondială, despre jocul murdar al argentinienilor care au întârziat începerea partidei din cauza unei încheieturi ghipsate la mâna unui jucător olandez... Despre toate acele detalii din care e făcută istoria.

Dar acum nu mă interesează istoria, mă interesează doar biografia. Oamenii nu se grăbesc să plece, își termină de băut berile, comentează, se enervează. Nici măcar cei care sunt de partea echipei Argentinei nu îndrăznesc să-și arate bucuria. Eu stau la masă lângă acel bărbat. Oamenii se ridică și încep să părăsească localul. Afară s-a întunecat și bate un vânt rece.

Îl prind de mână și îi spun încet, dar clar: *Vezi, bătrâne*, *viața e mai mult decât o înfrângere.* Foarte lent, se întoarce către mine. Mă privește, nu sunt sigur ce anume vede, ce anume se ridică la suprafață din memoria lui golită. Au trecut 40 de ani de când ne-am uitat împreună la acest meci.

Dacă nu sunt în memoria lui, exist cu adevărat?

Trece un minut. Își mișcă abia vizibil buzele și repetă fără glas, doar din buze, dar eu înțeleg, e parola, cele trei silabe — *Bă-trâ-ne*...

A fost ultima noastră conversație. Nu mă mai recunoaște, boala a evoluat cumplit de repede, creierul s-a predat, provinciile trupului se revoltă. L-am luat cu mine în satul pe care Gaustin tocmai îl inaugurase.

Bineînțeles că înainte de aceasta am verificat ce exista în țara din care veneam. Ceea ce am văzut în clinica în care am intrat pretextând că vizitez o rudă m-a adus într-o stare de disperare. Cei mai mulți dintre pacienți erau legați, ca să nu provoace alte probleme, își roteau înnebuniți ochii și gemeau încet ca niște animale ce-și pierduseră vocea de atâta urlat. Cred că a fost lucrul cel mai cumplit pe care l-am văzut vreodată în viața mea și pot spune că am asistat la lucruri destul de îngrozitoare. De ce vă mirați, sunt singur la 30 de pacienți, nu pot să le fac față tuturor, bine că nu se chinuie prea mult... au fost cuvintele unui îngrijitor care trecea pe coridor. Nu am știut cum să ies mai repede și, închizând ușa de la intrare, am văzut lipit anunțul publicitar al unei firme de pompe funebre. I-am reținut numele: „Memento mori".

L-am luat pe sus pe tata și împotriva voinței lui l-am adus la clinica lui Gaustin. Ființa umană are dreptul de a muri ca o ființă umană. În acești ultimi trei ani, cât mai e conștient, vrea mereu să se ducă de acolo. „Să se ducă", pe limba lui, înseamnă să îl ajutăm să moară. A scris asta pe toate bucățile de hârtie pe care le avea la îndemână, chiar și pe tapetul din cameră. Cât încă mai putea să scrie.

După zece luni m-am predat și am decis să văd care sunt posibilitățile de eutanasie. Doar ca să mă informez.

34
Ghid pentru sfârșit

Niciodată înainte nu am bănuit că pierderea memoriei poate fi fatală. Vorbesc în nume personal. Mereu am considerat acest lucru mai degrabă ca pe o metaforă. Omul își dă seama deodată cât de multă memorie duce în corpul său, voluntară sau involuntară, la toate nivelurile. Celulele se înmulțesc tot prin memorie. Un fel de memorie corporală, a celulelor, a țesuturilor.

Ce se întâmplă când memoria începe să bată în retragere? Mai întâi uiți cuvinte disparate, apoi chipuri, camere, ajungi să cauți toaleta în propria locuință. Uiți ce ai învățat pe parcursul

vieții, și așa nu e prea mult, iar în curând se va epuiza. Atunci, în faza de întuneric, cum o numea Gaustin, vine uitarea a ceea ce s-a sedimentat înaintea ta, a ceea ce corpul știa în mod natural, fără să bănuiască. Iar aceasta se va dovedi fatală.

Într-un final mintea va uita cum se vorbește, gura va uita cum să mestece, gâtul va uita cum se înghite.

Picioarele uită să meargă, cum era, la naiba... Cineva ținea minte în locul nostru cum se ridică un picior, cum se îndoaie genunchiul, cum formează un semiarc de cerc și se pune înaintea celuilalt, apoi se ridică cel rămas în spate, un nou semiarc, iar o poziționare în fața celuilalt. Mai întâi glezna, pe urmă talpa și la sfârșit degetele. Iar acum ridici celălalt picior, cel rămas în urmă, îndoi genunchiul...

Cineva taie curentul în camerele propriului tău corp.

Ultima fază a bolii nu era chiar de resortul clinicii noastre, dar și aici mureau oameni. Cei mai mulți se duceau în centre de îngrijire paliativă, mai trăiau puțin cu ajutorul aparatelor care îi menținеau în viață, în ciuda semnelor date de corpul care refuza să mai mențină viața. E o sinucidere pe bucăți, organ cu organ, celulă cu celulă. Și corpurile se satură, obosesc, vor odihnă.

Doar în câteva locuri din lume această dorință a corpului poate fi auzită. Elveția nu e doar raiul celor vii, e și raiul muribunzilor. De câțiva ani la rând Zürich se menține pe locul doi mondial în clasamentul orașelor în care se trăiește cel mai bine. Și probabil că e pe primul loc în rândul orașelor în care e bine să se moară. E ciudat că încă nu s-a făcut și un astfel de clasament, cel puțin nu oficial. Care sunt cele mai bune orașe în care să mori. Bineînțeles, pentru cei care își permit. Și a muri a devenit destul de scump. Oare a fost vreodată moartea gratuită? Se prea poate să fie mai costisitor cu pastile, mai dificil cu pistolul, că trebuie să faci rost de el mai întâi, dar există și modalități simple, care nu costă nimic — te poți îneca, arunca de la balcon, spânzura cu o frânghie. O cunoștință îmi mărturisea cum îi vine uneori să se arunce de pe acoperiș, dar numai la gândul că i se va ciufuli părul până jos, că i se vor șifona și murdări de sânge hainele, odată ajunsă la sol, o cuprinde rușinea și a renunțat. În astfel de cazuri îți fac poze, oamenii se adună să se uite...

Iată semnele corpului sănătos, el se rușinează, prevede, se gândește la viitor, chiar și după moartea sa, e cochet. Corpul care își dorește cu adevărat moartea nu manifestă niciun semn de cochetărie.

În concluzie, dacă te poți autoservi, nu cheltui aproape deloc, e gratis. Dar ce se întâmplă când nu mai ai forța să te sinucizi, și nici memoria a cum se face așa ceva? La naiba, cum se părăsește viața aceasta, unde ați ascuns ușa? Niciodată nu ai avut o experiență la prima mână, poate cel mult una-două tentative, toate nereușite. (În realitate tocmai încercarea nereușită de sinucidere reprezintă adevărata tragedie, cea reușită e doar o procedură.) Cum faci să te sinucizi, la dracu', se întreabă creierul abia pâlpâind, cum era în cărți? Era acolo ceva cu gâtul, se întâmpla ceva la gât, aerul, se oprește aerul sau intră apa și te umple ca pe o sticlă... sau tăișul care taie, parcă era o sfoară, dar ce să fac cu ea...

Atunci intervine sinuciderea asistată. Ce expresie! Situația e atât de proastă, că nu poți nimic fără un asistent, nici să mori.

Și în această circumstanță deznădăjduită apare serviciul. Dacă ești în stare să ți-l comanzi și plătești singur, te poți considera fericit. Dacă nu, îi pui la reflecție și la cheltuială pe apropiații tăi. Problema e cum ei, plătind pentru uciderea ta, să nu se simtă ca niște asasini. O, civilizația umană e destul de avansată atunci când trebuie să justifice omuciderea. Să nu o subestimați niciodată în acest caz. Va inventa întotdeauna un cuvânt frumos. E-u-ta-na-si-e. Are sonoritatea unui nume de zeiță din Grecia antică. Zeița morții frumoase, a morții bune, mi-o imaginez cu o seringă fină în mână, în loc de sceptru. „Eutanasia este o moarte provocată pentru binele omului căruia i se provoacă." Iată cum transpare stângăcia limbii, care trebuie să justifice actul și se încolăcește, învârte, mușcându-și coada la final. Te ucid spre binele tău, vei vedea (nu ai cum), îți va fi mai bine, iar durerile vor trece.

Presupun că în Elveția practica aceasta nu a încetat să funcționeze de la Al Doilea Război Mondial încoace. Eutanasia i se potrivește. Ilegală la început, apoi într-o semilegalitate. Toți au închis ochii, ca de atâtea alte ori, și au dat posibilitate clinicilor private să îi primească pe europenii porniți către moarte. Europenii dintr-o parte a Europei, trebuie precizat. Celor din partea cealaltă, din partea mea, și acest lucru le era refuzat. Nu erau nici anestezice destule, așa că ce să mai vorbim de eutanasie. Moartea în epoca comunistă nu e un răsfăț în cearșafuri de mătase. Oricum, nimeni nu-ți va elibera pașaport și viză ca să părăsești țara cu un bilet doar dus, fără garanția că te întorci. Tu pleci, mori și automat devii o persoană „fără-întoarcere", motiv pentru care ești condamnat la moarte. La distanță și post-mortem.

Elveția ca eutanasie. Switzerland like Eutanasiland. Dacă sunteți în căutarea unei destinații potrivite pentru a muri, noi vă putem ajuta. E curios că acest business cu moartea nu a intrat oficial în ghidurile turistice. Toate ghidurile sunt făcute cu iluzia că omul e viu, nevătămat și călător. Se subînțelege, e evident. Moartea nu există în ghidurile turistice ale lumii. Ce scăpare!

Dar ce se întâmplă când se apropie momentul de a pleca definitiv? Atunci când ne îndreptăm spre celălalt tărâm? De ce oare se întârzie cu publicarea de ghiduri pentru astfel de călători? Sau poate ele există deja, cine știe.

Sterbetourismus. Sunt aproape sigur că acest cuvânt a fost inventat anume pentru Elveția. Statisticile indică un număr de 1 000 de străini pe an, în principal germani, dar și numeroși englezi. Și nu-i vorba doar despre cei incurabili. Sunt cupluri în vârstă care au hotărât să plece împreună, chiar dacă doar unul dintre ei avea la un moment dat să fie bolnav în fază terminală. Îmi închipui cum sosesc, binevoitori și jenați, ținându-se de mână. Așa, ținându-se de mână, să treacă prin toată procedura. Nu vor să se piardă unul de celălalt prin vastele Câmpii Elizee. Nu-și pot fixa o oră sau un loc de întâlnire.

Prețul. Care este prețul, totuși? Caut pe diferite site-uri. În jur de 7 000 de franci pregătirea. Cu înmormântarea și toate celelalte formalități — 10 000 franci. Cu siguranță că angajarea unui ucigaș costă mai mult, iar confortul nu-i asigurat.

Poate că pentru cupluri există o reducere. Dar 7 000 de franci nu e o sumă chiar mare pentru o țară ca aceasta. Deci câștigul vine din numărul ridicat de solicitări. Dacă se are în vedere cât s-au scumpit toate... E evident că prețul vieții e în cădere, iar tot restul crește. Deși în istoria omenirii moartea nu a costat niciodată prea mult, iar în secolul XX a fost chiar extrem de ieftină. Da, da, cu siguranță se mizează pe cantitate.

Pe de altă parte, de ce să fie scump, e vorba doar de 15 grame de pudră de pentobarbital. În Mexic poți să ți-l procuri de la veterinar, dacă-i spui că vrei să-ți eutanasiezi câinele bătrân și

suferind.

Studiez cu atenție site-ul unei astfel de organizații. Scrie că e nonprofit, site-ul lor e destul de simplu, sobru, în culoarea verde. Niciodată nu mi-am închipuit verdele ca fiind culoarea morții. Logoul din susul paginii principale, „To live with dignity, to die with dignity" („Să trăiești cu demnitate, să mori cu demnitate"), te trimite cu gândul mai degrabă la un ordin al samurailor, ceea ce nu e lipsit de sens. Apoi o fotografie cu toată echipa, care îți inspiră groază, oarecum — toți au brațele deschise și arborează un zâmbet larg cu dantură impecabilă. Câți erau în poză? Doisprezece, ca apostolii, s-o fi făcut intenționat, mă îndoiesc. Însă, în 2015, unul dintre ei s-a dovedit a fi un Iuda, lăsând să se scurgă în exterior informații din interior, și numește organizația respectivă „o mașină de moarte foarte bine plătită".

Pe site nu apar review-uri în acest sens, nu sunt nici reclamații.

This process is absolutely risk-free and painless (Procedura nu comportă absolut niciun risc și nu e dureroasă), scrie în broșura medicală pe care mi-o dau. Și nu comportă riscuri pentru viață? Ce naiba vor să zică cu chestia asta, că nu provoacă complicații la stomac, constipație, adicție, hipotensiune?

Au și reduceri pe perioada verii. E clar că oamenii preferă să moară în timpul iernii. Oare reducerile îi determină pe mai mulți să se decidă? Dacă tot e vorba de un ultim lucru, atunci de ce să faci economie, îți poți permite luxul. Presupun că intermediarii și managerii morții (sigur există, camuflați în agențiile turistice) profită de acest lucru. O limuzină lungă de culoare neagră, ca să fie loc pentru targă, în cazul în care sunteți la pat, vă transportă pe șoselele Europei. Dacă pacientul dorește și starea sa o permite, ne oprim o noapte în Austria, apoi după-amiaza pe malul lacului din Zürich. La întoarcere, limuzina se transformă în catafalc și aduce urna direct, fără opriri de astă dată.

Sterbetourismus este pentru oamenii cu posibilități, săracii nu recurg la eutanasie.

După tot măcelul din Al Doilea Război Mondial și după industria morții din lagărele de concentrare, Europa își permite mult mai greu să propună o moarte bună. Și astfel neutralitatea face inevitabil din Elveția deținătoarea unui monopol delicat. Cum ar spune Gaustin, de orice ne-am atinge în Europa de azi, mereu ne va trimite la Al Doilea Război Mondial. După anul 1939, nimic nu va mai fi la fel.

M-am dus să văd clădirea unde are loc ritualul sau procedura, nu ieșea cu nimic în evidență. Aducea mai degrabă cu o magazie mare pe două etaje, acoperită în exterior cu panouri de plastic. Dacă judec după pozele de pe site, și interiorul pare modest. Un pat, un dulăpior, un tablou pe perete și două scaune. O parte din încăperi au vederea spre lac.

Mă străduiam să citesc totul cu sânge rece și tehnic, ca să nu mă gândesc la altceva. E bizar că tot timpul mă vedeam pe mine, nu pe tatăl meu. Tehnologia era clară și totuși cum să faci față sentimentului de culpabilitate. Tata, parcă simțind toate acestea, m-a ajutat în mod delicat, așa cum toată viața părinții se sacrifică pentru copiii lor. S-a dus singur. Ultimele ore le-am petrecut lângă el, l-am ținut de mână, mă întrebam ce ar fi dorit să simtă din nou cu ultimele celule de memorie, dacă ar fi putut. Am aprins o țigară Stewardess din depozitul anilor '70, lotul de produse din Est. Tatăl meu a fost omul care fuma cel mai frumos dintre toți pe care i-am văzut. Încercam să îl imit când începusem să fumez pe ascuns primele țigări. Am tras din țigară în locul lui, am observat cum nările îi tremură ușor și cum pleoapele au înregistrat schimbarea. Apoi, s-a stins.

S-a dus și ultima ființă care m-a văzut copil, mi-am spus. Și abia atunci am izbucnit în plâns, ca un copil.

35

De unde vine această obsesie personală pentru trecut? De ce mă trage înapoi, ca o fântână deasupra căreia m-am aplecat? De ce mă momește cu chipuri care știu că nu mai există? Ce a rămas acolo și nu am reușit să scot? Ce așteaptă acolo, în peștera acestui trecut? Pot să implor o întoarcere în timp, fără a avea harul lui Orfeu, ci doar dorința lui? Și oare lucrurile sau oamenii pe care aș reuși să-i scot de acolo nu vor fi omorâți de mine dacă mă întorc să privesc înapoi fiind încă pe drum?

Tot mai des mă întorc la *Odiseea*. O citim ca pe o carte de aventuri. Mai târziu ne dăm seama că este și o carte despre căutarea tatălui. Și, bineînțeles, e o carte despre întoarcerea în timp. Itaca este un trecut. Penelopa este trecut, căminul pe care l-ai părăsit e tot trecut. Nostalgia este vântul care umflă pânzele lui Ulise. Trecutul nu e deloc abstract, e alcătuit din detalii multe, concrete. După șapte ani fericiți alături de nimfa Calipso, când aceasta îi propune nemurirea cu condiția ca el să rămână lângă ea pentru totdeauna, Ulise o refuză, totuși. M-am gândit dacă eu aș fi refuzat, haideți, fiecare dintre noi să fie cinstit și să recunoască dacă ar fi respins așa o propunere. Pe un taler al balanței ai nemurirea, o femeie veșnic tânără, toate bucuriile de pe lume, iar pe celălalt — întoarcerea într-un loc unde abia dacă te mai ține minte cineva, bătrânețea care se apropie, un cămin înconjurat de războinici și o soție ce și-a pierdut tinerețea. Ce taler alegi? Ulise îl alege pe al doilea. Din cauza Penelopei și a lui Telemah, într-adevăr, dar și pentru un lucru mărunt și concret, pe care el îl numește fumul din coșul casei, amintirea fumului care iese pe hornul casei natale. Să vadă încă o dată acest fum. (Sau să moară la el acasă, să se împrăștie precum fumul care iese pe coș.) Întreaga forță de atracție a întoarcerii s-a concentrat în acest detaliu. Nici trupul lui Calipso, nici nemurirea nu atârnă mai greu decât fumul unui coș. Fumul, care nu cântărește nimic, înclină talerul. Ulise se întoarce.

Imediat după 1989, un emigrant politic condamnat la moarte în contumacie revine în orașul său natal. Trecuseră 40 de ani de când nu mai fusese acolo. Primul lucru pe care a vrut să-l vadă a fost, bineînțeles, casa părintească ridicată de bunicul său. O casă mare, frumoasă, în centrul Sofiei, naționalizată încă din primii ani ai socialismului, a servit drept ambasadă a Chinei, apoi a fost golită... El se plimbă de la un etaj la altul, își amintește de ea cameră cu cameră, dar nu simte nimic special. Nu-mi spuneau nimic aceste încăperi, mărturisi el a doua zi. Am cerut să mă ducă în pivniță, acolo era „ghețăria", așa îi spuneam, locul unde păstram la rece diferite produse. Am tras adânc aer în piept și parcă toate mirosurile de demult m-au invadat, abia atunci m-a podidit plânsul și am înțeles că sunt acasă, că m-am întors. Și asta datorită pivniței, a nimic altceva. Ghețăria mi-a dezghețat inima.

Ce n-aș da să aflu cum continuă povestea lui Ulise după întoarcerea lui, o lună, un an — doi mai târziu, când euforia sosirii a trecut. A murit și câinele lui drag, singura ființă care l-a recunoscut imediat, fără să mai fie nevoie de dovezi (o iubire și o memorie necondiționate). Oare începe să regrete sânii lui Calipso, nopțile de pe acea insulă, toate minunățiile și peripețiile trăite în timpul călătoriei prelungite? Mi-l închipui cum se scoală seara târziu din patul conjugal pe care îl meșteșugise cu mâna lui, iese tiptil ca să nu o trezească pe Penelopa, se așază pe pragul casei și rememorează tot. Călătoria ce a durat douăzeci de ani s-a transformat în trecut și luna acelui trecut

îl atrage tot mai puternic, ca în faza de flux. Un flux al trecutului.

Cel mai scurt roman despre Ulise, după întoarcerea sa acasă

Într-o noapte, deja bătrân și delăsător, cu memoria tot mai slabă, el își părăsește casa pe ascuns, s-a săturat de tot și de toate și se duce înapoi să revadă pentru ultima dată locurile, femeile, monștrii pe care i-a întâlnit cândva. Ca să reîntoarcă în memoria sa, tot mai goală, amintirea a ceea ce a fost el, cum a fost el. Căci din cauza tristei ironii a bătrâneții a început să se transforme în acel Nimeni, nume cu care, foarte abil, se prezentase în fața Ciclopului.

Telemah îl găsește a doua zi, seara, căzut lângă barcă, la vreo sută de metri de casă, fără nicio amintire despre cum a ajuns el acolo și încotro voia să meargă.

Îl aduc înapoi într-o casă, lângă o femeie de care nu-și mai aduce aminte.

36

Ce pungași viața și timpul, nu-i așa? Ce tâlhari... Mai cumpliți decât cei mai cumpliți hoți la drumul mare, din aceia care prind în ambuscadă caravana ce merge liniștită. Pe hoții aceia îi interesează doar punga ta și aurul ascuns, dacă ești umil și le dai ce vor fără să te opui, ei te lasă în pace — rămâi întreg cu viața ta, cu memoria ta, inima ta și cu chestia aia, știți la ce mă refer. Pe când hoțul acesta, viața sau timpul, vine și pradă tot — memoria, inima, auzul, chestia aia. Nici măcar nu alege, ia ce-i pică în mână. Și asta nu îi e de ajuns, își mai și bate joc de tine. Face în așa fel ca să îți atârne pieptul, îți turtește fundul, îți încovoaie spatele, rărește părul, îl albește, pune fire de păr în urechi, împrăștie alunițe pe corp, pete de bătrânețe pe mâini și pe față, te face să bolborosești prostii sau să taci tâmp și uituc, pentru că te-a prădat de toate cuvintele. Acest ticălos — viața, timpul, bătrânețea, nu contează care dintre ei, toți fac parte din aceeași șleahtă. La început încearcă să fie mai amabil, fură cu măsură, ca un hoț de buzunare priceput, nu simți nimic — un nasture, un ciorap, un junghi sus în stânga, două dioptrii, trei poze din album, chipuri, oare cum o chema...

Închizi ușa, nu mai ieși, nu te mai vezi cu nimeni, te îndopi cu vitamine, descoperi magia pe deplin dovedită a algelor din fundul lacului, cum îi zicea, care îți redau tinerețea, calciul răcușorilor din apele curate ale mărilor nordice, calitățile fantastice ale iaurtului bulgăresc sau ale uleiului de trandafiri, fierbi la foc mic măduvă de os de vită, sursă de colagen pentru țesutul conjunctiv, urmezi ciclul lunar al dietei cu cereale, apoi tot mai adânc în străfundurile sufletului, Don Juan Matus, Danov, Blavatsky, cazi în misticismul vechilor învățături, Osho, încerci (fără sorți de izbândă) reîncarnarea, strigătul primitiv, numărătoarea inversă, exerciții de respirație într-o

sală de sport din cartier, te zgâiești la barele paralele, la spaliere, la calul pentru sărituri, în timp ce-ți vorbesc de amăgirea care e corpul fizic, te conduc spre salonul corpului astral, iar tu continui să ai în fața ochilor acele aparate de educație fizică cu care te chinuiau la școală, și-ți spui, în fine, iată, o mică bucurie a bătrâneții, nu mai trebuie să mă cațăr pe bară sau pe spalier, corpul astral nu cunoaște astfel de griji, apoi, după ce te îndrepți cu greu, înțelegi rapid că toate celelalte corpuri te-au părăsit, cu excepția propriului tău corp fizic — acest măgar bătrân, șchiop, împreună cu care te scufunzi în beznă, fără să te mai temi de tâlhari.

37

Încontinuu producem trecut. Noi suntem fabrici de produs trecut. Mașini vii pentru a produce trecut, ce altceva. Mâncăm timp și fabricăm trecut. Nici moartea nu e o soluție. Omul e deja dus, dar trecutul lui a rămas. Unde se duce apoi tot acest trecut personal? Îl cumpără cineva, îl colecționează, îl aruncă? Sau rămâne să se rostogolească pe stradă, împins de vânt, ca un ziar vechi? Unde se duc toate acele povești începute și neterminate, acele legături întrerupte, care sângerează încă, toate iubirile amputate, „amputate" — cuvântul nu e întâmplător, face parte din limbajul de măcelărie.

Oare trecutul e degradabil sau rămâne intact ca pungile de plastic care otrăvesc lent și în profunzime tot ce e în jur? Nu ar trebui să existe undeva și fabrici de reciclare a trecutului? Din trecut se poate obține și altceva decât tot trecut? Se poate recicla cumva invers într-un viitor, chiar și de mâna a doua? Iată, o grămadă de întrebări.

Natura anihilează timpul istoric sau îl prelucrează, cum fac copacii cu bioxidul de carbon. Ghețarii de la Polul Nord nu s-au tulburat prea mult din cauza Războiului de 30 de ani. Dar totul s-a înregistrat în ei, în gheață și în pământul veșnic înghețat. Topirea dezvelește cadavrul trecutului, mamutul trecutului iese la suprafață. Și se vor amesteca vremuri și epoci, se zice că undeva prin Siberia au început să încolțească semințe care stăteau congelate de 30 de mii de ani. Pământul își va deschide arhivele, fără să fie clar însă dacă va mai exista cineva să le consulte.

În prezent, odată cu venirea Antropocenului, pentru prima oară ghețarul, broasca-țestoasă, musculița de oțet, Ginko biloba și viermele de ploaie resimt cu o deosebită intensitate că s-a modificat ceva în timpul uman. Noi suntem apocalipsa lumii. Și, în acest sens, și propria noastră apocalipsă. Ce ironie: Antropocenul, prima eră numită după om, va fi foarte probabil și ultima pentru acesta.

Gaustin, *Despre sfârșitul timpului*

38

Treptat, Gaustin a început să se schimbe. Pentru el, trecutul devenise acea balenă albă pe care o urmărea cu pasiunea orbitoare a lui Ahab. Pas cu pas, începeau să cadă unele principii, unele rețineri, care se dovedeau a fi un obstacol în fața operei mărețe. Trebuie totuși să i se recunoască două merite. Primul, pentru că era conștient de acest lucru și se străduia să îl controleze. Și al doilea, că nu urmărea vreo ambiție nemăsurată, ci o idee ușor demodată și romantică (dacă acceptăm revoluțiile ca fiind demodate și romantice), aceea a unei turnuri decisive în timp, a unei mici deplasări și căutări a punctului slab prin care trecutul să poată fi „domesticit". Folosea exact acest cuvânt.

După prima noastră întâlnire și, mai târziu, după dispariția lui în 1939 (conform calendarului său), Gaustin se specializase în psihiatrie și tulburări de memorie, parcă pentru a raționaliza propria sa obsesie. Într-adevăr, acest Gaustin pe care l-am întâlnit din nou putea să arate absolut normal. Doar uneori, în fundul ochilor, în niște fraze sau gesturi suspendate, licărea pentru o clipă ceva din alte vremuri. Aveam impresia însă că în ultimele luni, tot mai des, acest lucru reușea să se impună, să-l controleze tot mai mult, să domine și știința în care Gaustin își găsise refugiu. Îl vedeam cum se opune, cum încearcă (din ce în ce mai greu) să păstreze calmul unui om care trăiește aici și acum, trecutul fiind doar un proiect, un fel de terapie reminiscentă, pe care o dezvoltase până la limite nebănuite.

O dată sau de două ori, când am vrut să-i reamintesc de acea primă întâlnire a noastră ca studenți la mare și de scrisoarea pe care mi-o trimisese în ajunul lui 1 septembrie 1939, expresia feței sale s-a schimbat radical și el s-a grăbit să schimbe subiectul. De parcă acel Gaustin de atunci ar fi fost un alt om sau era vorba de o pierdere momentană a rațiunii, pe care el o surmontase și despre care nu voia să i se aducă aminte. Pentru o clipă mi l-am închipuit cum se trezește în fiecare dimineață, el, cel alcătuit din multe vremuri, și, înainte de prima cafea, încă în pat, își pune mintea în serviciul construirii lumii de azi și a persoanei sale în interiorul acestei lumi — suntem în anul cutare și cutare, în locul cutare și cutare, eu sunt psihoterapeut, specialist în tulburări ale memoriei în clinicile trecutului pe care singur le-am creat, ziua e sâmbătă, să nu uit anul.

Fiecare obsesie ne transformă în monștri și, din acest punct de vedere, Gaustin era un monstru, poate ceva mai discret, dar tot un monstru. Nu-i mai era de ajuns clinica trecutului, cu camerele și etajele ei, nu-i mai aduceau satisfacție campusurile de decenii diferite care se măreau și înmulțeau. Îmi imaginam cum într-o bună zi orașe întregi își vor schimba calendarul și vor trece cu câteva decenii în urmă. Ce s-ar întâmpla dacă un stat ar dori să facă acest lucru? Dar mai multe țări? Mi-am notat întrebările în carnet, mi-am zis că din toate astea poate ieși un roman, dacă nu altceva.

---

3. În noiembrie 1989, s-au desfășurat demonstrații ale ecologiștilor în Sofia, demonstrații care au degenerat rapid în proteste în favoarea reformelor politice. Comuniștii au reacționat, schimbându-l pe Todor Jivkov cu Petăr Mladenov, dar acest fapt nu le-a acordat decât un scurt răgaz. În februarie 1990, Partidul Comunist a renunțat de bună voie la monopolul asupra puterii, iar în luna iunie a aceluiași an au avut loc în Bulgaria primele alegeri libere de după anul 1931.

4. Litere specifice alfabetului chirilic vechi, la care s-a renunțat după reforma ortografiei bulgare din 1945.

5. Revista *Cornul de aur* (*Златорог*, în bulgară) a apărut la Sofia între anii 1920–1943 și a contribuit simțitor la dezvoltarea literaturii și la progresul artei bulgare în general.

6. Elisaveta Bagriana (1893–1991), apreciată poetă bulgară. În scrierile sale a îmbinat într-o formulă neoromantică tradiția folclorică și modernismul. A fost laureată a Premiului Dimitrov și nominalizată pentru Premiul Nobel în 1943, 1944, 1945.

7. „Stau într-una din cârciumile / De pe Fifty-Second Street / Nehotărât și speriat."

8. „Trebuie să ne iubim unul pe altul sau să murim."

9. Gheorghi Markov (1929 – 1978), romancier și dramaturg care în 1969 a fugit din Bulgaria. A lucrat ca jurnalist la BBC World Service, pentru Radio Europa Liberă și Deutsche Welle. A fost asasinat la Londra prin otrăvire, cu ajutorul unei umbrele cu care a fost „atins" de un „trecător".

10. „Aducerile aminte și dorințele", în T.S. Eliot, *Opere poetice*, ed. cit., p. 143.

11. Aluzie la un vers din celebrul poem „Hagi Dimităr" de Hristo Botev (1848-1876).

12. „Așa un loc minunat, așa un loc minunat, așa un chip minunat..."

13. „Unii dansează ca să-și aducă aminte, alții dansează ca să uite..."

II

Decizia

„Dar oare ce se petrecea? Ce anume plutea prin aer? O înclinație către ceartă, o irascibilitate colectivă. O nerăbdare fără nume. Zilnic izbucneau altercații îndârjite... între persoane sau grupuri întregi...“

— Thomas Mann, *Muntele vrăjit*[14]

14. Ed cit., p. 758.

1

Și atunci trecutul porni să cucerească lumea...

Se transmitea de la om la om ca o epidemie, ca ciuma lui Iustinian sau gripa spaniolă. Ți-aduci aminte de gripa spaniolă din 1918? întreba Gaustin. Personal, nu, îi răspundeam. A fost cumplit, comenta Gaustin. Oamenii se prăbușeau pe stradă pur și simplu. De peste tot te puteai infecta, era de ajuns să te salute careva și seara următoare erai mort.

Da, trecutul e contagios. Contaminarea pătrunsese peste tot. Dar nu acesta era lucrul cel mai înfricoșător, ci niște tulpini cu mutații rapide, care distrugeau orice formă de imunitate. Europa, ce credea că după câteva pierderi grele de rațiune în secolul XX ajunsese la o rezistență deplină împotriva anumitor obsesii, nebunii naționaliste etc., de fapt, a fost printre primii care s-au predat.

Nimeni nu murea, bineînțeles (măcar nu la început), dar virusul acționa. Nu era clar dacă se transmite pe cale respiratorie. De exemplu, în cazul în care cineva striga *Germania (Franța, Polonia...) deasupra tuturor*, *Ungaria maghiarilor*, *Bulgaria celor trei mări*, încă nu se știa dacă stropii de salivă din aceste lozinci nu vor transmite virusul.

Virusul trecutului se răspândea cel mai repede prin urechi și ochi.

La început, când pe străzile unei țări europene au apărut oameni îmbrăcați în costume tradiționale, se considera mai degrabă ca o extravaganță, o pată de culoare, poate era o sărbătoare, un carnaval sau un capriciu al modei. Unii trecători le zâmbeau și treceau mai departe, alții lansau câte-o glumă sau șușoteau între ei.

Pe nesimțite, oamenii în port național au început să ia cu asalt orașele. Devenise jenant să porți blugi, geacă sau costum. Nimeni nu interzisese în mod oficial pantalonii sau îmbrăcămintea europeană. Dar dacă nu vrei ca oamenii să se uite la tine strâmb sau cu dispreț, dacă nu vrei să te expui la remarci, iar, mai târziu, posibil și la câțiva pumni, cel mai bine e să-ți pui pe tine un ilic sau niște pantaloni tirolezi din piele, în funcție de locul în care te afli. Tirania subtilă a oricărei majorități.

Odată, președintele unui stat din Europa centrală s-a dus la serviciu în costum național. Cizme din piele, pantaloni strâmți, vestă brodată, cămașa albă cu o fundă mică neagră la gât și pălărie, tot neagră, cu boruri înguste, decorată cu o mușcată roșie. Hainele stăteau pe el ca pe un maestru de odinioară al ceardașului, cu burtică vizibilă, dar mereu gata să sară la dans cu o surprinzătoare vioiciune la auzul vreunei muzici de nuntă. Asta le-a plăcut oamenilor, ca și televiziunilor, așa că el începu să se îmbrace mereu în acest fel.

Deputații europeni au adoptat repede noul trend și curând Parlamentul European începu să semene cu programul de revelion german din anii ’80, cum s-a exprimat jurnalistul de la Euronews, evocând „Ein Kessel Buntes“ — programul de varietăți al televiziunii din RDG — o amintire comună și coagulantă pentru câteva generații de est-europeni.

Vicepremierul unei țări din sud-estul Europei își trase și el niște ițari cu găitane, un brâu roșu peste burtă, o căciulă din blană de oaie, de care, dracu’ știe de ce, agățase niște floricele din boabe de porumb. Ministreasa de la Turism îmbrăcă un suman lung și o ie cu mâneci largi și cusături alese. Paftalele de la curea străluceau de ziceai că sunt de aur, de altfel, imediat se zvoni că poartă

piese din tezaurul de aur trac, păzit cu sfințenie la Trezoreria statului. Treptat, toți miniștrii s-au îmbrăcat în costume tradiționale, iar ședințele de guvern semănau a ședători. Ședătoarea a luat sfârșit, spunea prim-ministrul în loc de protocolarul „ședința s-a încheiat". Exista o oarecare jenă la început, când ministrul Apărării apăru pe cal în uniformă de cetnic, cu o sabie lungă la centură și un revolver Nagant cu mâner de argint care ieșea din tocul de piele. Calul stătea toată ziua legat lângă Mercedesurile negre în fața Guvernului, iar un polițist îi punea în față o găleată cu ovăz și din când în când, vizibil jenat, curăța bălegarul de pe asfalt.

Au fost unul sau două site-uri pe care au apărut câteva comentarii ironice, dar ecoul lor a fost atât de slab, chiar deranjant pe fondul euforiei colective, încât a amuțit repede.

Începea o viață nouă, o viață în reconstituire.

2

Într-o seară, în fața clinicii din Heliosstrasse, aveau să se oprească două Tesle electrice silențioase, din care urmau să coboare trei bărbați în costume închise la culoare și apoi să intre în biroul lui Gaustin. Unul dintre ei, cel care mergea în frunte, mai fusese aici pentru mama sa, mai apoi venise de câteva ori singur și purtase conversații lungi cu Gaustin. Sosirile sale erau discrete, incognito, căci făcea parte din trioul aflat la conducerea Uniunii.

Acum venise întreg triumviratul. Gaustin avea să îi invite în cabinetul său spațios din anii '60. Urmau să stea toată noaptea la discuții, să ridice glasul sau să tacă clipe îndelungate.

Trecutul se răscula peste tot, se umplea de sânge și se-nsufleța. Se impunea un demers radical, neașteptat, care să ia toată lumea prin surprindere și care să oprească incoercibila forță centrifugă. Timpul iubirii luase sfârșit, venea timpul urii. Dacă ura ar fi fost un produs intern brut, atunci nivelul de bunăstare în unele țări ar fi atins cote inimaginabile. Pentru o anumită întârziere, un oarecare control al acestui proces și pentru a câștiga timp, pentru asta cred că veniseră în acea seară cei trei bărbați în albastru. Când vorbim despre Alzheimer, amnezie, pierdere de memorie, ne scapă ceva foarte important. Cei care suferă de aceste boli nu doar uită ce a fost, dar sunt și incapabili să își facă planuri, chiar pentru viitorul apropiat. De fapt, primul lucru care se pierde este însăși noțiunea de viitor.

Chestiunea stătea în felul următor. Cum să se câștige ceva timp (înainte), când ne aflăm în fața unui mare deficit de viitor. Răspunsul simplu era: o mică întoarcere spre trecut. Dacă a rămas ceva care e sigur, acesta e trecutul. Cincizeci de ani înapoi sunt mai siguri decât cincizeci de ani înainte. Întorcându-ne cu 2–3–5 decenii, am câștiga tot atâtea înainte. Într-adevăr, e ceva deja trăit, da, e un viitor *secondhand*, totuși e un viitor. Tot e mai bine decât neantul care se cască acum. Din moment ce Europa viitorului nu mai este posibilă, să alegem Europa trecutului. E simplu, când nu ai viitor, votezi pentru trecut.

Gaustin ar putea ajuta?

El putea să ridice o clinică, o stradă, un cartier, chiar un sat în care se produce trecut. Dar să întorci într-un alt timp o țară, un continent întreg — aici medicina se transforma în politică. Venise momentul pentru așa ceva, era evident.

Putea oare Gaustin să-i oprească?

Dar oare dorea?

Nu pot spune cu certitudine. Am bănuiala că, în secret, visa tocmai la o astfel de evoluție, cred chiar, rog să-mi fie iertat, că el însuși a lansat această idee interlocutorului său în albastru, așa, într-o doară. Nu am cum să știu. Sau am, dar nu vreau. De fapt, cei trei doreau un sfat, o expertiză, niște instrucțiuni, dar, e clar, decizia fusese deja luată. Și nici Gaustin nu deținea drepturile exclusive asupra trecutului. Nu pentru un continent întreg.

În realitate, ideea nu era așa de rea, se vedea cu ochiul liber că nu există altă soluție. Oricum trecutul năvălea prin toate orificiile tot mai greu de astupat. Trebuia o inițiativă rapidă, care să preîntâmpine, să țină situația sub control, să-i confere formă și ordine. Bine, dacă atâta vreți trecut, poftim, iată, trecut, dar să îl votăm și să-l alegem împreună.

Un referendum pentru trecut.

Despre asta urma să se discute în acea seară. Sau așa îmi imaginam eu lucrurile afară pe culoar, cu carnetul de însemnări în mână.

3

Am o dorință... Dorința mea e ca într-o zi fiii celor învinși și fiii celor învingători să stea la aceeași masă la referendumul pentru trecut... Dorința mea e ca fiecare să trăiască în țara celui mai fericit timp al său...

Observam cum se dezlănțuie Gaustin, fără să-și părăsească cabinetul din anii ’60. Bineînțeles, el nu a ținut vreun discurs public. Dar în tot ceea ce spuneau cei trei bărbați în albastru se putea auzi glasul lui, cuvinte și intonații împrumutate de la Socrate până la Martin Luther King.

Cred că era un proiect în care fiecare investea diferite dorințe.

Tocmai de aceea, în cele din urmă, urma să aibă sorți de izbândă.

Tocmai de aceea avea să fie un eșec răsunător.

4

Până acum toate alegerile vizau viitorul. Acesta va fi diferit — primul referendum pentru

trecut.

O chemare pentru reîntoarcere. Europa își alege trecutul... Europa — noua utopie... Eurotopia... Uniunea Europeană a trecutului comun.

Acestea erau câteva dintre titlurile articolelor din ziarele europene. Dacă nu la altceva, Europa se dovedea pricepută măcar la utopii. Da, continentul era minat de un trecut care îl diviza, două războaie mondiale, alte sute de conflicte, balcanice, între aliați, de treizeci, de o sută de ani... Dar exista și suficientă memorie a vieții în bună vecinătate, a alianțelor, a imperiilor care înainte, timp de veacuri, au adunat laolaltă popoare greu de imaginat că pot trăi împreună. Oamenii nu-și dădeau seama că, în sine, națiunea este un sugar istoric plângăcios, care se pretinde un bătrân biblic.

Devenise limpede că, în această etapă, nu se putea ajunge ușor la o înțelegere asupra unui trecut continental unic. După cum era de așteptat, în tradiția vechiului sistem liberal (chiar dacă alegerea unui trecut e un act conservator), s-a decis ca fiecare țară membră să organizeze propriul referendum. Din cauza caracterului excepțional al procedurii și pentru a nu se pierde mult timp, la întrebarea dacă să fie o întoarcere în trecut, cei care erau „pentru" trebuiau să indice și un deceniu sau un an concret pe care l-ar alege. După aceea urmau să se formeze niște alianțe temporare, ca mai apoi să se poată vota pentru un trecut european comun. Toți au adoptat Memorandumul pentru trecutul apropiat, în care se preciza modul de organizare a referendumului în fiecare țară din Uniune. Lucrurile s-au derulat mai repede și mai simplu decât s-a crezut.

După aceea țările urmau să se pună de acord cu privire la diferitele... trecuturi. (Hm, parcă acest substantiv nu avea formă de plural. Trecutul e doar la singular.)

5

Tot mai multe semne de aflux de trecut, în timp ce scriu această carte. Timpul e aproape.

În Cuba se interzice ridicarea vechilor automobile de pe trotuare, deoarece turiștii vin să vadă tocmai aceste antichități pe roți. Unele țări sunt asigurate în ceea ce privește trecutul. Moskviciuri sovietice și Buickuri americane putrezesc unele lângă altele, cu jantele strâmbe și vopseaua luată, iar scheletele lor ruginite se descompun spălate de ploaie și uscate de soarele Caraibelor (ca acel marlin hărtănit din *Bătrânul și marea*).

Oare, atunci când va veni sfârșitul timpului, vor învia și rablele?

*

În ziarul de azi scrie că Germania recurge din nou la mașinile de scris în unele dintre cele mai secrete departamente ale administrației de stat, ca să prevină scurgerea de informații după scandalul de spionaj de acum câțiva ani. O mașină de dactilografiat e complet insensibilă la metodele de piratare. Această știre mi se pare plină de semnificație. Înapoi către minunata lume analogică!

*

În Regatul Unit reapar lăptarii și tot mai mulți oameni care comandă lapte la sticlă, lăsată

dimineața în fața ușii de la intrare.

*

Noul număr al ziarului *New Yorker* a retipărit (pentru prima dată) coperta sa veche din anul 1927. Ce se va întâmpla dacă într-o bună zi toate ziarele și revistele decid să reimprime vechile lor ediții dintr-o anume zi, de acum cincizeci-șaizeci de ani? Va începe să scârțâie ceva în interiorul timpului?

*

Se pare că funcționează o stație radio care emite zile întregi din alte decenii, în timp real, cu știrile, interviurile de atunci, programul integral din ziua respectivă.

6

Definiția acestui viitor apropiat a fost subiectul a numeroase controverse și, în cele din urmă, ca o soluție de compromis, s-a decis ca statele să dispună de o anume suplețe în fixarea limitei, cu condiția ca aceasta să se mențină în cadrul secolului XX.

În hotărârea de a organiza un astfel de referendum se simțea un elan romantic, dar și umbra unui eșec, mai cu seamă după experiența cu Brexitul. În același timp, oamenii erau cei care trebuiau să decidă unde vor să trăiască. La drept vorbind, tot ce venea impus de sus nu prea funcționa și provoca iritare. Referendumul reprezenta cea mai rea procedură posibilă, dar, cum se spune, alta mai bună nu exista.

Aceasta va fi ultima încercare în fața unui viitor imposibil, afirma președintele în albastru, noi suntem puși să alegem între a trăi împreună într-un trecut, cum am făcut-o deja, sau să ne desființăm și masacrăm reciproc cum, de asemenea, am mai făcut-o. Ambele variante sunt legitime. Amintiți-vă de acel măreț vers al lui Auden, *We must love one another or die*. Făcu o scurtă pauză și repetă cu glas mai scăzut *We must love one another or die*, conștient fiind că acest vers va deveni lozincă, pe care media o va prelua a doua zi.

Îl auzeam pe Gaustin în spatele fiecărui cuvânt. Acești oameni au învățat, în cele din urmă, să vorbească cum trebuie sau, mai exact, au învățat să asculte.

7

Uneori substantivele sunt juste în mod natural, cum se afirmă în dialogul *Cratylos* al lui Platon. Există ceva sugestiv în însăși etimologia cuvântului „referendum", dacă ne referim la originea latină a verbului *re-fero*, care înseamnă „a merge înapoi, a duce ceva înapoi".

Mersul înapoi era conținut deja în cuvânt, nimeni nu se gândise la asta... Referendum pentru trecut. Mă întreb dacă nu cumva jocurile limbii cu etimologiile și tautologiile sale nu ne sugerează mai multe decât ne dăm noi seama. Și revelația unei noi apocalipse nu vine cumva anunțată de fanfarele tautologiei?

8

Prima care se separase, acum ani de zile, fusese țara care întotdeauna s-a întrebat dacă face sau nu parte din continent. Marea Brexitanie, cum o numeau deja. Pentru toate e de vină literatura, i-am spus cândva lui Gaustin.

Ca-ntotdeauna, zâmbi el.

Și, în mod concret, am continuat, *Robinson Crusoe*. Convingerea intimă că insula îți oferă tot ceea ce ai nevoie pentru a supraviețui vine exact de la Defoe. Mă voi descurca și singur, își jură Robinson, Dumnezeu și cu mine. Ne vom descurca și singuri, au afirmat urmașii lui, Dumnezeu s-o ocrotească pe regină (dar, chiar și fără ea, ne vom descurca).

Da, fu de acord Gaustin, ar fi fost mai bine ca în locul lui Defoe să-l fi citit pe Donne.

Și, deodată se porni, să declame cu un glas de secol XVII, pot să jur, fără să știu unde l-am mai auzit, în acea limbă engleză a vremii, ceea ce noi ținem minte mai degrabă dintr-un roman al lui Hemingway:

> *No man is an Iland, intire of it selfe: every man is a peece of the Continent, a part of the maine; if a Clod bee washed away by the Sea, Europe is the leese, as well as if a Promontorie were, as well as if a Mannor of thy friends or of thine owne were; any mans death diminishes me, because I am involved in Mankinde...*[15]

Aici e chestiunea — Defoe l-a învins pe Donne, remarcă Gaustin cu o tristețe care ar fi putut îneca toată flota britanică.

Am tăcut o vreme, apoi el repetă cu vocea de secol XVII: *Moartea fiecărei ființe omenești mă slăbește*… E ciudat că întotdeauna am sărit peste titlu: *Meditații în vreme de criză*. Iar situația e una de criză.

Eram din nou confruntați cu unul din dosarele legate de Marea Britanie. Din cauza Brexitului, aceasta trebuia să rămână în afara referendumului. Dar, imediat, pe Insulă a luat amploare o mișcare proeuropeană, care insista asupra faptului că Marea Britanie de drept va trebui inclusă în Referendumul pentru un trecut comun, căci în exact acest trecut ea a făcut parte din Europa și din Uniune. Națiunile, ca și oamenii, au momentele lor de rătăcire, declara mișcarea, să ne fie acordată o a doua șansă istorică. Teza unei „a doua șanse istorice" cita cu exactitate preambulul memorandumului. Dar Bruxelles-ului i se acrise în ultimii ani de atâtea ifose britanice și a preferat să adopte o atitudine fermă, sănătoasă. A refuzat.

9

În timp ce se purtau aceste discuții, a avut loc o altă minune. Elveția, care întotdeauna fusese ceva ca o insulă în interiorul Europei, își exprimă deodată dorința de a lua parte la Referendumul pentru trecut. A fost absolut surprinzător, iar centrala de la Bruxelles, un timp, nu a știut cum să reacționeze. Se exprimau tot felul de supoziții, de ce Elveția a fost de acord să renunțe la propriile tradiții atât de ușor. Oare descoperise în acest proiect vreo fisură, vreun punct slab de pe urma căruia să profite inteligent? Într-un final, printr-un acord precaut, cu câteva clauze suplimentare, s-a aprobat participarea ei la referendum. Elveția era o insulă, dar și o Europă în miniatură. Unde altundeva mai poți vedea adunate la un loc Germania, Italia și Franța? Totuși, în ciuda bănuielilor

exprimate, dorința Elveției de a încerca să se integreze referendumului, păstrând o anumită autonomie, avea o bază foarte naturală.

10

Un mare deficit de sens

Forma acută a bolii se manifestă printr-o durere ascuțită, apăsătoare în diferite părți ale corpului, ceea ce împiedică stabilirea unui diagnostic precis. Mulți dintre pacienți au aceste crize după-amiaza, între orele 15 și 18. Dificultățile de respirație sunt cele mai des întâlnite simptome ale crizei. O senzație de sufocare. „Nu am nici forța, nici dorința de a trage aer în piept. Expir și nu știu dacă mai are rost să inspir iar… Am încetat să îmi cumpăr calendare pentru anul ce vine." (N. R., 53 de ani, casnică)

„O revărsare bruscă de lipsă a sensului, în timp ce stau pe canapea" — una dintre cele mai exacte descrieri făcute de un pacient. Spații goale în memorie, găuri, acolo unde încerci să îți aduci aminte de o sursă de bucurie. Tocmai aici pelicula a fost atinsă de lumină (după cum se plâng unii), aici curentul s-a oprit (după alții).

În afara diagnosticelor individuale, se observă tendința spre o teamă colectivă sau un refuz al viitorului, o futurofobie.

Sechelele sindromului sunt melancolia, indiferența sau o agățare disperată de trecut și o idealizare a evenimentelor, care s-au produs în moduri diferite sau, cel mai adesea, care nu s-au produs. Prin comparație cu trecutul, prezentul se decolorează simțitor, unii pacienți susțin ferm că văd practic în alb și negru, în timp ce amintirile lor sunt mereu colorate, chiar dacă aceste culori au pălit ca cele de Polaroid. Un refugiu frecvent într-un cotidian alternativ, inventat.

Gaustin, *Diagnostice noi și viitoare*

11

Da, referendumul pentru trecut era o idee radicală, în care fiecare, în sinea sa, își pusese speranțe. Pentru Gaustin aceasta era, bineînțeles, o pasiune. Totul părea foarte simplu. Ceea ce era valabil pentru un om din clinică acum era în vigoare pentru toți, pentru o întreagă societate, dacă mai putem încă recurge la acest concept.

Pentru bărbații în albastru se scurgea ultima secundă, înainte de a fi acționată reacția în lanț a dezagregării.

Pentru restul lumii? Dacă referendumul va avea succes și lucrurile vor porni cum se dorește, experiența putea să fie preluată, dacă nu — europenii au avut ce-au meritat, și așa au fost tare aroganți pe parcursul ultimelor douăzeci de secole…

Europa nu mai reprezenta centrul lumii și era suficient de inteligentă să înțeleagă acest lucru. Într-o astfel de conștientizare, indiferent dacă e vorba de o persoană, de un stat sau un continent, există întotdeauna un tragism. Și, în plus, vine de obicei la o vârstă mai înaintată, când nu se poate face mare lucru. Dar măcar se mai poate încerca.

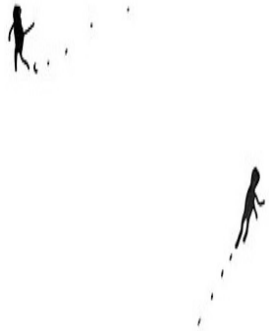

12

Într-o zi Gaustin m-a sunat să trec pe la clinică.

Eram pe drum către Heliosstrasse. Soarele de aprilie strălucea blând, fără să încălzească. Pe ici, pe colo începuseră să înflorească pomii. Un miros ușor de pământ reavăn și bălegar se strecura până aici, chiar și în oraș. Așa mirosea cândva la țară, când bunicul arunca bălegar din grajd pe pământul din grădină. Niciodată mai târziu nu am mai simțit așa ceva, toți foloseau acum îngrășăminte artificiale, pământul mirosea a penicilină. Iar în această clipă, aici, simțeam cum mă întorc cu 40 de ani în urmă și cu 2 000 de km la est. Elveția era satul bulgăresc ideal al copilăriei mele, așa cum niciodată nu a existat.

Pe peluza din fața clinicii zambilele luminau în roz și albastru, narcisele se aplecau cochete sub vântul ușor ce bătea dinspre lac. Îmi place acest calm premergător lunii mai, înainte ca totul să se deschidă în floare, să roiască și să se dezlănțuie în culoare.

Dar florile de nu-mă-uita, presărate ici-colo prin iarbă, erau cele mai impresionante. Aceste flori, tocmai aici. (Cu surprindere și oarecare amărăciune am aflat că denumirea științifică nu e deloc romantică — *Myosotis*, însemnând literalmente „urechea șoarecelui".) Preferam legenda, conform căreia Flora, zeița florilor, în timp ce dădea nume diferitelor plante, a trecut cu vederea această floare albastră, mărunțică și modestă. Și, deodată, a auzit în spatele său un glăscior: „Nu mă uita! Nu mă uita!" Flora și-a întors privirea și i-a dat numele Nu-mă-uita, dăruind-o cu puterea de a chema amintiri în mințile oamenilor. Am citit undeva că, datorită culorii sale, floarea poate lecui melancolia sau, într-un limbaj mai oficial, are un efect antidepresiv. În afară de asta, semințele ei pot rămâne în pământ și treizeci de ani și pot răsări abia atunci când găsesc condițiile prielnice. Această floare își aduce aminte de sine pe parcursul a treizeci de ani.

Am intrat în clinică. Gaustin mă invitase în anii '40, la primul etaj. Avea în față un pahar de Calvados și fuma niște țigări nemțești primite în dar. Pe perete era atârnată o hartă de război, unde câteva steguleț semnalau deplasările diferitelor armate. Pe o masă mare, masivă, din lemn de cireș erau așezate mai multe prototipuri minuțios lucrate ale avionului de vânătoare Spitfire — monoplanul rapid și rezistent, atât de îndrăgit de forțele aeriene ale Armatei regale britanice în anii '40. Un Messerschmitt și un Hurricane le țineau companie. Stăteau mândre pe un soclu, de parcă abia se întorseseră din luptă. Gaustin purta o cămașă militară verde, cu mânecile suflecate, semăna cu un ofițer englez responsabil cu debarcarea în Normandia, care tocmai aflase de schimbarea radicală a condițiilor meteorologice prevăzute. Îl vedeam pentru prima dată în uniformă.

Bineînțeles, explicația putea fi că nu trebuie stricată ambianța deceniului.

Am avut sentimentul că se concentrează cu dificultate, ca un om care încearcă să iasă din râul unui alt timp (și înainte, de câteva ori, remarcasem acest efort). Mai era o săptămână până la referendum. Știa că mă pregătesc să plec în Bulgaria, el însuși insistase. Mi-a spus că vrea să se retragă puțin și să observe de departe. Brusc, mi-a semănat din nou cu acel bărbat tânăr pe care îl întâlnisem acum treizeci de ani, aceeași senzație că-i venit din altă epocă, de neapartenență. Mi s-a părut că pășește lent spre al său 1939, unde mai dispăruse și altă dată. Am mai schimbat câteva cuvinte, am stabilit ca, după ce trece totul, să ne revedem. La ora șase, înainte de război, nu-i așa? am glumit. (Nu știu de ce am spus „înainte", în cazul bravului soldat Svejk era „după".) S-a întors brusc spre mine, m-a fixat cu privirea timp de un minut. Afirmativ, la șase înainte de război…, rosti, insistând asupra lui „înainte".

Nu sunt sigur că trebuia să…, am pronunțat cu ezitare.

Tu nu ești niciodată sigur, de aceea îți sunt necesar, m-a întrerupt enervat Gaustin, ai nevoie de cineva care să facă ceea ce tu nu îndrăznești.

Ție ți-e ușor, căci, dacă se întâmplă ceva, tu schimbi epocile, dar eu rămân…

Dar în fiecare timp mă lupt ca și cum ar fi unicul, pe când tu în unicul tău timp te porți de parcă ai avea încă o sută la dispoziție.

(Are dreptate, are dreptate, la naiba!)

Iar tu ești… tu ești o proiecție, ești un monomaniac, doar că un monomaniac în serie, pur și simplu nu-ți amintești de maniile tale precedente. Nu te poți juca cu trecutul. Îți revin în memorie toate proiectele tale anterioare… cinemaul pentru săraci, unde trebuia să povestim filmele înainte de proiecție la jumătate de preț, fără să le fi urmărit înainte, de erau cât pe ce să ne bată, dar proiecția pe nori, fabrica de palme… Toate au eșuat, tu ești prințul eșecurilor…

Ajunge, zise cu răceală Gaustin, nu am inventat noi referendumurile.

Dar nici nu ne-am opus.

Și trebuia? replică cu repeziciune, înainte ca eu să ajung la ușă.

Nu știu, sir, i-am răspuns sec, încercând să intru în tonalitatea anilor '40 și a cămășii sale verzi. N-a râs. Ne-am dat mâna cu răceală și am plecat. Mi s-a părut că-l voi pierde iară…

---

15. „Niciun om nu e o insulă, închis în sine; fiecare e o parte din uscat, o bucățică de țărm; fie și-un pumn de țărână să ia valul, Europa se micșorează, la fel ca un promontoriu, sau de parc-ar fi luată casa unui prieten de-al tău sau propria-ți casă; moartea fiecărei ființe omenești mă slăbește, căci sunt parte din Omenire… (John Donne, *Meditații în vreme de criză*; trad.n.)

III

O țară luată separat

„Utopiile... par mult mai ușor realizabile decât se credea altădată. Și noi ne găsim, acum, înaintea unei probleme cu totul altfel, îngrijorătoare: Cum să evităm realizarea lor definitivă."

— Nikolai Berdiaev, *Un nou Ev Mediu*[16]

16. Volum în traducerea Mariei Vartic, Omniscop, Craiova, 1995, p. 122.

1
Întoarcerea

Din difuzorul avionului se aude destul de încet muzică populară. Înainte de plecare, însoțitoarele de bord, îmbrăcate în haine naționale stilizate în manieră modernă, cu sumanele scurtate deasupra genunchiului și părul împletit în cozi, supraveghează îmbarcarea pasagerilor. Singurul steward arată puțin caraghios în ițari și ilic. Vocea pilotului întrerupe muzica: Suntem mândri să vă întâmpinăm la bordul companiei naționale bulgare de transport aerian…

Iată cum apar micile schimbări în limbă. Până nu demult se spunea „Vă urăm «Bun venit» la bordul aeronavei noastre". De unde a apărut acum mândria asta? Iar compania aeriană nu se numără printre liderii de piață și nu mai e un secret că se pregătesc să o treacă pe lista neagră. Avionul începe să ruleze pe pistă, vine momentul instrucțiunilor de securitate, repetate până la saturație. Îmi pun dopuri în urechi și continui să urmăresc gesturile stewardeselor. Fără sunet, mișcările lor seamănă cu ale unor șamani, par un straniu ritual de incantație. Mă întreb de ce îl mai execută. Nu există date care să demonstreze că cineva s-a salvat de la accident punându-și masca de oxigen care cade automat de sus, scoțându-și *vesta de salvare aflată sub scaun* și suflând în fluier după ajutor. O rugăciune colectivă s-ar putea dovedi mai utilă.

Avionul cu care zbor seamănă cu un maxi-taxi. Nu mă va surprinde dacă, în curând, vor accepta și pasageri în picioare. Acum câțiva ani am zburat pe o rută internă între Belgrad și Muntenegru ca în autobuz, ținându-mă de o bară metalică. Șoferul, scuze, pilotul era la un braț distanță de mine, nu exista o ușă care să ne separe, ci doar o draperie ponosită, ce atârna desfăcută la un capăt, așa că, din când în când, mai schimbam câte o vorbă. La un moment dat și-a aprins o țigară, mă rugam ca nu cumva să deschidă geamul ca să scuture scrumul afară, aruncând în aer etanșeitatea din interior.

Cu înaintarea în vârstă, frica de avion crește odată cu acumularea orelor de zbor și a milelor parcurse, păcat că nu i se conferă aceleași facilități financiare ca ultimelor două. Un fel de card *Fears and More* ar fi o idee bună.

Odată încheiat ritualul de siguranță a zborului, avionul decolează relativ lin, poate că totuși au avut efect formulele magice ale stewardeselor. Tapiseria de pe scaune e cam uzată, ca și plasele din față, revista companiei — mototolită de degetele nervoase a zeci de pasageri. Corpul de bachelită scârțâie ușor. Semnul de țigară arată doar cât de vechi este aparatul, din vremea când încă se fuma la bord.

Deodată, deasupra capului meu, exact lângă butonul de apel, a aterizat o muscă. O muscă în avion. (Un prieten mi-a trimis cândva o poezie cu un astfel de titlu, cunoscând pasiunea mea pentru muște, iată că poezia s-a întrupat, ca să zic așa.) Am un raport particular cu această ființă, enervantă pentru majoritatea dintre noi, așa că prezența ei aici m-a bucurat. Oare era o muscă bulgară? Avionul făcea un zbor retur. Sau o muscă elvețiană complet derutată, care a încurcat zborul. (În Elveția muștele sunt acceptate?) O muscă ce va rămâne pentru totdeauna o străină într-o întunecată țară balcanică, autointitulată Elveția Balcanilor.

Muștele au națiune? Care sunt particularitățile muștei naționale? Simt ele oare atașament și nostalgie după țara de origine, pot dezvolta oare vreo formă cât de măruntă de patriotism? Ce s-ar întâmpla dacă am pune naționalismul sub lupa istoriei naturale?

Musca și națiunea, iată o temă serioasă. În perspectiva timpului istoric sau a celui natural, națiunea reprezintă un firicel de praf, o părticică microscopică din orologiul evoluției, cu mult mai pasageră decât musca. Oricum, musca are un avans temporal de o sută, de o mie de ori mai mare

față de apariția națiunii. Cum ar fi arătat *homo nationalisticus* dacă ar fi putut să se integreze în taxonomia viețuitoarelor?

Gen — Homo… Sapiens… Mi-e teamă că deja de la nivelul acesta naționalistul va tresări, pe cine faci tu Homo, băi, poponarule? În ce categorie mă pui?

Dar de unde am pornit? De la muscă. Și unde am ajuns? La elefantul naționalismului.

O muscă, zice vecina mea, arătând-o cu degetul și întrerupând șirul lanțului evoluționist ce se construia în capul meu…

Însoțitoarea de bord se apropie cu vioiciune. Cu ce vă pot ajuta?

E un pasager clandestin la bord, îi răspund, tocmai și-a luat zborul.

Musca însă făcu un cerc și ateriză în același loc. Cară-te de aici, strig la ea în gând, dar stewardesa cu un gest surprinzător de rapid o prinse în pumn. Oare sunt special antrenate pentru așa ceva?

Vă rog, dați-i drumul, spuse deodată femeia de lângă mine, cea care demascase musca cu puțin înainte.

Da, și eu vă rog, mă alătur vecinei mele, ea nu face niciun rău.

Scena se derulează între ironie și seriozitate.

E cu dumneavoastră, mă întreabă stewardesa cu un aer sever, intrând în joc? Doamne, dacă însoțitoarele de bord, aceste ființe impenetrabile, dau dovadă de simțul umorului, lumea nu e pierdută încă.

E cu mine, ca animal de companie, vine răspunsul meu. Sper că nu e vreo problemă.

Nu e o problemă dacă animalul e ținut în cușcă sau în poala stăpânului, își recită ea textul. Și, delicat, deschide grilajul degetelor sale lungi.

Vă mulțumesc că ați intervenit, mi se adresă vecina de scaun. O femeie cu ochi înguști, albaștri și pistrui, a cărei vârstă era greu de ghicit, poate că avea în jur de 50 de ani.

O, dar eu sunt un mare prieten al muștelor și un fel de istoric al lor, adaug, așa, într-o doară.

Ea zâmbește, acordându-și timp pentru a se hotărî cum să mă încadreze: un tip sărit de pe fix sau un bărbat dotat cu un deosebit simț al umorului. A mers pe a doua variantă. Nu știam că muștele au o istorie a lor.

Cu mult mai lungă decât a noastră, adaug eu, au apărut cu câteva milioane de ani înaintea ființei umane.

E ciudat să vezi o muscă la această înălțime, zise ea.

De fapt, nu ar trebui să ne mirăm. Prima vietate trimisă în cosmos a fost tocmai o muscă, *Drosophila melanogaster*. Are un nume cu mult mai lung decât corpul ei. S-a întâmplat imediat după război, cu rachetele V2, capturate de la germani, care reprezentau adevărate trofee pe atunci.

Eu credeam că prima ființă care a zburat în spațiu a fost câinele Laika.

Toți cred asta. E destulă nedreptate aici. Înainte de Laika au fost mulți alți câini, și maimuțe, și melci… Aceștia toți au rămas anonimi. Ca și sărmana muscă, prima jertfă pe altarul lansărilor în spațiu. Dar cum muștele nu poartă nume, asta e. Dacă nu ai un nume, istoria te dă la o parte.

De ce tocmai o muscă, întreabă pasagera de lângă mine.

O întrebare foarte bună! Deoarece au ciclu de viață scurt și mor repede. Racheta zbura doar câteva ore, la 100 de km altitudine, chiar la limita cu cosmosul, de fapt. Era nevoie de un animal efemer. Să se nască, să crească, să ajungă la maturitate sexuală, să conceapă, să dea naștere și să moară… Toate aceste calități le găsim la simpla musculiță de oțet. Fără să mai adăugăm că

moartea câtorva muște se acceptă infinit mai ușor decât moartea unui câine, a unei maimuțe sau unei vaci, nu sunteți de aceeași părere? Oamenii sunt puternic influențați de mărime.

Mă uit în jur, obiectul conversației noastre a avut inteligența de a se ascunde pe undeva.

Între timp au început să împartă șervețele umede Trandafir bulgăresc. Iată un lucru care nu s-a schimbat de la primul meu zbor de acum mulți ani. Aroma esenței de trandafir se răspândește printre nori. Avionul se pregătește pentru aterizare. Se văd Muntele Vitoșa, contururile Sofiei, cartierele cu blocuri din prefabricate, apoi catedrala Alexandr Nevski, dreptunghiul verde al Parcului lui Boris și fâșia lungă a bulevardului numit Șoseaua Țarigradului. Acolo, în partea dreaptă a bulevardului, se află cartierul Mladost, unde am locuit într-o altă viață. Brusc, femeia de lângă mine (îmi dau seama că nici nu am făcut cunoștință) începe să plângă liniștit, fără zgomot, fără isterie, cu capul întors spre hublou. Îmi cer scuze, e prima dată când revin după 17 ani.

Avionul aterizează lin, urmează câteva aplauze din partea unor pasageri, moment în care străinii, neobișnuiți cu acest ritual, își aruncă priviri nedumerite. Și femeia de lângă mine aplaudă.

Fiți cu băgare se seamă, pilotul poate interpreta asta ca pe un bis și să decoleze din nou, nu mă pot abține să remarc.

În difuzor ni se urează un călduros „Bun-venit" pe pământ bulgăresc, urmează câteva informații despre temperatura exterioară, apoi răsună cunoscuta melodie „Un trandafir bulgăresc" a cântăreței Pașa Hristova, care, apropo, a pierit într-un accident cu un avion al aceleiași companii aeriene, în același aeroport.

2

Îmbulzeala și nerespectarea rândului în fața ghișeelor la controlul pașapoartelor pot fi considerate marcă înregistrată a locului. Bagajul se va lăsa așteptat, șoferul de taxi nu îți va răspunde la salut și va demara furios, lăsând să iasă pe țeava de eșapament un fum negru de gaze murdare, când va afla că adresa pe care i-o indici nu se află la celălalt capăt al orașului. Va da muzica mai tare și își va aprinde o țigară.

Și totuși de data aceasta e ceva ce nu am prevăzut. Șoferul spre care mă îndrept poartă cămașă albă cu un ilic deasupra (ce contrastează puternic cu bermudele), un brâu larg de culoare roșie, din care iese abia vizibil mânerul unui pumnal. Într-adevăr, lucrurile au mers prea departe, sau prea în urmă, mai exact. Îmi trece prin minte cum acest costum popular ar fi fost mult mai potrivit cu o căruță sau o trăsură trasă de doi, nu de 90 de cai, câți are coreeanul Daewoo, cumpărat la mâna a doua, pe care îl conduce. În ultimul moment renunț să mai iau taxiul (taximetriștii cu pumnale nu mi-au fost niciodată simpatici) și o pornesc spre stația vecină. Măcar acolo șoferii sunt îmbrăcați normal. Deschid portiera primei mașini și întreb dacă e liber. E liber, îmi răspunde taximetristul râzând și, în timp ce mă așez, zice: știți bancul ăla, nu-l știți, cu un student cubanez, care pe vremuri venise la Sofia la studii și care oprea taxiurile, deschidea portiera îi întreba dacă sunt liberi și, când îi răspundeau că da, sunt liberi, el striga „Trăiască libertatea!" și apoi pleca. Zâmbesc, chiar dacă mai auzisem bancul.

Totuși cu mașina asta ceva nu e în regulă, dar îmi dau seama abia când pornim. În timp ce ne îndepărtăm încet de aeroport, observ că toate vehiculele sunt de pe vremea socialismului.

Moskvici, exclam aproape strigând, și vocea mea exprimă laolaltă mirare, îndoială, perplexitate.

Moskvici, îmi confirmă mândru șoferul, un 12. Are 40 de ani, ca și mine, dar e o mașină zdravănă. Acum nu le mai fac așa, spune el, demarând la a doua cheie, ceea ce, pentru un autoturism la așa o vârstă respectabilă, este un start strălucit. Miroase cumplit a benzină, e limpede că izolația nu mai funcționează de mult.

Mi-am amintit că unchiul meu avea cândva un Moskvici ca ăsta, el punea accentul pe prima silabă, i se părea că așa sună mai sovietic. Dacă e adevărat că trupurile noastre au memorie, atunci corpul meu din 1975 cu siguranță își aducea acum aminte de scaunul tare, mirosul de benzină și vomă, aveam mereu la mine o pungă de plastic, mi se întoarce stomacul pe dos numai când îmi amintesc. Observ și un portret mic al lui Stalin deasupra oglinzii.

E al colegului, zice șoferul surprinzându-mi privirea, nea Dinko. El e pentru anii ’50, fără discuție.

Mi-am adus aminte cum, pe vremuri, în autobuze, în cabina șoferului trona poza lui Stalin și în perioada cultului personalității, dar și după aceea. Chiar și în anii ’80 se mai puteau întrezări stufoasele mustăți gruzine printre sânii generoși și îndrăzneți ai Sandrei sau ai Samanthei Fox.

V-o amintiți pe Samantha Fox? întreb eu deodată.

Aaa, cred că am pe undeva o brichetă cu ea, le colecționez, se întinse și deschise torpedoul, în care se rostogoleau cel puțin zece brichete și tot atâtea cutii de chibrituri. Pe aceasta o prefer, și scoase un Zippo gravat cu inscripția Che. Dar și tipele astea sunt fenomenale, zise coborând parasolarul. În partea opusă au apărut în toată splendoarea „fetele de aur“ ale anilor ’70, campioanele bulgare la gimnastică artistică, făcând parte din propria noastră revoluție sexuală adolescentină permanentă și tot atât de permanent reprimată.

Părăsind aeroportul din Sofia în Moskvici-ul zgomotos, ultimul lucru pe care îl observ este un panou publicitar uriaș al operatorului mobil ce domină piața. Oferă un pachet patriotic cu 1 300 minute gratuite, acces la toate filmele istorice bulgărești și un steguleț portabil cu mâner pliabil, ce poate încăpea cu ușurință în trusa de toaletă.

3

Inevitabil, de fiecare dată când mă întorc aici, mă cuprinde melancolia. La început, melancolia era mai senină, ca o plimbare printr-o dumbravă, în care pânze de păianjen lucesc în bătaia soarelui. Îmi plăcea să merg prin parc, în partea de sus, să trec pe lângă lacul cu nuferi. Timpul pe care îl petreceam acolo acum mulți ani, într-o altă viață parcă, s-a topit fără urmă. Poate măcar lumina mai este aceeași? Frunzele pe care călcam împreună cu o fată în toamna târzie de octombrie, ciudat, îmi vin în minte doar toamnele, frunzele acestea s-au schimbat de mai mult de treizeci de ori de atunci. Oare lucrurile își aduc aminte de noi? Ar fi o consolare. Lacul cu fiecare broască, cu fiecare nufăr din el păstrează undeva reflexiile noastre? Trecutul însuși, noi înșine, cei de atunci, nu cumva ne-am transformat în broaște și nuferi?

Nu am găsit răspunsul în această după-amiază, ci doar o tristețe târzie, dar suportabilă, și o adiere răcoroasă de aprilie. Pe moment am avut impulsul de a o suna pe acea fată. Apoi mi-am închipuit-o — cu doi copii și un soț; o femeie care demult a pus povestea noastră de iubire pe raftul de sus al unui dulap din bucătărie, printre borcănașele goale de mirodenii și caietul de rețete al mamei. Ce aș fi putut să caut la ea, de fapt — o reconstrucție, o refacere, o rememorare? Să îmi aduc aminte ce anume — culoarea greu de definit a ochilor ei? Sau dorința era mai egocentrică — să mă conving că am existat, să îmi povestească ce ni s-a întâmplat, două–trei amintiri, nu mai mult. Să restituie memoriei mele câteva plimbări, cuvinte sau ce anume ne făcea să râdem. Un

suvenir al trecutului. Scările slab luminate, pe unde ne ascundeam. Parcul. Odată în spatele statuii lui… a cui era? Orașul se transformă, are o altă topografie pentru îndrăgostiți… Ne inventaserăm o locuință care nu exista. Ne imaginam cum trăim în ea, cum ne întoarcem seara. Ieri am trecut pe acolo, îi citeam mesajul pe telefonul meu Nokia vechi, și mi-am uitat puloverul. Mai bine să rămână acolo, să îți aducă aminte de mine. Ai udat orhideea? Sunt niște plante tare capricioase. Sunt singură, doar cu pisica, vino…

Ființa umană se poate compune în acest fel, pe bucăți, din amintirile celorlalți? Și ce s-ar obține într-un final, ce Frankenstein al trecutului ar rezulta din toate astea? Un conglomerat alcătuit din reprezentările și amintirile absolut incompatibile ale atâtor oameni.

…Păi, tu râdeai întruna… Mereu îmbufnat și tăcut, nu scoteai o vorbuliță cu zilele (asta e nevastă-mea, îi recunosc vocea)… Erai așa de atent, atât de, cum să mă exprim… romantic, ne întindeam pe bănci și ne imaginam cum am ajuns la vârsta de o sută de ani, ca niște țestoase, și suntem tot împreună, într-o casă cu storuri de un albastru-deschis, la malul mării… Mamăăă, cum mai înjurai, nu cumva să fie cineva prin preajma ta când te apucă pandaliile… Slab, slab… Te-ai îngrășat cam mult… Te tot rugam să nu mai mergi așa repede… Șchiopătai… Înalt… Adus de spate… Și când ți-am văzut ochii albaștri… căprui sau verzi, își schimbau culoarea după anotimp… cu geaca roșie… Scurta aceea verde din piele… Tu le tot uitai numele, și deodată… Întotdeauna îți fumega o țigară între degete… Nu-mi pot închipui că tu ai fumat… Erau niște cuvinte pe care nu le țineai minte, iar când povesteai ceva și te blocai, eu ți le enumeram… Distrat, tare distrat… Un om care nu își pierde timpul… Atunci ai văzut o carte pe patul meu, chiar în prima seară, tocmai ne dezbrăcam, te-ai întors și mi-ai spus, a, nu, eu plec, nu mă pot culca cu cineva care citește Coelho, dar autorul era altul, un portughez, cu un nume asemănător, și ce-am mai râs atunci… Erai tandru… Cam brutal la pat… Ce frumos stăteam de vorbă după aceea… Toate acestea sunt eu?

4

Există ceva, există o tristețe și o forță de atracție care, în loc să se reducă, parcă se intensifică cu trecerea anilor. Și acest lucru e neîndoielnic legat de golirea tot mai accelerată a camerelor memoriei mele. Cineva care deschide ușă după ușă, trecând dintr-o cameră în alta, cu speranța, speranța și teama, că se va întâlni într-una dintre ele cu sine însuși — acolo, unde încă mai e întreg.

Nu e această atracție pentru trecut, în fond, o încercare de a se ajunge la acel loc sănătos, oricât de în urmă ar fi acesta, unde lucrurile sunt încă întregi, unde miroase a iarbă proaspăt cosită, unde privești de foarte aproape trandafirul și labirintul lui? Vorbesc de un loc, dar acesta e un timp, un loc în timp. Vă dau un sfat: niciodată, dar niciodată să nu vizitați după o lungă absență locul pe care l-ați părăsit când erați copii. Acesta e schimbat, golit de timp, abandonat, transparent.

Acolo. Nu e. Nimic.

Un om pornește să se adune pe sine întorcându-se în locurile în care a copilărit și a crescut. A făcut rost înainte de adresele tuturor fetelor și femeilor de care a fost îndrăgostit de la grădiniță încoace. Nu are de gând să le ceară ceva, doar să le vadă, să le spună că le-a purtat în cap o viață întreagă (voia să spună în inima lui, dar i se păru prea sentimental) și că doar ele au rămas, într-un

final. Doctorii îi mai dau vreo două–trei luni, nu mai mult. Ca un zgârcit care schimbă monedele mari în bănuți, așa fragmentează și el lunile în zile și ore. Astfel, i se pare că sunt mai multe. Îi rămân trei luni, ceea ce înseamnă măcar 91 de după-amiezi, lui îi plac după-amiezile și… înmulțite cu 24, fac 2 184 ore. Parcă tot e puțin, de aceea le înmulțește cu 60 și trage linie, peste 130 000 minute. E mai bine, niciodată nu s-a simțit atât de bogat, poate să le cheltuiască până la ultimul minut. Călătorește o zi întreagă în autocar până în orășelul lui. Casa în care a locuit nu mai e. Majoritatea dintre adrese nu mai sunt valabile. Demult fetele au devenit femei, s-au căsătorit cu alții, groaznic. Dumnezeu știe de ce el și le închipuie rănite de iubire acolo, undeva, la mijlocul relației lor, și de dorul lui, ca niște eroine cehoviene.

Întâlnește totuși una din marile lui iubiri. Aveau 14 ani. Au făcut și o nuntă imaginară, el furase un inel de la mama sa (care, săraca, s-a dat de ceasul morții căutându-l). Era o fată înaltă și visătoare, așa și-o amintea, semăna cu Romy Schneider tânără. Când se apropie de casă zărește în curte o femeie în vârstă, cu părul în dezordine, care duce un lighean cu rufe. Nu e ea, își spune, s-au mutat. Totuși se decide să o întrebe, poate știe ceva.

Ea e.

Nu a mai rămas nimic din acea fată. Nu știe ce să zică. Se prezintă. Eu sunt cel care, așa și pe dincolo… Ea nu reușește să-și aducă aminte imediat. Au trecut câteva vieți de atunci. Încearcă să ghicească, rostește un nume, dar e greșit. Apoi, parcă ceva începe să se deschidă în memoria ei. În acea clipă apare un bătrânel sprijinit în baston și îmbrăcat cu un maiou, bărbatul ei. Ce e, întreabă el, văzând că soția lui vorbește cu un necunoscut peste gard. Ce doriți? El nu poate spune ce vrea, nu a apucat să explice de ce e aici.

Și ea tace.

Nimic, răspunde omul nostru, nimic, cumpăr vechituri, fotografii, goblenuri, ceasuri, aparate de radio, vechituri. Hai, vezi-ți de drum, îi strigă bătrânul, noi nu avem nici lucruri vechi, nici lucruri noi…

Femeia stă tot așa, împietrită, nici măcar nu a lăsat ligheanul jos. Bărbatul se ascunde în umbra trotuarului de vizavi. Se aude un radio care transmite cotele apelor Dunării, această abracadabra a întregii sale copilării. Înseamnă că e ora trei după-amiaza, nu-i nevoie să se uite la ceas. O pornește agale în jos, tălpile pantofilor i se lipesc de asfaltul înmuiat de arșiță, se micșorează, iar din buzunare i se scurg pe asfalt, răsună încet și strălucesc ca monedele în soare toate minutele (inutile acum) care i-au mai rămas.

Ceea ce nu voi îndrăzni să fac se transformă în poveste.

5

Într-o după-amiază, dau o fugă până în orașul în care am locuit, de fiecare dată mă întorc acolo, chiar dacă știu că nu a mai rămas nimic din acea vreme, că nici parcul, nici scuarul de lângă piața acoperită, nici strada unde am crescut nu-și mai amintesc de pașii mei.

Pe trunchiul unui castan, lângă poștă, văd o foaie prinsă în patru pioneze, pe care scrie cu litere mari următoarele. Transcriu cuvânt cu cuvânt:

SCHIMB
Un televizor mare L-C-D
32 inci funcționează bine are 8 ani
Pentru 30 de litri de rachiu

Iambol, telefon: 046…
15 febr.

Rămân neclintit în fața acestui anunț, o adevărată însemnare luată din arborele vieții, mai exact înfiptă cu pioneze în el. Iată aici o parte a eposului bulgar, misterul glasului bulgar, domol, ascuns, ce erupe brusc cu visul său sublim. Un televizor la schimb pentru rachiu.

Vis și groază e aici, vis și groază… Februarie, scrie în josul paginii. Doar în februarie se poate ivi o asemenea doleanță disperată, plină de tragism. Rachiul s-a terminat, iarna — nu. Iată, cât se poate de concis, romanul existențial al unui popor. Vehiculul vieții, jeepul vechi și hârbuit, cu acoperișul din prelată, sau Moskvici-ul vieții tale a rămas în drum spre finalul iernii, se întunecă, se aude cum urlă lupii și benzina s-a terminat. S-o ia naiba de viață, strigi și dai cu piciorul în el. Să vă ia dracu', mi-ați luat și rachiul! (Nimeni nu ți l-a luat, tu singur l-ai băut, dar prin locurile acestea așa se vorbește de când e lumea, cineva fie îți ia ceva, fie îți lasă ceva.)

Stai așa în fața neantului, în rabla de Jeep sau în Moskvici-ul vieții. Și, într-un târziu, te decizi, dai un anunț, așa nu se mai poate. Iei o bucată de hârtie, scrisoarea de la bancă, de exemplu, prin care te avertizează că dacă nu plătești rata până la… Tu nu ai rachiu, iar ei îți cer să plătești rata. Întorci pe dos scrisoarea și cauți un pix. Îți trece prin minte să-l rogi pe fiu-tău să ți-o scrie, că scrie mai frumos și mai corect, dar ți-e jenă. Doar de asta te mai rușinezi. Așa că te așezi și îți scrii singur textul, nu mai contează greșelile de ortografie sau de punctuație. Iei în pumn câteva pioneze, te duci până hăt departe în alt cartier, ți se face rușine pentru a doua oară. Și ce dai în schimbul rachiului — ce ai mai valoros, bineînțeles. Măsură pentru măsură, sens pentru sens. Televizorul sau rachiul, aceasta-i întrebarea. Televizorul e transcendență, una falsă, bineînțeles, dar rămâne o ultimă dorință după Celălalt. Bunica ta avea pe perete o icoană, mama ta — un portret al lui Lenin, iar tu — un televizor. Dar la ce-ți trebuie televizorul, când nu ai strop de rachiu. Televizorul e bun doar să dilueze viața, ca și cum ai turna apă în rachiu… Am auzit că acum se vând țigări electronice, te pomenești că mâine o să vreți să-mi vindeți și rachiu electronic, s-o ia naiba de electronică… Ei, deci asta a devenit televizorul, rachiu electronic… Ia, luați-l înapoi, 32 de inci de ecran pentru 30 de litri de rachiu, un litru pentru un inci, îl dau ieftin. Treizeci de litri de rachiu sunt o lună de viață, ba chiar o lună jumate, dacă ești cumpătat. Doar băutura e cinstită, fir-ar să fie. Ea nu te minte ca televizorul, nu-ți aruncă praf în ochi, nu trâncănește inutil. Ea te lovește în nas, te arde plăcut în gât, coboară și încălzește din interior tot ce se răcise demult. Rachiul e sublimul bulgăresc, perfecțiunea bulgărească, televizorul bulgăresc, într-un final.

Ce s-o fi întâmplat cu acest om, mă întreb în sinea mea. Aș putea să sun la numărul din anunț să verific? Acesta nu e un simplu anunț, ci un strigăt de ajutor. Acum e sfârșitul lui aprilie. Niciuna din bucățelele de hârtie decupate parțial pe care e trecut numărul nu a fost ruptă. Mă întorc la Sofia în după-amiaza aceleiași zile.

6

Nu am pe cine să sun și rătăcesc pe străzile bătute de vânt ale Sofiei. Mă opresc în fața unui magazin pentru animale de companie.

Eram student în anul întâi când, împreună cu un prieten, am cumpărat o pereche de papagali pe care am făcut-o cadou unei colege. O să dondănească pe limba lor toată ziua, o să cam facă

zgomot, îi zic prietenului meu. Ce-ți pasă ție, zice el, doar nu stai tu cu ei. Seara zilei de aniversare a fost groaznică, la un moment dat s-a iscat un scandal, a fost și o mică răfuială, fostul prieten al tipei lovea cu pumnii și picioarele în ușă — anii '90, ce mai… Mi-aduc aminte foarte limpede cum, strecurându-mă pe lângă el ca să ies, mi-am zis — iată o femeie alături de care nu voi putea trăi niciodată. Un an mai târziu mă aflam în aceeași locuință și schimbam apa la papagalii care vociferau teribil. Dimineața îi acopeream cu o pânză veche, să creadă că e încă noapte ca să ne asigurăm măcar o oră de liniște. Pe femelă am botezat-o Emma Bovary, era perioada când la facultate îl studiam pe Flaubert, iar pe mascul — nu știu de ce, Peciorin[17]. Ea îl ataca încontinuu, iar sărmanul Peciorin, deși era capabil să îmbrobodească tot felul de prințese, stătea abătut și ciufulit, lipit de barele subțiri de fier ale coliviei.

Acum îmi dau seama că niciodată nu am mai avut atât de mulți prieteni ca în acea perioadă. Garsoniera era permanent plină. Mi-aduc aminte cum într-o noapte, pe la ora patru, când nu mai rămăsese nimic de băut sau de fumat, ne-a apucat o foame de lup. Frigiderul era gol, era în perioada cea mai grea a anilor '90. Am ieșit cu doi prieteni să căutăm ceva pe afară, de parcă puteam să împușcăm vreun iepure sau vreo căprioară în orașul pustiu. Întuneric beznă, dezordine, doar haite de câini pe străzile goale. Deodată, ca prin minune, un Nissan alb se apropie cu câteva rateuri ale tobei, oprește nu departe de noi, lasă în fața alimentarei din cartier trei lăzi cu iaurt și pleacă mai departe. Uram iaurtul (toată generația mea), era micul nostru dejun obligatoriu în copilărie. Ne-am uitat în jur, nu a apărut nimeni, am luat fiecare câte două găletușe, am lăsat toți banii pe care-i aveam prin buzunare și ne-am întors alergând spre casă.

Ceilalți ne așteptau nerăbdători și înfometați. Nu voi uita vreodată acea imagine, sticlele și paharele goale de pe masă, cele zece cupe identice din inox în fața fiecăruia dintre noi, aveam toți cu puțin peste douăzeci de ani și înfulecam cu zgomot din iaurt ca niște îngeri. Nu am idee dacă îngerii mănâncă așa ceva, dar așa îmi amintesc de noi, cu mustățile albe de iaurt, fericiți și nevinovați…

La scurt timp după aceea aveam să ne despărțim, să ne îndepărtăm, să ne uităm, cei mai revoltați urmau să se îmblânzească în asistenți universitari, celibatarii jurați sau petrecăreții aveau să împingă cărucioare și să petreacă ore în șir în fața televizorului, hipioții aveau să meargă regulat la tuns la frizeria din cartier. Papagalul Peciorin urma să moară într-o dimineață, iar Emma Bovary avea să țipe și să se lovească de barele coliviei de atâta jale. Nu va rezista mai mult de o săptămână fără el. Eu și cealaltă Ema (da, așa o chema) urma să ne despărțim câteva luni mai târziu. Niciunul dintre noi nu avea să moară de dorul celuilalt. Urma să încep scrisul la primul meu roman, ca să am unde să mă întorc când simt că înnebunesc, un roman despre cei fără adăpost.

Adevărul e că nu puteam să-i mai sun pe niciunul dintre acei îngeri, nici chiar pe Ema, de fapt, pe ea cu atât mai puțin. Era oribil însă că nu puteam să-i uit și că (niciodată nu aș fi recunoscut asta în fața lor) îmi lipseau. Îmi lipsea acel eu de pe vremea petrecută cu ei.

7

Cele două mari mitinguri ale principalelor forțe politice sunt prevăzute pentru ultima duminică înainte de referendum. Orașul fierbe de tot felul de mișcări, care susțin fiecare decenii diferite. Argumentele variază de la serviciul medical gratuit până la gustul roșiilor și iahnia de pui de pe vremea bunicii. Mă îndoiesc că referendumul va reda gustul pierdut al iahniei. Oricum, o parte din populație crede că întoarcerea la trecutul apropiat automat le va da înapoi și vârsta.

Luminița roșie se aprinde și iată-te din nou la 15 sau 27 de ani.

Toate acestea fac parte din campanie, se înțelege. Majoritatea sondajelor indică două mișcări importante, care le devansează simțitor pe toate celelalte. Este vorba, pe de o parte, despre Mișcarea Pentru Socialism (MPS), cunoscută mai degrabă sub abrevierea Sotz, care militează pentru întoarcerea la epoca socialismului matur, mai concret, anii '60 –'70. La baza Mișcării se află Partidul Socialist, aceasta numărând mult mai mulți membri și simpatizanți decât partidul, ale cărui rânduri s-au cam rarefiat. În acest sens, mai degrabă partidul este cel care încearcă să se revigoreze prin MPS.

Cealaltă mișcare, cotată cu șanse aproape egale ca prima, poartă denumirea oficială de Voinicii Bulgari, familiar și neoficial — Voinicii, cu trimitere la Renașterea Națională. Trebuie semnalat că au dificultăți în a desemna o perioadă concretă, deceniul exact la care să se întoarcă națiunea, mitul nu se supune împărțirii noastre pe ani. Bulgaria Mare este dintotdeauna și vis, și realitate, după cum apare în discursurile lor. Deși se știe că, în condițiile referendumului, s-a prevăzut ca cea mai îndepărtată limită să fie începutul secolului XX, ei au împins-o în mod ilegal și au ales o Renaștere târzie și ideală, al cărei apogeu e Răscoala din aprilie[18].

Se poate ca o revoltă nedusă până la capăt să se transforme într-un eveniment marcant și sublim? De fapt, ce ar putea deveni desăvârșit și însemnat dacă nu tocmai ceva ce nu a avut loc? Doar acesta e lucrul care are potențialul de a se realiza și imagina conform viselor noastre, neîngrădit de faptele reale. Să fie reconstituit, ca să zicem așa, după memorie și imaginație. Aici, toată lumea are experiență după naștere (și după moștenire) cu ceea ce nu s-a întâmplat.

Mă întreb, de care dintre cele două paie, MPS-ul sau Voinicii, s-ar agăța omul nostru cu țuica, omul-rachiu. Între aceste Scila și Caribda, încearcă să se salveze și bărcile celorlaltor mișcări mai mici.

8

Întâlnirea cu K.

Spre deosebire de venirile mele anterioare aici, aproape anonime, legate cu precădere de clinică, de data aceasta simt nevoia să discut cu cineva despre situația prezentă. Sun un prieten de la Universitate, care între timp a devenit profesor. Nu ne-am auzit de câțiva ani, nici nu știu dacă mai are același număr. Tocmai voiam să închid, când aud vocea lui adormită, „Alo"…

Am sentimentul că detectez în glasul lui, odată cu surpriza, și o anumită bucurie. Să-ți manifești bucuria atunci când auzi sau vezi pe cineva pe care nu l-ai întâlnit demult nu e un lucru de la sine înțeles aici. Mi-amintesc cum, cu ocazia primelor mele reveniri, atunci când întâlneam întâmplător pe stradă vreun prieten sau vreun cunoscut, mă repezeam să-l îmbrățișez, pe când persoana mă privea nedumerită și abia bâiguia un „A, bună, ce faci aici?" Propunerea a venit chiar din partea lui K. — să ne vedem încă din seara asta într-un mic restaurant aflat pe acoperișul Arhivelor. Aici e încă posibil să-ți dai întâlnire în cursul aceleiași zile.

La sfârșitul anilor '80, K. era tânăr asistent, îl plăceam pentru că era diferit de ceilalți. Îl poreclisem Kafka, tânărul asistent Kafka, el știa și, bănuiesc, nu avea nimic împotrivă. A fost (și a rămas) o persoană colerică, cu gândire sistematică, ceva extrem de util pentru conștiința noastră dezorientată, plină de lecturi haotice. Discuțiile cu el ajungeau mereu la controverse aprinse, adesea depășeau limitele bunelor maniere, se înflăcăra, devenea caustic, își întrerupea

interlocutorul. Un luptător academic, era ceva fermecător în asta. Nu am fost cei mai apropiați prieteni, dar am petrecut multe ore la discuții și la băute prin cârciumi sau cu ocazia unor seminarii în anii '90, care nu s-au mai repetat de atunci. Toate întâlnirile noastre demarau cu o atitudine de bună dispoziție din partea lui, continuau cu conversații prelungite și se încheiau cu scandal. La o săptămână după aceea el mă suna și, cu o sinceră mirare, mă întreba, băi, tu de ce nu dai un telefon? Păi, parcă eram certați, răspundeam eu. Păi, tocmai de-aia, hai să bem un pahar de împăcare.

Certurile erau doar un motiv pentru a ne împăca, ceea ce ducea la o nouă gâlceavă, de la care urma un nou motiv de împăcare și tot așa. Așa trăiam toți în perioada minunată și tumultoasă a anilor '90.

Cred că tocmai de aceea l-am sunat acum, cu speranța că a rămas același, că încă mai poate formula lucrurile în mod categoric și clar ca un pastor protestant. Niciodată nu mi-a plăcut să fiu și nu am fost un om categoric, poate că de aceea mi-a lipsit mereu o astfel de persoană. Poate că de aceea oamenii nu-l plac. Mie îmi plac acei oameni care nu plac. (De fapt, prima noastră întâlnire a avut loc la același seminar de la mare, la sfârșitul anilor '80, unde l-am cunoscut și pe Gaustin. Și, trebuie să remarc în favoarea lui K., că, în afară de mine, el a fost singurul interesat de Gaustin, l-a invitat de câteva ori la adunările sale de dezbateri, dar Gaustin, cum era de așteptat, nu a venit la niciuna.)

Iată-ne așezați la o masă sus pe acoperișul de la Arhive, pe înserate, *la ora cețiі albastre*[19], am remarcat eu, privind cum, în depărtare, Muntele Vitoșa se acoperă cu nuanțe de violet întunecat. *Ca o insulă violetă în apele argintii ale lunii*[20], intră și K. în joc, citând un alt poet. Îmi dau seama că acum acest oraș a devenit literatură pentru mine, îl cunosc doar din cărți și doar astfel mă mai atrage. Orașul din anii 1930 și începutul lui 1940, atunci a fost gloria sa, aceștia sunt anii lui forte. Aproape de locul în care ne găsim acum, în 1931, se aprindea prima reclamă de neon în fața biroului companiei franceze de transport aerian. Neonul pătrundea rapid în poezia urbană. Îmi închipui aceste litere luminoase văzute pentru prima dată de un ochi care, prin tradiție, admirase fascinat doar stelele și luna până atunci. Aprinderea neonului printre luminile mijite ale felinarelor stradale a fost cu siguranță ceva copleșitor și impresionant care, apoi, s-a transformat destul de repede în banalitate. Cu mult timp în urmă, parcă într-o altă viață, am făcut cercetări despre publicitatea, cinemaul și radioul din acea perioadă, consultasem revistele săptămânale ilustrate, afișe, reviste de cinema și câteva ghiduri despre cum să îți faci singur un radioemițător. Toată poezia acelor ani clocotește de condensatori, antene, neoane, de mărci ca Bayer, Philips, Lucky Strike, Bialo Konce, promovate prin titluri de film și de leul lui Metro Goldwin Mayer… Abordez acest subiect în conversația noastră, deși am venit pentru altceva, ne ia valul, zboară citatele deasupra capetelor noastre. Ți-aduci aminte de asta… dar de ăsta… Și de *ca florile raiului înfloreau reclamele lui Bayer și Philips*? Hm, K. rămase o clipă pe gânduri, iar eu mă bucur că l-am prins cu ceva ce nu știe. Îi zic despre cine e vorba … Tânărul Bogomil Rainov, exclam eu, dinainte de a deveni un satrap.

Dacă voi vota aici la referendumul pentru trecut, aș alege anii '30 (în ciuda a ceea ce va urma după) sau, mai precis, ezit mult între perioada anilor '30, pentru literatura creată atunci, și anii '60 pentru sentimentul neclar pe care îl am, că țin minte acest deceniu în cele mai mici detalii.

Îl întreb pe K. ce deceniu ar alege el. Nu se grăbește să-mi răspundă, de parcă trebuie să se decidă chiar în acest moment. Mai comandăm un rând de rachiu și, după ce chelnerul s-a

îndepărtat, K. zice: ezit între anii ’20 și ’50, deși agențiile de sondaje le dau cele mai mici șanse.

E normal că nimeni nu le vrea, vine replica mea, ambele decenii sunt stropite cu mult sânge.

Îi cunosc lucrările dedicate poeziei anilor ’20. Sunt câțiva poeți geniali în acest deceniu. Cel mai bun dintre ei, Gheo Milev, plătește realmente cu capul, zdrobit de un obuz pe front, peticit la Berlin, dispărut șase ani mai târziu, cu trupul găsit într-o groapă comună și recunoscut datorită ochiului de sticlă. E lucru știut că, față de poeți și scriitori, mediocritatea poliției locale din toate epocile a manifestat un gust îndoielnic și de nezdruncinat, a reușit mereu să-i omoare pe cei mai dăruiți și să-i lase în viață pe cei mai incapabili.

Înțeleg alegerea lui K. pentru anii ’20, istoricul literar e dornic să se întoarcă la tema de studiu preferată. Dar de ce anii ’50, îl întreb fără ocolișuri. Acolo treburile sunt întunecate, brutale, fără milă, teroare și lagăre, e epoca esteticii de lemn, grosolană, anii în care Todor Pavlov cu acoliții săi domneau peste literatura bulgară.

În anii ’50, tatăl meu a fost închis la Belene, începu K., iar când a ieșit nu a mai fost același om și niciodată nu a scos vreun cuvânt despre ce a trăit acolo. La școală m-au catalogat imediat drept element periculos. Când se amintea despre dușmanii poporului, profesorii mă arătau cu degetul direct, ca pe copilul unui astfel de inamic. Eram exemplul ideal pentru a arăta cât de bună e puterea populară, care a permis și acelora ca mine să trăiască și să învețe alături de ceilalți.

Într-o zi a sunat cineva la ușă, aveam 7 ani. M-am uitat pe vizor și am zărit de partea cealaltă un bărbat fioros, bărbos, cu umerii căzuți. Mașinal, am întors încă o dată cheia în yală. Simțeam cum îmi bate inima, mai să-mi sară din piept. Haide, deschide-mi — omul de partea cealaltă a ușii îmi știa numele. Nu deschidem necunoscuților, i-am strigat dinăuntru. Nu mă recunoști, sunt tata, spuse mai încet, de teamă parcă să nu îl audă vecinii. M-am uitat pe vizor și mi se păru că plânge. Tata nu e, dar dacă lăcrimează nu poate fi vreun bandit. Dar tot nu i-am deschis. Mama era la fabrică, urma să se întoarcă peste vreo 2-3 ore. Omul stătea în picioare pe palierul sordid și hainele lui se confundau cu bejul pereților. L-am întrebat cum poate dovedi că e tatăl meu… Cred că această întrebare l-a deranjat cumplit. Mi-a spus că am un semn la sprânceana stângă, de când eram mic, de la o căzătură într-o iarnă. Mi-a zis să mă uit în șifonier, o să văd mantaua cu nasturi metalici pe care a lăsat-o când au venit să-l ia la interogatoriu. Mi-a mai zis că îi ceream mereu să-mi povestească lucruri de pe front. Toate acestea sunt adevărate, dar tata arată altfel, e mai frumos și mai tânăr decât el, am remarcat eu cu voce tare. L-am văzut cum se așază pe trepte, îi zăream doar cascheta boțită. Acum îmi dau seama cât de obtuz și crud am fost. Și iar mi-am spus în gând că nu poate fi tata, dar cum îl văd că plânge, trebuie să fie un om bun, amărât și cu probleme. Dacă află mama că am ținut pe scară un om în situația lui… așa că am deschis ușa. El a intrat, a înțeles că nu prea îi dau crezare, nu m-a luat în brațe, a zis doar că se duce până la baie. Știa unde e. Auzeam cum curge apa de la robinet. Din fericire, atunci a sosit și mama, auzise că le-au dat drumul prizonierilor amnistiați și, la serviciu, a rugat să fie învoită să plece mai devreme acasă.

Pentru câtva timp la masa noastră s-a instalat tăcerea. Dar K. a continuat. Aș trece prin anii ’50 pentru tata, el a murit la un an după aceea. Nu am reușit să ne spunem ceva, nu am putut afla nimic de la el.

Mă uitam la K. în timp ce-mi povestea toate acestea și mi s-a părut că se transformase în alt om, îmbătrânise deodată, nu mai rămăsese nici urmă din răceala și spiritul lui caustic de odinioară, până și profilul lui ascuțit se retrăsese. Se întorsese în tatăl său, despre care povestea, așa cum, mai devreme sau mai târziu, toți aveam să semănăm cu tații noștri.

Apoi, brusc, scuturându-se de acest acces de sensibilitate, chemă chelnerul. Am comandat încă o salată bulgărească, această invenție nemaivăzută a agenției bulgare de turism Balkanturist de la sfârșitul anilor ’60. Alb, verde și roșu — culorile drapelului nostru, tare isteață chestie, să servești tricolorul străinilor, am remarcat eu ca să schimb subiectul.

9

Se lasă seara. Doar cu treizeci de ani în urmă, la ora aceasta, în dreapta noastră s-ar fi aprins steaua din vârful Casei Partidului. În fața noastră, neoclasicismul sobru al clădirii Băncii Naționale, datând din anii 1930, se scurge lent în arhitectura stalinistă a vechiului Hotel Balkan și a sediului Consiliului de Miniștri. În spațiul rămas gol acum, în care până în 1999 se afla mausoleul lui Gheorghi Dimitrov, văd că se agită câțiva muncitori.

Ce fac acolo, doar nu ridică din nou mausoleul?

Într-un anumit sens, da, îmi răspunde K. Nu știi? Mâine are loc aici mitingul celor de la MPS. Nu m-ar mira dacă îl construiesc la loc.

Fără corpul din interior, presupun.

Cine știe, surâde acru K.

Am comandat o „troică cu garnitură“, datorită numelui, care imediat îmi trezește amintiri din verile petrecute la mare, când tata comanda mândru eternii trei mici cu garnitură, o porție comună pentru mine și fratele meu. Asta însemna să fii precum cei mari.

O să vedeți, micii au gustul de altădată, îmi spuse complice chelnerul, în timp ce mă servea.

Sper să fie ceva mai proaspeți, răspund eu.

K. aruncă o privire spre porția mea și întreabă cu un ușor sarcasm: nu e prea mult socialism în farfuria ta?

Mai degrabă, e prea multă sare, răspund, în timp ce gust din micul făcut ca pe vremuri din carne tocată mai mare, ici-colo cu câteva oscioare ce te pot costa o plombă. Sos de roșii, fasole boabe și cartofi prăjiți peste măsură — sfânta treime a garniturii.

El a comandat un fel de kebap, bucăți de carne în sos de vin. Nu e prea bun, în schimb, porțiile sunt enorme.

Ți-ai dat seama deja că alegerea se va face între naționalism și socialism, comentează K. Iată unde am ajuns. Dacă mă întrebi care e răul mai mic, nu știu ce să-ți spun. Nu pretind că în anii socialismului târziu nu am fi avut și naționalism.

Apoi intră în rolul său preferat de profesor și masa se transformă în catedră. La un moment dat și cele două farfurii își găsesc utilitatea — troica mea de mititei cu garnitură e Mișcarea Pentru Socialism, iar kebapul lui în sos de vin — formațiunea Voinicilor. Susține că am omis să explicăm celor mai tineri ce a însemnat comunismul, cu toate ororile și lagărele lui de muncă silnică, și că din această cauză, pentru o întreagă generație, el reprezintă acum un *lifestyle*.

Oprește-te, te rog, îl întrerup, o să ajungem într-un final la acel veșnic „pe timpul nostru era așa și pe dincolo, pe când acum…“ Peste tot în lume tinerii se revoltă împotriva celor mai în vârstă, iar aici bătrânii sunt cei care încearcă să-i bată pe tineri. Ca Taras Bulba — eu te-am făcut, eu te omor. Poate că e adevărat ce zici, continuă K., nu am făcut nimic, absolut nimic… Aici unde ne aflăm acum, pe strada Moskovska la nr. 5, cred că știi că a fost sediul Securității Statului, iar jos, sub noi, în beciurile dinspre strada Malko Târnovo, erau celulele de bătaie. Altoiau zdravăn niște tinerei, săracii, hai, grijania mă-tii, dă-ți jos pantalonii fără să te descalți! Dacă nu merge înseamnă că pantalonii sunt mai strâmți decât e permis și va trebui să vii cu noi în Moskovska 5, și

apoi, dă-i cotonogeală peste rinichi, ca să nu se vadă vreo urmă. Dacă scăpai, însemna că ai avut noroc cu carul. Da' ce aveți cu mine, ce treabă aveți cu cracii mei, a?... Ce dați așa ca porcii, ce dacă am pantalonii mai strâmți jos, ce dacă port un trenci galben ca lămâia sau am nasturi de lemn la palton, fir-ați ai dracului de tâmpiți… K. e furios de-a binelea. De la mesele alăturate, oamenii încep să întoarcă capetele spre noi.

Vezi, încerc să-l întrerup…

Stai puțin, zice K., parcă erai și tu printre cei care voiau să facă un muzeu al Securității Statului exact aici, în beciurile de sub picioarele noastre? Ei, unde vă e muzeul?

Da, așa e, îi răspund laconic. Chipurile, au fost de acord cu ideea, noi am scris vreo 50 de pagini, ce și cum ar fi bine să fie, informația a circulat prin ziare, dar nimic mai mult. Primul pretext pe care l-au invocat împotriva înființării muzeului a fost că nu e suficient spațiu liber. Dacă ar mai fi fost mausoleul în picioare, s-ar fi putut face acolo, dar cum a fost dărâmat… Deodată toate locurile posibile din Sofia nu mai erau disponibile. Atunci ne-a venit ideea cu beciurile din strada Moskovska nr. 5. Dacă ai ști cum răsună acolo… Există un fel de memorie acustică a locului de la toți oamenii care au strigat în beciurile alea. Era pe punctul de a se face muzeul, dar apoi s-au retras cu toții, că să nu dezbinăm poporul, că nu e momentul potrivit… Pe scurt: nimic. Nu poți ridica un muzeu despre ceva ce există încă.

Păstrăm tăcerea un timp, mesele alăturate se golesc treptat, se lasă răcoarea serii. Apoi K. reia conversația. Spune că oamenii s-au săturat de partide, de globalizare, de corectitudinea politică…

Cum i-a afectat globalizarea pe ai noștri? încerc să intervin… și despre ce *political correctness* se poate vorbi la noi, când până și un „Salut!" îl însoțim cu o înjurătură?

Ascultă — lui K. nu îi place deloc să fie întrerupt —, e multă nedreptate și oamenii simt asta. Iar noi ne-am dat la o parte ca niște… și nu avem niciun chef să riscăm stând de vorbă cu ei.

A risca, da, e bine spus, i-am răspuns. Tu vorbești ca unul care trebuie să-i ajute pe cei mai slabi ca el. Dar, de fapt, cei slabi suntem tu și eu, situația s-a inversat, e evident, privește lucrurile în față. Iar ălora cu capetele rase nici că le pasă că niște ochelariști binevoiesc să se coboare la nivelul lor și să li se adreseze.

Tu nu stai aici în permanență și nu ai dreptul să vorbești așa, replică dur K.

Suntem pe punctul de a ne răfui, ca-n vremurile bune de altădată.

Stai puțin… Păi, dacă nu vor să ne asculte, ce facem…Ia încearcă să le vorbești ceva despre discursul liberal… O să-ți râdă în față, o să-ți arunce ochelarii pe jos, o să-i calce în picioare și o să te trimită la plimbare în beznă, asta în cel mai bun caz. Sau o să te lovească cu discursul în cap în timp ce tu îți cauți ochelarii pe jos. Îmi dau seama că exagerez, K. tace apoi și oarecum involuntar își duce mâna spre cap, parcă vrea să verifice dacă ochelarii sunt la locul lor. El nu mă știe așa, dar între timp am acumulat multă tăcere și câteva pahare de rachiu. Ce-ți oferă Statul național? Îți dă siguranța de a ști cine ești, de a exista printre ceilalți, care sunt ca tine, care vorbesc aceeași limbă și țin minte aceleași lucruri — de la Hanul Asparuh până la gustul biscuiților Toamna aurie. În același timp, împărtășesc aceeași demență despre alte lucruri. Nu îmi mai aduc aminte cine a spus că națiunea e un grup de oameni care s-au înțeles să țină minte și să uite aceleași lucruri.

Renan, încă din secolul al XIX-lea, vi l-am predat, intervine K.

Bine, și ce-o să se întâmple acum când Europa se va împărți în mai multe vremuri? Oricum, naționalismul este teritorial, teritoriul este ceva sacru. Și ce se va întâmpla dacă i se trage de sub picioare acest covoraș? Nu mai există un teritoriu comun, acesta e înlocuit de un timp comun.

Întrebarea e dacă putem face această alegere, suntem oare pregătiți? mormăie K. Tu ce părere ai despre toată povestea asta cu referendumul? mă întreabă brusc privindu-mă pe deasupra ochelarilor, după cum avea obiceiul.

Vântul de seară despăturește șervețelele, masa e încărcată de paharele și farfuriile nedebarasate. Și în mijlocul acestei grămezi, cine știe de ce, îmi amintesc de acea seară îndepărtată de la sfârșitul anilor '80, seminarul de la mare, parcă e dintr-o altă viață (K. fusese și el la masă cu noi atunci). Și farfurioara de porțelan, care trecea cu rafinament pe deasupra capetelor noastre, în care se afla frișca comandată de Gaustin.

Nu știu, i-am răspuns, nu mai știu.

Nici eu nu mai înțeleg nimic, zise K.

Realizez că niciodată până atunci nu mai auzisem aceste cuvinte din gura lui. E clar că lucrurile nu sunt în regulă, din moment ce omul cel mai categoric pe care îl cunosc clatină nesigur din cap.

Undeva, în spatele nostru, se aud niște bubuituri… apoi înflorește un joc de artificii alb-verde-roșu și rămâne suspendat câteva clipe deasupra noastră.

Fac repetiții pentru mâine, zice K. Hai să ne cărăm.

Prietenul meu de atunci, tânărul asistent, acum profesorul Kafka. Îl simt mai aproape ca niciodată, așa cum cineva îl simte aproape pe cel aciuat lângă el pe timp de furtună. Deasupra noastră, stelele strălucesc rece, kantian, în timp ce legea morală se rostogolește undeva pe străzi. Pe drum, mai jos, muncitorii continuă să ridice mausoleul lui Gheorghi Dimitrov din niște materiale ușoare și, cu siguranță, va fi gata până în zori. (Totuși în anul 1944 îl construiseră dintr-un ciment impenetrabil doar în șase zile. Mai târziu, în 1999, a fost nevoie de șapte zile ca să-l dărâme.)

Trecând pe lângă ei, K. nu s-a putut abține să-i întrebe: Băieți, oare pe cine o să punem înăuntru?

Câțiva dintre muncitori se întorc spre el cu priviri amenințătoare, dar nu-i răspund. După ce i-am depășit, auzim clar în spatele nostru: Vezi să nu fii tu ăla.

10

Manifestația

M-am trezit în dimineața următoare cu durerea de cap a lui Auden din ziua de 1 septembrie 1939. Era duminică, 1 mai. O zi ideală pentru manifestații și insurecții. Ziua Muncii pentru cei din Mișcarea Pentru Socialism, iar pentru Voinici — ziua în care a izbucnit Răscoala din Aprilie[21]. Mitinguri ale celor două forțe importante, doar cu o săptămână înainte de referendum.

Am hotărât că trebuie să particip la amândouă sub acoperire, să trec drept simpatizant sau membru, ca să pot avea o experiență autentică din interior și să am ce-i povesti mai apoi lui Gaustin. Nu a fost greu să fac rost de ambele costume. Costumul devenea o legitimație, un pașaport, un carnet de membru. Cele două formațiuni își deschiseseră standuri proprii unde se vindeau obiecte de îmbrăcăminte la preț redus. Confecționarea uniformelor devenise una din cele mai lucrative afaceri în țară.

Poate părea ciudat, dar croitorii reprezentau o clasă socială privilegiată în perioada socialistă. Mi-aduc aminte că, atunci când exersarea profesiunilor private fusese interzisă, multe din micile încăperi de la subsolul diferitelor blocuri din cartierul nostru se transformaseră în ateliere de

croitorie, iar ferestruicile lor rămâneau luminate până seara târziu. Mamele ne duceau acolo ca să ne ia măsuri pentru costum. Croitorul (parcă în mod natural chel, cu ceva păr rar la ceafă, cu ochelari rotunzi, mustață și manșete lucioase, un tip burghez autentic) ajusta materialul pe mine, făcea ici-colo niște semne cu creta, la a doua și a treia probă vedeam cum acest material căpăta forma unor mâneci și unor pantaloni, ce atârnau pe corpul meu firav prinși în ace de gămălie. Îmi provocau teamă aceste ace. Ca un Isus mititel pe cruce, băiete, glumea croitorul, se dădea cu un pas înapoi, mijind ochii, stai drept, ia uite ce ginerică frumușel o să fii.

Și așa, între creștinism și burlăcie, trecând prin fabrica de palme, creșteam. Dar mi-a rămas pentru totdeauna această neîncredere față de croitori, cu caracterul lor burghez, bigot și acele lor cu gămălie. Să-mi fie cu iertare, m-am abătut din nou de la subiect, dar trecutul e plin de străduțe, de camere la subsol, croieli și coridoare. Și de notițe despre lucruri ce ni s-au părut neimportante, iar apoi deodată înțelegem că tocmai acolo, în ceea ce e nesemnificativ, și-a făcut cuibul și și-a clocit ouăle gâsca trecutului.

Am făcut rost destul de ușor de cele două costume la un preț bun. L-am îmbrăcat mai întâi pe cel al MPS-ului, pentru că mitingul lor începea cu o oră mai devreme decât celălalt. Socialismul prețuia trezirea devreme. Revoluțiile, loviturile de stat, asasinatele au loc în zori, înainte de răsăritul soarelui. În acea epocă ne sculam cu toții dimineața devreme, nu pentru vreo revoluție, ci pentru a merge la școală, cu ochii urduroși și somnoroși, ascultam la radio semnalul emisiunii „Bulgaria — documente și fapte", semnal care, din cauza orei matinale, suna tare neplăcut. Mai era și un cântecel pentru copii care ne scotea din sărite: *În casă ceasul ticăie, e ora să vă treziți, copilași…* Ani de-a rândul a sunat în urechile noastre pe jumătate adormite ca *Încasăce asultică ie…*

Iată-mă la ora 7:30 dimineața aproape de pasajul subteran din fața clădirii ce fusese înainte sediul Partidului Comunist. Acolo era punctul de adunare pentru participanții la miting. Purtam cravată roșie, lungă până la buric și evazată în partea de jos. Costumul gri-șoarece în dungi fine avea buzunare cu capac. Eram destul de caraghios. Primisem gratis la costum o batistă bărbătească adevărată, din material textil, cu bordură albastră și un pieptene mic la buzunarul interior al sacoului. Trebuie să recunosc, nu au omis niciun detaliu. Dacă ăștia ies învingători, va trebui să revenim la producția de batiste și piepteni de buzunar. Și, în general, la toate articolele de drogherie ale acelor vremuri. De când nu mai folosisem cuvântul „drogherie"! Odată cu revenirea obiectelor, revine și limba. Pantofii bine lustruiți, ciorapii, dintr-un motiv ce-mi scapă, erau de un verde închis, probabil luați din vreun depozit al armatei. Aveam la mine, pentru orice eventualitate, și o șapcă, dar deocamdată o țineam în mână.

În ciuda orei matinale, piața începuse să se umple de simpatizanți. Peste tot se auzeau vechile adresări cu *Tovarășe, Tovarășă*… Inițial am crezut că e totuși o doză de amuzament în folosirea acestor apelative date uitării de urechile mele, dar nu era deloc așa. Pentru că prenumele tatei era Gospodin, adică „domn" în bulgară, și, ca și cum nu ar fi fost de ajuns, numele de familie era Gospodinov, mi-aduc aminte că atunci când vreun cunoscut îl striga pe stradă Gospodineee, Gospodineee… toți în jur înghețau la auzul apelativului interzis de comuniști. Măi tovarășe, ce vă tot domniți, intervenea câte un cetățean vigilent. Dar, în egală măsură, și „tovarășul Gospodinov" suna tare nostim.

Un bătrân cu barba albă, care se așezase pe pietrele din fața Muzeului de Arheologie ca să se odihnească, încerca în zadar să se ridice. Într-o mână ținea strâns un steguleț, în cealaltă, bastonul,

nu-i trecea prin cap să lase deoparte micul drapel ca să se poată sprijini mai bine. M-am dus să-l ajut.

Ai venit la miting, bunicule?

Da, fiule. Fac parte din FP, din Frontul Patriei, de-o viață sunt membru. Io pe vremea aia am încasat multe bătăi, că nu-mi tăcea gura, da', dacă trebe, vreau ca vremurile alea să se-ntoarcă. Uite ce-i, socialismul poa' să fi fost de mai multe feluri, da' i-am prins șpilu', el o să mă mintă o dată, io-l mint de două ori, tot ne-om înțelege, da' epoca asta nouă numai dintr-o privire și te-a jecmănit. Dă peste tine ca expresul, șfiuuu... și gata, te trezești doar în chiloți, nu faci nici cât o ceapă degerată.

Își scutură praful de pe pantaloni și mă privește mijindu-și ochii. Da' tu ce zici, când om da timpu-napoi, s-or întoarce și anii noștri? Io-s gata să primesc iară câteva bătăi doar să mai am douăzeci și ceva de anișori.

Am zâmbit, l-am bătut pe umăr, iar nea Mateiko (așa l-am botezat) mi-a mulțumit pentru amabilitate și a pornit cu pași mici spre sectorul său.

Tovarășe…, se apropie de mine o femeie în vârstă, ce purta pe braț o banderolă cu „Brigada de voluntari a oamenilor muncii" și ținea în mână un carnet roșu editat de Partizdat, de la ce organizație de partid sunteți?

Ce mă fac acum… Nu se poate să eșuez așa încă de la începutul acțiunii mele.

De la ce sector sunteți, vă întreb.

Sectorul Lenin, mi-a ieșit automat pe gură, așteptându-mă din clipă în clipă ca femeia să îl cheme pe milițianul (da, găsiseră vechile uniforme de miliție de la serviciul pază) care se afla în apropiere ca să mă scoată din piață.

În ciuda așteptărilor mele, chipul i se însenină și femeia dădu aprobator din cap.

Oamenii au uitat numele secțiilor de atunci, eu sunt din raionul Kirkov. Cum vă numiți, ca să vă trec?

Am bolborosit ceva, gen Gaustinov, nume pe care femeia l-a notat sârguincioasă.

Puteți lua un steguleț și niște garoafe de la acele mese, îmi spuse arătându-mi-le și se îndepărtă.

Acest tablou l-am văzut de sute de ori, îl trimisesem undeva în pivnița creierului meu, iar acum se ridică deodată la suprafață, în fața ochilor, ca o nălucă, ca acele fantome de care însă știi că sunt făcute din carne și oase și nu dispar dacă bagi mâna prin ele. Și așa, dacă ele sunt adevărate, atunci fantoma ești tu.

Bărbați, femei, masă de oameni, popor… Bărbații purtau ca și mine costume gri-șobolan, ici-colo mai vedeai câte unul cu un sacou albastru sau negru. O mare de trenciuri de damă bej, moda anilor '70, dacă nu mă înșel. Ai fi zis că celebra, pe atunci, Casă de modă Valentina sau Centrul de modă și de articole noi Ianița și-au redeschis liniile de producție. De fapt, nu aș fi fost surprins dacă acest lucru s-ar fi întâmplat deja. Erau și unele femei îmbrăcate mai deosebit, cu haine croite diferit, probabil tovarășele de viață ale celor din nomenclatură, se putea recunoaște semnătura nepoatei Celui dintâi, ea însăși designer și „un adevărat dictator al modei", așa cum se repeta până la saturație în presa de stânga. Femeile aveau toate coafurile umflate, părul tapat și dat cu fixativ dis-de-dimineață, à la Valentina Tereșkova. Să fiu sincer, uscătoarele de păr în formă de cască din saloanele de coafură semănau uimitor de tare cu căștile de scafandru ale primilor cosmonauți sovietici. Nu m-ar fi mirat dacă, în caz de alarmă, toate ar fi părăsit salonul în zbor cu căștile pe

cap. Mulțimea arbora un aer preocupat, femeile se pupau și apoi își ștergeau îndelung una alteia rujul de pe obraji. Bărbații, proaspăt rași și emanând un puternic miros de apă de colonie, fumau aruncând câte o privire spre colegele lor.

Trebuie să recunosc faptul că domnea o atmosferă de entuziasm și de veselă însuflețire.

Cum stăteam așa neajutorat și de unul singur, m-am îndreptat spre taraba indicată, de unde puteam lua steguleț și garoafe. S-au epuizat, tovarășe, ridică din umeri femeia din spatele mesei. Au promis că mai aduc… Doamne, cât de drag și cunoscut îmi era totul. Cred că aveam o expresie tare dezamăgită, pentru că un bărbat aflat la coadă, în spatele meu, mi-a întins un pachet de țigări, nu vreți să aprindeți una?

Țigări Stewardess! am exclamat cu o înflăcărare sinceră. Amintirea primei mele țigări, la 9 ani, care e și amintirea primului meu furt (din pachetul de țigări al tatei), amintirea primei minciuni, a primei senzații că ești bărbat, o primă revoluție — câte lucruri stau ascunse în tutunul unei țigări.

Omul, cu siguranță, a interpretat greșit reacția mea, pentru că a scos din buzunarul interior al sacoului un alt pachet: Am și HB, din rețeaua Comturist.

M-a bufnit râsul și abia atunci m-am uitat bine la el: purta o cravată de un galben respingător și un sacou mai deosebit, care ieșea în evidență în masa de oameni din jurul nostru. Deodată mi se aprinse un beculeț, și cred că și lui, în aceeași clipă. Urmează dialogul arhicunoscut în astfel de cazuri de regăsire, devenit destul de banal încă din epoca lui Ulise: Ah, tu ești, măi… Și tu… Credeam că ești plecat în străinătate. Doar străinătatea nu e pe lumea cealaltă, se mai și întorc oamenii de acolo.

Demby, colegul meu de școală, cât pe ce să fim colegi și la facultate, și-a dat seama la timp că filologia era un drum fără viitor și a dispărut undeva în lumea paralelă de la începutul anilor ’90.

Nu ne văzusem de treizeci de ani. Ultima dată îmi spusese că se ocupă cu vânzarea de bunuri imobiliare, de piese de schimb pentru avioane și că deschidea un lanț de cofetării Rosa Bella. Exact în ordinea asta.

M-a sunat odată să îi compun un slogan publicitar pentru cofetării, hai, că doar ești poet. Nu eram niciun poet, doar un student din anul doi la Litere și sărac exact cât impunea specialitatea aleasă și anul, așa că m-am pus imediat pe treabă și am găsit ceva de genul „Prăjiturile noastre, pasiunile voastre“. Lui i s-a părut grozav și, astfel, am obținut primul meu onorariu de 60 de leva, treizeci de bancnote de câte 2 leva, aveam sentimentul că tocmai fuseseră scoase din sertarul de bani de la cofetărie și erau puțin lipicioase de la crema de unt.

Demby, cel alături de care am experimentat toate prostioarele de elev, șmecherul liceului, unul dintre cei mai simpatici ticăloși pe care îi poți întâlni. Am fost reciproc surprinși de prezența celuilalt în acest loc. În jurul nostru începeau să sune trompetele, oamenii se așezau pe rânduri. Deodată Demby tresări grăbit, îmi îndesă în mână o carte de vizită: sunt în misiune, zise, haide să ne vedem undeva în liniște, și dispăru în mulțime. M-am uitat ce scria pe cartea de vizită înainte s-o pun bine în buzunar: Deian Dembeliev, telefon... Doar numele și un număr de telefon. Astfel de cărți de vizită puteau să și le permită fie persoanele extrem de cunoscute, fie cele extrem de modeste. Demby nu făcea parte din a doua categorie.

Piața era tot mai plină și, deodată, ca la un semn, mulțimea se încolonă. Era însă ceva în neregulă cu boxele, s-a auzit limpede cum unul din tehnicieni înjură de mamă... și vorbele lui s-au răspândit în toată piața. Ca să se camufleze gafa, imediat răsună muzica: *Hai la lupta cea mare / Rob cu rob să ne unim...*

În primul rând, în față, pe o platformă postată pe niște electrocare, se aflau niște liceeni în

șorturi, gata să formeze o piramidă umană de cum primeau semnalul. Lângă mine, niște fete care țineau în mâini eșarfe și steguleț repetau o compoziție artistică, deodată o parte dintre ele îngenuncheau și astfel se forma un chip destul de neclar, pentru a putea semăna simultan și cu Dimitrov, și cu Lenin. Mi-am adus aminte cum una din mătușile mele povestea de fiecare dată la masă în fața musafirilor, cu o deosebită mândrie, că în 1968, când era studentă, s-a aflat în mustața lui Lenin — pe Stadionul Național, la ceremonia de deschidere a Festivalului Tineretului, în fața a peste 40 de mii de spectatori, nu vă puteți imagina ce emoție a fost pe ea. Îmi aduc aminte și că, de fiecare dată când auzeam povestea, mă umfla râsul atât de tare, că trebuia să plec de la masă în pas alergător în camera mea, ca să nu primesc o palmă peste fund de la mama. Sărmana mea mătușă a visat o viață întreagă la o carieră de „artistă", după cum zicea, și de fapt rolul cel mai important pe care l-a avut de interpretat a fost un fir de păr din mustața lui Lenin.

Ideea ca mitingul să treacă drept manifestație nu era proastă, dar presupunea și neajunsuri, pentru că spațiul era limitat. Trebuia să se parcurgă vreo 200–250 de metri, până când toți participanții să ocupe spațiul dintre mausoleu și Galeria națională de artă, care fusese înainte palat regal, și înainte de asta — conac turcesc. Vocea prezentatorului pârâia în boxe. Oare chiar au avut intenția de a găsi niște boxe vechi ca să se audă aceleași pârâituri și bufnituri ca odinioară? Dacă era așa, atunci în spatele Mișcării se afla un creier inteligent și mulți bani. Era un secret al lui Polichinelle faptul că banii proveneau din Rusia, care treptat și evident se transforma din nou în Uniunea Sovietică, recuperându-și prin referendumuri, dacă putem utiliza acest termen în circumstanțele date, teritoriile pierdute.

Vocea prezentatorului răsună în toată piața, o voce joasă și emoționantă, găsiseră un actor în vârstă care vorbea cu același patetism ca în acea perioadă, astfel că, involuntar, ți se făcea pielea de găină. Aceleași cuvinte despre sângele vărsat de mii de eroi, despre calea dificilă, dar sigură, care ne poate duce spre un viitor luminos, spre bucuria de a trăi și a cuteza, curaj și veselie...

Oamenii din jur abia dacă acordau atenție sensului cuvintelor rostite la microfon, nici nu era cu adevărat posibil, dar însuși caracterul abracadabrant al celor exprimate, intonația și patosul din glas reprezentau luminița roșie suficientă pentru a elibera sucurile gastrice ale trecutului. Îmi găsisem un loc în ultimul rând al celor de la Frontul Patriei, l-am zărit pe moș Mateiko și ne-am salutat dând din cap.

Manifestația porni. În fruntea ei mergea orchestra de suflători, urmată de câteva majorete. Niciodată nu am înțeles cum a permis socialismul această erotică, moșulicii senili din Biroul Politic și-au dat lasciv acordul undeva prin anii '80. Aceiași bătrânei, care cândva ordonaseră să se aplice ștampile pe coapsele fetelor cu fuste scurte și să fie trimise în strada Moskovska nr. 5, în mod subit au aprobat Lolitele în uniforme revoluționare.

În urma lor, pe platforma mobilă, gimnaștii reprezentau cu corpurile lor o stea în cinci colțuri, apoi venea rândul acelor fete care repetaseră mai înainte cu steguleț în mâini chipurile lui Lenin și Dimitrov. Urmau câteva electrocare ce purtau niște construcții uriașe din polistiren și niște portrete. Cel mai în urmă veneau simplii oameni ai muncii, noi, cu garoafe și steguleț (eu oricum nu reușisem să fac rost de niciunul dintre aceste două atribute). Grupul nostru se afla chiar în capătul pieței, lângă galeria-palat-conac, dar, prin compensație, de acolo se putea vedea imaginea de ansamblu. Și mai cu seamă mausoleul. Ridicat din nou, în întregime, el era punctul culminant al evenimentului. Când am ajuns în dreptul lui, se putea simți cum o reală emoție

străbate mulțimea. Muncitorii își făcuseră bine treaba. Mausoleul strălucea, era chiar mai alb decât fusese cel adevărat. Soldații de la intrare au îndeplinit ritualul de schimbare a gărzii. La un semn, manifestanții s-au pornit să scandeze de câte trei ori „Slavă, Slavă, Slavă"... E curios când au putut repeta, un astfel de sincron în scandare nu se obține cu una, cu două. În orice caz era clar că eu lipsisem de la repetiție, căci m-am alăturat corului puțin în contratimp, dar noi și așa făceam parte din grupul FP, a cincea roată de la căruță. În acel moment, la tribună au apărut oficialitățile, făceau cu mâna din încheietură, cum se obișnuia pe atunci. Era aici o adevărată coregrafie, bine lucrată, mi-ar fi plăcut să-l cunosc pe scenarist, mi-am zis. Deodată, la un semnal invizibil, scandările au încetat și glasul prezentatorului a inundat iar piața. Să-l întâmpinăm pe cârmaciul și învățătorul nostru, tovarășul Gheorghi Dimitrov... M-am gândit că trebuie să fie o greșeală în scenariu. O fi vrut să spună să-i onorăm amintirea, nicidecum să-l întâmpinăm... Atunci, în liniștea ce se lăsase, mai întâi au sunat fanfarele, acoperișul edificiului s-a deschis, două suprafețe plane au glisat lateral și din măruntaiele mausoleului a început să se ridice lent patul lui Dimitrov, același pe care îl văzusem copil fiind, cu lințoliul din pluș roșu, cu florile din jurul corpului de ceară și... însuși corpul de ceară. Sarcofagul rămase suspendat deasupra tribunei și, printre cei aflați acolo, o femeie își făcu repede semnul crucii. Mulțimea din piață înghețase. Mi-a fost teamă ca nu cumva mumia să se rostogolească de pe postament și să cadă în capetele oficialilor. Cred că și lor le era teamă de același lucru. Apoi, cele două părți ale mausoleului s-au alipit fără zgomot. În acel moment un fior de groază trecu deasupra rândurilor pentru că, o, nu, mumia își ridică discret o mână, palma, mai degrabă, mișcând-o delicat în semn de salut. Aproape imperceptibil. Am văzut cum câteva femei mai în vârstă și-au dus mâna la piept, dar au fost rapid evacuate. Imediat se auzi vocea lui Dimitrov, o înregistrare veche, în care spunea că drumul pe care mergem nu e neted și egal ca pavajul din fața Adunării Naționale, ci *preasărat* cu spini... Oamenii ăștia nu au putut învăța să vorbească corect.

Era o scenă înfricoșătoare, trebuie să recunosc, și eu am simțit un junghi în inimă. Când înregistrarea a luat sfârșit, a ieșit în față lidera mișcării, o femeie cu părul roșu de vreo 50 de ani, îmbrăcată într-un costum tipic, ușor cambrat și strâmt la spate, cu un batic de culoare roșie în jurul gâtului și o garoafă, tot roșie, la buzunarul de la piept al sacoului. Făcu semn mulțimii să tacă și începu cu fraza de deschidere *Dragi tovarășe și tovarăși*... trei „r"-uri, unul în fiecare cuvânt, acesta trebuie să fie codul secret al socialismului. Și cu cât mai multe „r"-uri, cu atât mai bine. Nu întâmplător se recomandă ca numele câinilor să conțină acest sunet. Să se supună atunci când le dai comenzi.

11.

Amnezii colective și o supraproducție de memorie

Cu cât o societate uită mai mult, cu atât cineva produce, vinde și umple cu un surogat de memorie nișele astfel eliberate. E industria ușoară a memoriei. Un trecut, fabricat din materiale ușoare, o memorie din plastic ieșită dintr-o imprimantă 3D. Memorie după necesități și cerere. Noul Lego — se propun diferite module de trecut care se îmbină perfect în locul rămas gol.

Persistă însă o nedumerire — ceea ce descriem reprezintă un diagnostic sau un mecanism economic?

Gaustin, *Diagnostice noi și viitoare*

12
Revolta

Nu am așteptat finalul discursului de la mausoleu. Timpul trecea și trebuia să prind și mitingul Voinicilor, care tocmai începea la doar 500 de metri mai jos, în Parcul Boris al III-lea. M-am strecurat prin grădina din spatele galeriei-palat-conac. Închiriasem un apartament în apropiere, mi-am schimbat costumul cu o pereche de ițari și un ilic, am păstrat cămașa albă, cămășile albe merg în toate ocaziile, m-am încins cu un brâu, iar în locul șepcii mi-am pus cușma și, iată-mă, Voinic. Nojițele și opincile mi-au dat ceva bătaie de cap, dar simțeam o binevenită ușurare după pantofii noi și tari din piele. Am ocolit Universitatea, am coborât spre Parcul Regal, cu Monumentul Armatei sovietice înconjurat de un cordon de voluntari stângiști, care în perioada aceasta îl păzeau zi și noapte împotriva atacurilor tot mai frecvente din ultimul timp. O jumătate de oră de muncă cu sprayul noaptea târziu, și dimineața soldații ruși, înarmați cu Schmeissere, aduceau cu Batman sau Superman. De fapt, acesta era singurul lucru frumos care încă i se mai putea întâmpla monumentului. Am trecut pe lângă stadion și am pătruns în adâncimile parcului, care înainte se numea Parcul Libertății, care și mai înainte se numise tot ca acum, Parcul Boris al III-lea, și cândva fusese Pepiniera sau Răsadul.

Aici fiecare loc e un fost alt loc.

Am intrat în parc. Dacă vreunul dintre patrioții adunați aici ar fi citit că înainte de eliberarea de sub otomani exact în acest loc era cantonată garnizoana turcească, iar, puțin după, se înființase, tot aici, un cimitir turcesc, cu siguranță că ar fi căutat un alt loc de adunare. Dar natura nu e dotată cu memorie, se pare că nici oamenii, așa că acum parcul lui Boris răsuna de cântece de vitejie la această oră a amiezii sau, cum se spunea odinioară, ora 12 după turci. Când treceam pe lângă lacul Ariana mi s-a desfăcut nojița de la o opincă, era cât pe ce să dau cu capul de asfalt.

Ce faci, bade, ai nevoie de ajutor, se aplecă deasupra mea un flăcău.

Sunt în regulă, fratele meu, am zis încercând să intru în limba aceasta, bună să-ți fie inima.

Ce frumos exercițiu filologic, mă bucurau aceste lucruri. Încă o dată, totul e o chestiune de limbă. Acolo „tovarășe", aici „bade", iar limba rabdă ca un animal de povară, nu se revoltă. Pentru că ține minte timpurile dinaintea noastră. Sau pentru că nu ține minte.

Pe lângă mine trec râzând niște mândre fete cu flori la ureche, salbele de la gâtul lor lucesc în soare, ca și paftalele de argint de la cingători. După portul lor îți poți da seama că vin din regiuni diferite ale Bulgariei, sumanele roșii și șorțurile negre brodate ale fetelor din Tracia, catrințele negre ale țărăncilor din satele de la periferia Sofiei, frumoasele ilice de atlaz ale celor din Rodopi... Multe dintre firmele de modă pentru bărbați și femei s-au transformat acum în ateliere de țesut abale, nu mai pridideau cu confecționarea de pantaloni, ilice, sumane și uniforme de cetnici, inclusiv pentru copii, de parcă o nouă Răscoală din Aprilie era în pregătire.

Era o zi frumoasă, soarele de mai încălzea blând, cineva ar fi putut spune că până și pomii se îmbrăcaseră de sărbătoare, să nu fie mai prejos de evenimentul ce urma să aibă loc. Pe pajiștile parcului oamenii se așezaseră în grupuri mici. Unii deja își întinseseră pe iarbă fețele de masă și scotea fiecare ce avea: pui, ouă fierte tari, zacuscă.

Bărbați erau de toate felurile — de la juni imberbi la bătrânei cu barba albă și tot felul de bădii de vârstă mijlocie (și cu burți destul de proeminente). Unchiașii erau cei mai simpatici, unii dintre ei atât de bătrâni, că îți dădeau impresia că niciodată nu îmbrăcaseră haine europene. Fiecare avea ba o sabie, ba un hanger, ba un cuțit de buzunar. Cei mai mulți purtau niște

pantaloni largi la coapse, cu turul jos, ornamentați cu găitane negre, iar la brâu țineau pistoale sau hangere cu mânere de os. Mai fiecare avea la el o pușcă veche — se puteau vedea carabinele Berdan ale Rusiei imperiale, muschete Krnka din perioada războaielor ruso-turce, ici-colo câte o carabină Chassepot din aceeași epocă. Ageamiii însă, în lipsa altor arme, veniseră cu puști Flobert cu aer comprimat, cu patul vopsit în culorile stindardului. (Uite cum se duce limba și de la un cuvânt la altul își trage opincile!)

În dreapta, foarte aproape de stadion, era un mic detașament de cavalerie, ca „Ceata înaripată" a lui Benkovski, ziceai că e scos din paginile *Însemnărilor pe marginea răscoalelor bulgare* sau, ca să fiu mai exact, din ecranizările cărții lui Zahari Stoianov. Aproximativ treizeci de cetnici călare, ce arborau pe căciuli stema cu leu și o pană — de curcan, mi se pare. Unul, care cred că făcea pe Benkovski, își legase calul și flirta fățiș cu o junâ ce ținea în mână drapelul verde al haiducilor.

Voiam să mă amestec într-un grup, să aud ce vorbesc oamenii, aveam această curiozitate, iar ironia mea se disipa încet. Aceasta era patria mea „pe care naționalismul ne-a furat-o", cum ar fi spus K. Îmi amintesc, când eram la școala primară, cum transpiram sub căciula de astrahan, care îmi rănea urechile, iar haina de aba atât de tare mă zgâria la gât, că o săptămână întreagă după aceea trebuiau să mă ungă cu untură de porc. În fiecare dimineață, în curtea școlii, în loc de exerciții fizice dansam diferite hore. Deși mă puneau la coadă, tot reușeam să-i încurc pe cei de lângă mine. Acesta-i adevărul, dar mă întreb dacă, măcar în secret, nu-mi doream pentru o oră să fiu ca toți ceilalți, să râd cu toată gura, să simt alături corpuri asemănătoare, cu care ar fi urmat să avem o memorie colectivă, povestiri colective... dar dacă ei nu erau aici tocmai pentru acest lucru, pentru a fi cu cineva care, ca și tine, e debusolat, dar mândru, îi urăște pe turci și pe țigani cu aceeași ardoare cu care îi place să mănânce ciorba de burtă, imambaialdî-ul turcesc, măreția vechilor hani bulgari, să bea cafea turcească, *Ridică-te, ridică-te voinic al Balcanilor*, dar și *Îmi pun un trandafir alb în păr*, să tragă un pui de somn după-amiaza, seara să stea la un pahar de rachiu, să aprindă televizorul, să mai înjure, să strige în direcția bucătăriei *femeie, unde ai pus tu sarea*, îi place să-i fie casa curată și aranjată, de aceea pune chiștoacele din scrumieră într-o punguță, pe care o aruncă afară peste balcon, ca să poată apoi, când trece pe stradă și vântul îi flutură punguța în fața ochilor sau când calcă într-un rahat de câine, să comenteze *măi, măi, ce porci suntem*, și iar să mai tragă o înjurătură. Nu mai știu cine a zis că înjurătura la bulgari e un *satori*, zenul bulgar, o revelație instantanee, un *shortcut* spre sublim...

Slavă Domnului că s-au pornit cimpoaiele și sunetul lor strident m-a scos din ghemul gândurilor negre... Oamenii s-au ridicat de pe unde erau și s-au grăbit să se prindă în horă. M-am tras deoparte și am văzut sub un copac un bătrânel, un nea Mateiko al acestei adunări, foarte asemănător celui de dimineață, așa că mi-am îndreptat pașii spre el. M-am întrebat chiar dacă nu o fi același. Se chinuia să-și aprindă luleaua cu amnarul lovind o bucățică de cremene ca să scapere o scânteie. În acest gest era ceva din toată literatura bulgară, din poveștile populare.

Ce faci, unchiașule, mă primești lângă tine la umbră? l-am întrebat.

Bună să-ți fie ziua, fiule. Stai jos, umbra e pentru toți, răspunse el, fără să-și ridice ochii.

Ia spune, bunicule, ți-a tresărit inima la auzul cimpoaielor, l-am tachinat.

Inima saltă, dar picioarele nu mai vor, replică bătrânul. Inima zice, hai, picioarelor, dănțuiți, da' picioarele nici nu vor să audă. Unde mai pui că și urechile-s cam surde, nici ochii nu văd prea bine. Ca Balkandji Iovo[22] sunt eu acu', zise moșul râzând. Ca un turc nemilos au fost anii, mi-au luat totul. Și făr' să te-ntrebe, încă îți mai cer. Eu compuneam cântece, da' mi-a ars cobza, așa că

acum cânt din frunză de păr, da' nici peri nu se mai găsesc. Pot să-ți cânt toate poeziile lui Botev și ale lui Vazov de la început pân' la sfârșit. Io-s din Baldevo, știi unde e?

Eu auzisem de cerșetorii din Baldevo, care ar fi fost urmașii soldaților țarului Samuil, cărora li s-au scos ochii și apoi li s-a dat drumul să plece în cele patru zări, după cea mai întunecată pierdere suferită de Bulgaria. Se zice că deveniseră cobzari și cântăreți ce puteau fi văzuți prin târguri și pe poduri. Cântau pentru o bucată de pâine cântece despre năpastă și soldați orbi. Bătrânul s-a bucurat vizibil că cineva auzise despre toate acestea.

Ei, io-s din neamul lor, zise el, și cu timpul, iată, am orbit și eu ca un soldat al lui Samuil.

Dar ai pe cineva care să te ajute? l-am întrebat.

Am, nepoata, ea m-a adus aici. Cred că s-a prins în horă. După ce s-o sătura de jucat, plecăm. Nu-mi place totuși că fac prea mult tărăboi și nu mi-e pe plac nici trasul ăsta cu pușca.

Un om blând, semăna cu bunicul. Bine că mai existau și astfel de bătrânei, care au supraviețuit ca prin minune.

Într-adevăr, hora era tot mai zgomotoasă și se mărea văzând cu ochii, pornea de la aleile de sus, ocolea lacul cu nuferi și mergea în jos spre lacul Ariana și intrarea în parc. Nu după mult ajunse și pe Podul cu Vulturi. Nu știu dacă aveau autorizație să blocheze circulația pe Șoseaua Țarigradului, dar cine ar fi îndrăznit să-i oprească. Era ceva ca un semn al destinului faptul că acest bulevard, ce duce spre visul bulgar fără noimă de odinioară, rămâne pustiu. Știam din poezia lui Vazov, „Lângă Bosfor se ridică un vuiet", despre țarul Simeon ajuns în fața zidurilor cetății Țarigrad (Constantinopol), dar care nu va fi niciodată a lui. Însă știam și că Împăratul roman începuse să se teamă și aceasta era de ajuns pentru sufletul bulgar greu încercat. Fără să mai zic că, în fiecare zi, autobuzele revărsau în Kapaliçarși, marele bazar din Istanbul, o mulțime de moștenitori ai țarului Simeon. Pentru ce mai e nevoie să cucerești un oraș, când poți să-i golești magazinele.

Hora creștea cu fiecare minut, trecea peste glisierele de securitate ale Șoselei Țarigradului și de pe Podul cu Vulturi intra din nou în parc.

Iii-iuiuiuuu... Acum, dacă cineva ar fi ordonat „Înainte! Spre Țarigrad!", hora s-ar fi îndreptat într-acolo ca un balaur, spre est, pe șosea, tot pe șosea, spre porțile Palatului în jurul cărora se va încolăci, ca mai apoi să se treacă Bosforul. Și când ți-o strânge cetatea ca o centură și s-or umfla cimpoaiele, să vezi atunci, ba asediu, ba horă, ce zici, nu va cădea orașul? Nu numai că va cădea, dar și horă va juca. Hora, hora e armata secretă a Bulgarilor, calul troian bulgar. Voinicii, deghizați în dansatori veseli, iar în pantalonii lor bufanți cu turul jos — pistoale. Este aici ceva din ingeniozitatea lui Ulise, Petăr cel isteț al nostru și Ulise la un loc.

Deodată pe cerul deasupra parcului se auzi un zgomot și o umbră lentă se lăsa peste copaci, deși nu se vedea niciun nor. Toți au ridicat capul în aceeași clipă. Steagul bulgăresc, purtat de 300 de drone, cum au anunțat mai târziu la știri, zbura pe cerul de deasupra noastră. Steagul cu cele mai mari dimensiuni candida să intre în Cartea Recordurilor. (Ce s-ar mai fi potrivit *Walkiria* lui Wagner să acompanieze acest moment, chiar dacă organizatorii optaseră pentru cântecul popular despre haiducul Deliu.)

Era ceva straniu în această priveliște, ceva ca un film postapocaliptic, în care toate vremurile se amestecau. Dronele zumzăiau triumfător, în timp ce purtau drapelul, al cărui capăt nu se vedea încă. Jos, niște oameni cu haine și puști de secol al XIX-lea își aruncau căciulile în sus, strigând uraaa... De îndată ce dronele s-au postat cu o uimitoare exactitate, acoperind în totalitate cu

steagul bucata de cer de deasupra parcului, s-au oprit și au rămas în aer suspendate peste capetele mulțimii uluite.

Asta-i patria mea, cu cerul peruzea... intonă cineva de pe o scena improvizată, dar vocea îi rămase singuratică și omul tăcu jenat. Și atunci unul dintre conducătorii mișcării luă un megafon și lansă parola: Bul-gari — Voi-nici... Strigătul lui fu preluat imediat, răsună peste văi, peste coline, se lovi de clădirile de pe marginea Șoselei Țarigradului și făcu cale întoarsă printre copacii Parcului regal Boris al III-lea. Bul-gaaaari — Voi-niiiici urlau participanții, cu privirea spre drone, ca un gest de salut.

Un flăcău inimos, nu departe de mine, nu se putu abține și își ridică deasupra capului pușca Mannlicher și trase câteva focuri în aer, așa cum văzuse el prin unele filme că se face în semn de bucurie. Ce te-a apucat, bă, găurești steagul, îl luă la rost camaradul lui ceva mai în vârstă, poate era chiar căpetenia cetei. Flăcăul se rușină, își coborî brațul, dar semnalul fusese dat și din alte câteva locuri începură să bubuie puști și pistoale. Au fost atinse două-trei drone care, pârâind neputincioase din elice, au căzut; Slavă Cerului, nimeni nu a fost rănit. Ce ciudat... să vezi uciderea unei drone e ca la o vânătoare de păsări, și deși nu plutește niciun fulg în jur, tot ai sentimentul că a fost împușcată o pasăre.

Exact în acea clipă, ca la un semnal (nimeni nu s-a dumirit dacă așa era în program sau din cauza focurilor trase), dronele și-au desfăcut cleștii la unison și au dispărut spre apus, iar steagul, rămas singur în văzduh, a părut că ezită un moment înainte de a începe să cadă lent, mătăsos, acoperind copacii, tufișurile, toboganele și elefantul de piatră din zona de joacă destinată copiilor, lacul cu nuferi, băncile, chioșcurile, busturile poeților și ale generalilor, ceata înaripată a lui Benkovski și pe oameni cu puștile lor cu tot. Cei aflați la margini au reușit să se tragă înapoi, niște femei mai sperioase din fire și unii copii au luat-o la fugă, dar cei mai mulți au rămas dedesubt. Acolo unde se găseau brazi și castani înalți, se formă un fel de cort uriaș ca o cupolă de circ, pe pante și pajiști mătasea se lipi de sol, lăsând să se vadă cum umblau corpurile celor prinși sub ea, ici-colo se auzeau țipete, că nu au aer, că se sufocă, așa că a fost nevoie ca cineva să taie cu cuțitul țesătura sfântă. Parcul lui Boris acoperit de cel mai mare drapel, cu o suprafață de peste treizeci de arii. Ca împachetat de Christo[23], pe care, în treacăt fie spus, Voinicii nu-l simpatizau.

Din fericire, eu mă aflam lângă castanul cel mare sub care stătea moș Mateiko, așa că era aer suficient, ar fi fost chiar plăcut dacă nu se simțea un miros greu de suportat de foaie de cort și de șervețele umede. Așa s-a aflat că steagul fusese stropit cu apă de trandafiri, iar Parcul se transformase acum în Valea trandafirilor, spre groaza celor ce se înecau și tușeau dedesubt. În cele din urmă, hangerele și săbiile au intrat în acțiune pentru eliberarea poporului suferind. Țipete, tuse, înjurături sfâșiau aerul, oamenii se căutau, se strigau pe nume. Acest incident a dus la ratarea punctului culminant din programul manifestației, și anume izbucnirea Răscoalei din Aprilie. Tunul din lemn de cireș nu a bubuit, el și înainte se declanșa greu, iar acum, sub pânză, ar fi sufocat complet mulțimea. Din ceata înaripată se vedeau câțiva cai speriați de-a binelea, care se învârteau nebunește, riscând să-i calce în picioare pe călărețiii căzuți la pământ. De pe colina care trebuia să reprezinte vârful Șipka și de unde trebuia să cadă o ploaie de *pietre și lemne*, se auzeau niște gemete surde concomitent cu vocea izolată a recitatorului, purtată de boxe.

Răscoala se îndrepta spre finalul său nereușit, așa cum se întâmplase deja în Istorie. Ceea ce făcea ca această reconstituire să pară cu totul autentică.

13

Amurgul de mai încerca delicat să acopere rămășițele după-amiezii răzvrătite, bucăți de steag pe castanii parcului, sticle goale, ziare, cutii... Nu am idee cine curăță după fiecare revoluție.

Mergeam în sus pe strada Krakra spre Grădina doctorului. Încă nu aveam dispoziția ca să mă întorc acasă. Am intrat în Cafeneaua Arhitecților, un loc unde, cândva, îmi petreceam aproape toate după-amiezile. Aveau o curticică izolată cu grădină, un loc ideal pentru lectură și reflecție, asta dacă nu dai peste vreun prieten vorbăreț, bineînțeles. Am format numărul lui Gaustin de la clinică. Voiam să-i povestesc pe scurt. Telefonul a sunat îndelung, dar nu a răspuns nimeni și am închis. Atunci mi-am zis că e mai bine să-i scriu, și așa nu-i prea plăcea să vorbească la telefon.

Am hotărât să-l sun pe Demby, am scos cartea lui de vizită și am sunat. Nici aici nu mi-a răspuns nimeni. I-am scris un mesaj, că sunt eu și i-am propus să ne întâlnim. După un minut primesc un mesaj de răspuns. Demby își cerea scuze că a avut o zi foarte grea și mă invită mâine să bem o cafea la el la birou, în clădirea Băilor Minerale din centrul Sofiei.

În curtea Cafenelei Arhitecților domnea liniștea. După o zi întreagă de manifestații și revolte, aici aveai impresia că nimic din toate astea nu se întâmplase, doar la o masă mai mare, în colț, se adunaseră câteva perechi cu un aspect aristocratic și sărbătoreau discret — vreo aniversare, nunta de diamant sau pur și simplu faptul că sunt în viață. Nu departe de mine, un băiat și o fată se sărutau. Iată, sunt și lucruri care nu se schimbă, mi-am zis, încercând să nu mă uit spre ei. Nu m-am putut împiedica să îmi imaginez cum ar arăta această cafenea și curtea ei dacă ar învinge Voinicii. Oare vor pune tunul din lemn de cireș la intrare, vor înlocui paharele de sticlă cu căni de lut, ceramică de Troian poate, vor pune pe mese șervețele roșii brodate? Oare această chelneriță simpatică și puțin distrată va trebui să îmbrace o fotă, să poarte salbe și batic pe cap? Dacă schimbă muzica de jazz în surdină cu cântece populare? Vor mai rămâne, oare, una–două mese neutre pentru cetățenii obosiți de istorie?

În locul acestor flori minunate cu nume venite din limbi diferite și care creșteau haotic aici, aveau oare de gând să planteze lalele din soiul cel nou, *National* — cu petalele în degradé alb, verde și roșu? După multe experimente, un grădinar reușise să obțină o astfel de varietate. Să introduci verde în corola lalelei e o pângărire a naturii, cea care a păstrat această culoare pentru tulpină și frunze, nu pentru petale.

Omul are impresia, indiferent ce s-ar întâmpla, că va rămâne mereu consolarea invulnerabilă a naturii. Întotdeauna va fi primăvară, vară și toamnă, care va trece în iarnă și, apoi, din nou primăvară. Dar nici aceasta nu mai e sigur. După celți, unul din primele semne ale apocalipsei este amestecul anotimpurilor.

Nu departe de aici tocmai s-au auzit niște bubuituri. După o zi întreagă de agitație și tămbălău, nu mi-ar mai fi făcut impresie, dar mi s-a părut că aud și focuri automate, iar sirenele

ambulanțelor și ale mașinilor de poliție mi-au confirmat că se întâmplase ceva. Asasinatele emblematice din centrul Sofiei erau o marcă înregistrată nu doar pentru anii 1990 și 1920, dar chiar și pentru sfârșitul secolului al XIX-lea. Un prim-ministru ucis aici, în bulevardul Țarului eliberator, altul străpuns de sabie acolo, pe strada Rakovski. Asta ca să știi unde te afli.

Am plătit și m-am ridicat să plec spre casă, mi-ajunseseră atâtea emoții pentru o zi. Când am dat drumul la televizor, am văzut la știri că la Monumentul armatei sovietice au avut loc incidente între participanții la cele două mitinguri. Erau doi răniți grav din partea Voinicilor asupra cărora, după toate probabilitățile, s-a tras cu un pistol-mitralieră PPȘ-41, din timpul Celui de-Al Doilea Război Mondial, după cum preciza reporterul. Monumentul se afla în zona de frontieră dintre cele două mitinguri. Rănițiii sângerau blând în timpul transmisiunii. Televiziunea ajunsese înaintea ambulanței.

14

În vizită la Demby

Ziua următoare am plecat dimineața devreme spre Băile Centrale. Plouase în timpul nopții și în dimineața răcoroasă de mai orașul arăta cu totul diferit față de ieri. Trotuarele păreau niște câmpuri de mine, dalele se clătinau și, când călcam pe ele, mă împroșcau cu noroi pe pantaloni. În aceste condiții mersul devenea un exercițiu special, care cerea o bună orientare, salt, încetinire, ocolire. Adevărate manevre. Și astfel, aproape fără a-mi da seama, printre înjurături și sărituri în lateral, am ajuns la destinație.

Băile Minerale Centrale nu mai erau de mult băi, dar clădirea rămăsese una dintre cele mai frumoase din Sofia, cu fațada sa în stil Sezession ușor și elegant, combinat cu forme rotunjite bizantine. Acum clădirea adăpostea muzeul orașului, dar, oricum, toți continuau să-i spună Baia și periodic apărea câte o asociație de cetățeni care să ceară revenirea la destinația sa inițială de baie publică, cu bazinul cel mare rezervat bărbaților și cel de mai mici dimensiuni în sectorul pentru femei. Am traversat spațiul consacrat muzeului, m-am strecurat pe lângă trăsura aurită în stil Ludovic al XVI-lea și biroul nu mai puțin masiv al lui Ferdinand I, cadou de la cancelarul Bismarck în persoană…

Biroul lui Demby se afla la etaj, la capătul coridorului. Era o încăpere spațioasă în care se îngrămădeau haotic obiecte din stiluri și epoci diferite, care părea o prelungire firească a muzeului.

Ce vrei să bei? mă întrebă el încă din ușă.

Ce ai?

Orice de la cafea la cumâs.

Cumâs? Lapte de iapă? am exclamat.

Da, însoțit de un mic dejun protobulgar, răspunse Demby, se cheltuiesc o groază de bani în ultimul timp. Terci de mei, bulgur fiert și pastramă tăiată în felii subțiri. Gustă.

Ridică șervetul de pe masa alăturată, pe care erau frumos așezate felurile menționate.

Uscată sub șaua calului, am glumit, în timp ce întindeam mâna spre o feliuță de pastramă.

Ei, așa scrie, dar eu nu am cum să garantez… Adevărul e că în ultimii ani caii au devenit mai numeroși decât oile și ajung din urmă vacile crescute aici. Patriotismul s-a dovedit a fi o forță de producție.

Am mestecat încet și cu îndoială bucățica de pastramă. Era mai tare decât mă așteptam și avea un gust dulceag neplăcut.

A, am uitat să-ți spun, zise repede Demby, văzând-mi expresia de pe chip, pastrama e de cal.

Nu a lipsit mult s-o scuip în șervețel.

Păi, da, vechii bulgari nu creșteau porci sau vite, zise Demby, calul folosea la orice. Dacă vrei să știi, pastrama asta e mult mai sănătoasă, conține de două ori mai puțin colesterol și grăsimi, plus o cantitate mare de zinc, rosti el repede ca într-o reclamă. A apărut de curând pe piață, sub marca Hanul Asparuh.

Îmi arătă calendarul de pe perete, era al firmei, Hanul Asparuh stă maiestuos pe calul său și mestecă o bucată de pastramă, parcă tocmai ruptă din același cal. Gustul Bulgariei Mari și Măreție. Iar dedesubt, cu litere mai mici — produs din carne de origine bulgară. Avea o rezonanță canibalică.

O cafea, l-am rugat de data aceasta, și, dacă se poate, fără lapte de iapă.

Am băut-o aproape imediat pentru a îndepărta gustul dulceag și persistent al cărnii de cal. Demby îmi propuse un suc din țelină și sfeclă roșie, am acceptat. În timp ce blenderul zumzăia, m-am uitat cu atenție prin cameră. O hartă de mari dimensiuni a Bulgariei Mari, despre care nu-mi mai aduc aminte când a existat exact, stătea atârnată în dreapta ușii. Aproape toată Europa era bulgară, și încă două bucăți, tăiate ca pastrama, din Asia. În vitrina unui scrin din spatele biroului erau expuse patru potire foarte ciudate. M-am apropiat și am văzut că, de fapt, sunt niște cranii, scobite meșteșugit și montate ca niște pahare de vin.

Serviciul de pahare Craniul lui Nichifor, strigă Demby din colțul celălalt al încăperii, doar îți aduci aminte de istorie, nu?[24]

Pe pereți erau frumos așezate câteva puști vechi, mărcile Krnka și Mannlicher. De câte ori văd o armă agățată undeva, îmi apare în mod automat în minte Cehov. În imediata lor apropiere — un radio vechi din lemn pe care era așezat un milieu mic și o vază improvizată, tăiată dintr-o sticlă de Vero — celebra marcă de detergent de vase, în care stăteau țanțoșe câteva fire de lăcrămioare artificiale. Nimic nu poate trezi mai bine trecutul precum kitsch-ul.

Vezi tu, știu la ce te gândești, spuse deodată Demby, dar clienților mei tocmai aceste lucruri le plac.

Am dat din mână în semn de înțelegere și mi-am continuat turul.

Ceva mai încolo, întru-un vas de sticlă, cu o stea roșie pe capac, stătea trufaș un creier în formol, ziceai că e furat din cabinetul de biologie. E al lui Gheorghi Dimitrov, zise fugitiv Demby, aducând paharele de suc, l-au păstrat în timpul îmbălsămării.

La capătul acestui perete expozițional se putea vedea pe un piedestal o machetă de mici dimensiuni a mausoleului, făcută din bețe de chibrit, ce migală.

Asta arde repede, nu m-am putut reține să remarc.

Că veni vorba de mausoleu, cum ți s-a părut ieri manifestația? De fapt…. firma mea se află în spatele… reprezentației, adăugă el modest.

Iată, deci, cu ce se ocupă vechiul meu prieten Demby.

Vrei să spui că tu ești… regizorul. Nu știam dacă acesta e cuvântul potrivit.

Câștig și eu o pâine. Am o firmă de reconstituiri istorice, acesta e businessul principal. Dintotdeauna mi-a plăcut teatrul, ce dacă nu m-au admis pe vremuri ăia la IATC.

Mi-am amintit că în timpul reprezentației observasem câteva detalii bine lucrate și i-am spus, ceea ce s-a văzut că i-a făcut plăcere.

Sunetele acelea, hârșâiturile din boxe, o găselniță reușită, le-ai făcut intenționat, nu-i așa?

Tu ce crezi? Dar greșeala de la proba de microfon și înjurătura tehnicianului… Oamenii reținastfel de lucruri. Fii sigur că din toate manifestațiile trase la indigou, de pe vremea socialismului, au păstrat în minte exact asta, o gafă, un rateu. Și când le-o pui s-o asculte acum, îi întoarce direct acolo. Dar ce zici de apariția lui Dimitrov, ai? Deus ex machina. Înainte de a face reprezentația, am coborât în subsolul mausoleului. Dacă ai vedea ce e acolo! Când s-au pornit să-l dărâme, ce au bubuit, ce n-au bubuit, vreau să zic că au distrus doar partea de deasupra, jos totul e crăpat, armăturile atârnă, dar sălile sunt încă în picioare. Camera mumiei, eu îi zic „sala de machiaj", e intactă, la fel și liftul, iar postamentul pe care îl așezau e un pic ruginit, dar e întreg. Și funcționează. În fiecare seară îl coborau în congelator, e primul aparat de aer condiționat, de la finele anilor '40, o sală uriașă plină cu conducte. Pe urmă îl duceau la machiat, să-l mai împrospăteze, să-l ungă cu una-alta și apoi… cu ascensorul în lumea de sus. Nici lui nu i-o fi fost ușor, sus-jos, între lumea asta și cealaltă. Mare fâțâială.

Sunt de părere totuși că făcutul cu mâna la final a fost cam exagerat, teatral, am aruncat înainte să iau o gură din suc.

Păi, ce altceva să fie? Eu fac teatru, nu revoluții, replică jignit. Nu mă interesează mișcările lor tâmpite, nu-mi pasă. Ei mă plătesc, iar eu îmi fac treaba. Acesta e noul teatru în aer liber, cu mulțimi care nici măcar nu știu că participă la un spectacol. O tragicomedie dell'arte. De fapt, o parte dintre ei știu, sunt acolo la comandă. Eu asigur figuranții pentru mitinguri și revoluții, ca să zic așa.

Figuranți pentru revoluții? E o chestie serioasă, am răspuns. Nu cumva ești și în spatele răscoalei Voinicilor?

Măi, ce să-ți spun, n-am chef să vorbesc despre asta, răspunse Demby oarecum frustrat. M-au sunat în ultima clipă, trebuia să-i scot din încurcătură. Dar, dacă împarți puști unor amatori, s-a ales praful, au distrus și dronele și totul…

În acel moment a sunat un telefon și spre mirarea mea sunetul venea tocmai din acea cutie care mi se părea întru totul decorativă. Semăna cu o minicentrală telefonică — un paralelipiped dreptunghic din lemn, sculptat la extremități, cu un receptor greu din bachelită, de culoare neagră, cu două rânduri de butoane și un cadran cifric încastrat în colțul superior. Mă caută la „steaua roșie", zise Demby, făcând complice cu ochiul, în timp ce ridica receptorul. „Steaua roșie" — rețeaua de telefonie secretă, mitică, rezervată doar pentru crema puterii. Telefoane paralele, locuri de servit masa paralele, vile paralele, restaurante, frizeri, șoferi, spitale, maseuri, fără îndoială și fete paralele pentru distracții. E clar, întotdeauna au existat două state paralele.

Îmi cer scuze, trebuie să răspund, spuse el. Acordă-mi zece minute și apoi ieșim să respirăm aer curat.

15

Iată-i și pe dealerii de trecut, mi-am zis. Demby devenise unul dintre ei, un comerciant la negru și unul dintre cei mai buni, dacă judec după lucrurile pe care mi le-a povestit după aceea. De fapt, nici nu era vorba de comerț la negru, afacerea lui era absolut legală. Lucra la comandă, fără convingeri politice. În cazul de față, cei din anii '60 și '70 plăteau bine, în plus, și el se simțea ca peștele în apă în acea epocă. Îmi spunea că de fiecare dată punea și puțină ironie. Câte aluzii nu am făcut! Bănuiesc că aceste „șopârlițe" numai el le înțelegea și îi foloseau mai degrabă ca un alibi în fața propriei persoane.

Acesta era Demby cu burtica lui bine întreținută, cum se spunea pe aceste latitudini, de fapt,

fusese rotunjor de copil. Totul îi reușea, încă de pe vremea liceului. Desena pe ascuns femei goale pe ultima pagină a caietelor sale, ceea ce-l excita într-atât că se ducea la toaletă să se masturbeze. Pe vremea aceea, toate cărțile despre sex peste care dădeam noi, care erau doar două — *Bărbatul și femeia în intimitate* și *Boli și tulburări sexuale*, înfierau masturbarea ca pe ceva periculos, care provoca boli cumplite, din care am reținut doar că se putea orbi. În schimbul a 10 bănuți Demby ne dădea și nouă desenele, astfel și noi mergeam orbește spre propria orbire, ca să zic așa, și ne măream dioptriile. În orice caz, schemele cu cuplurile în timpul actului sexual din *Bărbatul și femeia în intimitate* aduceau mai degrabă cu secțiunea transversală a unui motor de mașină cu toate pistoanele lui.

Mi-am amintit că în ultimele clase de liceu Demby improvizase un studio foto în camera lui de la mansardă. Parcă văd în fața ochilor draperia groasă la fereastră, lampa roșie, tăvițele cu fixator și revelator. Pe atunci apariția unei fotografii reprezenta un întreg proces, muncă și, hai s-o spunem, o mică minune. (Acolo unde domnește întunericul, întotdeauna se ascunde o minune.) Scufunzi hârtia foto într-o tavă, apoi în cealaltă. Dacă o ții prea mult, siluetele ard ca o felie de pâine prăjită în exces, dacă nu o ții destul, ele devin palide și începoșate.

Eu eram pe post de asistent, responsabil cu lumina. Potriveam umbrela veche de culoare albă a bunicii lui, țineam proiectorul cu baterii. Câteva colege trecuseră deja pe la studio. La un moment dat, Demby îmi spunea să plec sub pretextul că modelul nu se simte în largul lui și rămâneau singuri în camera obscură. Uneori venea și frumoasa cartierului, Lena, mult mai mare ca noi. Atunci Demby rămânea mai mult timp în atelier. Din când în când îl închiria cu ora acelora din cartier care voiau să fie singuri cu gagicile lor. Mi-am adus aminte de toate acestea pentru că, de fapt, Demby făcea niște fotografii incredibile. Știa să măsoare clarobscurul cu o precizie de farmacist, se juca cu umbrele, reușea să scoată corpurile din pozițiile lor reci și plictisitoare. Stângăcia naturală a așa-numitelor „modele“ conferea un plus de erotism. Când avea nevoie urgentă de bani, putea să vândă câteva fotografii uteciștilor avizi de corpuri goale din școală sau din cartier. El zicea că secretarii organizațiilor UTC erau cei mai buni cumpărători. Deficitul de erotism din epoca socialismului târziu, depravarea precoce a tineretului și acumularea primitivă de capital. Iată o posibilă temă pentru facultățile economice.

Demby putea fi învinuit de orice, dar talentul izvora din el cu o neglijență generoasă. Nu a avut niciodată dorința de a-l dezvolta, să arate lucrurile pe care le făcea, să intre în comunitatea fotografilor. La ce-mi trebuie, zicea, modificându-și ușor vocea ca să semene cu a unui mafiot italian, fac ce vreau, câștig destul și am cele mai frumoase fete din cartier. Presupun că și-a păstrat acest standard și acum. Mă întreb dacă uneori nu își dorea în secret să iasă din business și să intre în lumea artei. I-am pus întrebarea. Răspunsul lui corespundea așteptărilor mele. Eu am trăit mereu așa, în afara lumii. Într-o zi, după ce voi strânge suficient de mulți bani, o să mă dedic întru totul artei, de pe acum îmi notez diferite idei într-un caiet. Nu eram sigur dacă mă ironizează sau dacă e sincer și se gândește cu adevărat la acest lucru.

16

Figuranți pentru revoluții

Am traversat bulevardul Dondukov, apoi piața din fața Administrației prezidențiale, am văzut cum, puțin mai încolo, se demola mausoleul temporar. Pe dalele galbene încă se rostogoleau flori de garoafe, baloane sparte și pachețele de semințe de floarea-soarelui… Ploaia se oprise, iar cerul se înseninа treptat. Am trecut pe lângă biserica Sf. Duminică. Douăzeci și cinci de kilograme de

explozibil plasate sub cupola principală, o sticlă cu acid sulfuric pentru a-i asfixia pe cei, eventual, neatinși de explozie, iar la ora 3:20 după-amiaza, pe 16 aprilie 1925, Bulgaria va deține recordul mondial pentru cel mai sângeros atentat de până atunci, înfăptuit într-o biserică — 150 de morți, bărbați, femei, copii. De către aripa radicală a aceluiași partid, care se afla acum în fruntea Mișcării Pentru Socialism. Dacă cineva își dorește mult să revină la anii ’20 va trebui să se descurce și cu acest dosar, m-am gândit eu.

Pe parcursul întregii zile, Demby a fost deschis să-mi povestească cum ideologiile trecutului modificau profilul pieței, readuceau unele profesii uitate — armurieri, croitori, inventau altele noi, presupun că se referea și la figuranții lui. După spusele sale, piața era plină de oportunități, imensă. Numeroasa armată de actori, aflați în șomaj, pierduți prin teatrele de provincie, în fine, poate avea momentul său de glorie. La baza fiecărei reconstituiri se aflau tocmai actori de profesie. Era mereu nevoie ba de un rege trac, ba de o zeiță a abundenței, ba de un han protobulgar cu pomeții supți. Cât privește blondele, pe dată se transformau în concubine slave îmbrăcate în robe albe lungi. Existau roluri pentru toți — otomani, ieniceri, cârjalii… Nu mai era șomaj în lumea teatrului. Teatrele puteau nici să nu mai pună în scenă spectacole, se întreținеau doar din închirierea recuzitei, arme vechi, mantii cu fir aurit, săbii din oțel de Damasc…

Apoi o groază de tineri și bătrâni, care își făceau veacul prin cârciumile din orașe și sate, au devenit acum „actori în așteptare“. Adică ei continuă să stea prin localuri, dar cu speranța, cu visul, ca să mă exprim așa, că vor fi chemați într-o bună zi să joace un osmanlâu, un revoluționar sau un cetnic. E adevărat, recunoscu Demby, că la țară oamenii nu prea mai lucrează pământul. Dacă poți să scoți, uite așa, 20, 30, chiar și 50 de parale pe zi, de ce să arzi sub bătaia soarelui pe câmp. Când primăria e cea care plătește reconstituirea, sunt cei mai puțini bani, dar și 20 de leva sunt buni, *bereket versin*, cum zice turcul. În schimb, dacă vreun baron local organizează o petrecere cu tematică — bătălia de la Clocotnița, de exemplu, sau „Krali Marco eliberând trei rânduri de robi“ — atunci banii sunt mai mulți, iar treaba, ușurică tare, mai ales dacă faci parte dintre sclavii în lanțuri.

Stai să-ți arăt ceva, zise brusc Demby și se opri. Ajunseserăm la intersecția dintre strada Anghel Kăncev și bulevardul Patriarhul Eftimie, exact vizavi de locul în care fusese barul Kravai, un loc-cult, cum se spunea cândva, un loc al anilor ’80, primul punk în față, vocea ironică și răgușită a Milenei… dacă ieșeau la alegeri anii ’80, acest loc trebuia reconstituit, să-și redobândească aura de legendă.

Mergem la NDK, mă anunță el.

Nu am putea găsi un alt loc mai plăcut? am încercat să mă opun. Uriașa broască-țestoasă din beton a Palatului Culturii, din aceiași ani ’80, construit la repezeală ca tot ce s-a făcut pentru aniversarea a 1 300 de ani de la existența primului stat bulgar, stătea între noi și Muntele Vitoșa. Deținea o sală imensă pentru congresele Partidului și încă vreo alte zece împrăștiate pe la etaje. Indiferent ce eveniment cultural ai fi organizat acolo, un concert sau o lectură, într-un mod ciudat, totul semăna într-un final cu o copie pală a unei plenare de partid. Și toate aplauzele de la sfârșit sunau ca „aplauze puternice, prelungite și urale de Trăiască…“, cum scria în interminabilele stenograme ale congreselor, ce se publicau cândva în oficiosul *Acțiunea muncitorească*.

Am intrat în clădire pe la intrarea laterală, dinspre piloni, gardianul ne salută măgulitor cu o înclinare a capului, apoi ceva mai încolo Demby deschise cu o cartelă niște uși și am coborât la subsol. Nu fusesem niciodată aici, parcurgeam niște coridoare răcoroase, semăna cu un adăpost antiaerian, nu m-ar mira să fi fost proiectate exact cu acest scop. În mod cu totul neașteptat, am

ajuns în fața unei uși mari de sticlă, care ducea spre o sală cu tavanul jos și fără ferestre. Ceea ce am văzut acolo era ceva între un antrenament de gimnastică, o instrucție a soldaților din garda militară și o repetiție pentru o manifestație. Vreo 50 de tineri, bărbați și femei, cu corpuri bine lucrate, exersau diverse mișcări. Ridicau deodată mâna dreaptă cu pumnul strâns și, la o comandă abia vizibilă, strigau din răsputeri *Slavă... Slavă... Slavă*!

Mi-am adus aminte că ieri la manifestație îmi făcuse o impresie deosebită sincronul scandărilor, ceva greu de obținut pentru oameni care nu au repetat înainte și s-au adunat spontan într-o piață. Ca și cum mi-ar fi citit gândurile, la comanda următoare grupul nu a mai respectat așezarea ideală pentru a obține o anumită dezordine (foarte bine lucrată). Comandantul era un bărbat scund, în uniformă de luptă, aproape că nu se observa din locul în care ne aflam. Cineva din grup a strigat *Demisia*... și, treptat, într-o dezordine intenționată la început, acestui strigăt i s-au alăturat vocile celorlalți. Privit din afară, acest protest părea spontan și autentic. Pentru o clipă, chipurile lor au arborat o expresie furioasă. Apoi un bărbat s-a aplecat, a luat de jos o piatră invizibilă și a aruncat-o spre clădirea tot atât de invizibilă. Gestul său fu imediat urmat de ceilalți de lângă el. Puțin după aceea, toți aruncau cu pietre, am tresărit auzind deodată un zgomot de geamuri sparte, dar l-am văzut pe Demby privind în direcția boxelor. La scurt timp, am înțeles că poliția ripostează și avansează pentru că gimnaștii, nu știu cum să-i numesc altfel, se retrăgeau în defensivă. Se ghemuiau, încercau să scape din încercuire, au scos și bâte din lemn, pregătite pentru așa ceva, așa că scenele aproape că semănau cu niște antrenamente de aikido. Vocea celui care-i comanda împărțea cu duritate ordine și înjurături, *nu așa, bă, proasto, dă-i la boașe, cazi, urlă acum, țipă, țipă, fir-ai tu să fii, camerele filmează, trebuie să se audă*... cred că i se adresa unei tipe care țipa trântită la pământ... Se pare că pe nesimțite se trecea la o altă fază, aceea a victimei. Deodată apăru un bărbat cu părul alb, cu capul spart, sângele (vopseaua) i se scurgea pe tâmplă și-i picura pe bluza albă. Își trecu mâna peste față, ridică deasupra capului mâna cu degetele însângerate și, ca la un semn, ceilalți s-au pornit să strige *Aaa... Aaa-saa-sii-nii... Aaa-saa-sii-nii...*

Mâna mai sus... du-te mai în față, ordona piticul de la comandă, trebuie să te prindă camerele, desfă degetele, ia o expresie speriată, ai capul spart... du-te spre polițiști, așa, întărâtă-i, hai, enervează-i ca să te lovească, o să apară în obiectivul camerelor...

Demby îmi făcu semn să ieșim dacă vreau, aerul devenise înăbușitor.

Ei sunt oamenii mei, spuse el, odată ajunși afară, apoi scoase pe nas fumul țigării mici de foi cu aromă de cireașă. Luă o poză solemnă și zise mitraliind cuvintele: „Sunt cei mai buni actori de pe pământ în tragedia, comedia sau în istoria pastorală, comico-pastorală, istorico-pastorală, tragico-istorică, tragico-comico-istorico-pastorală, piese dintr-o bucată sau poeme fără capăt. Seneca nu li se pare prea greoi, nici Plaut prea ușor; sunt singurii oameni care știu să împace cadența versului și mișcarea în voie!“[25] *Hamlet*, actul II, scena 2... îl știu pe de rost, cu el am dat examen la IATC pe vremuri, fără succes... dar acum am propria mea școală... Din când în când îi invit pe unii profesori să predea. Pe äia care nu m-au primit atunci... Le dau și câțiva bănuți.

Deci ei sunt figuranții pentru revoluții, am zis.

O parte dintre ei. Aceasta a fost repetiția batalionului de protestatari, dar avem multe alte lucruri... Multe alte lucruri, repetă el.

M-am gândit că, cu vreo sută de oameni bine antrenați ca aceștia, chiar și cu mai puțini, poți să clatini serios puterea, să provoci un scandal internațional, să intri în breaking news la agențiile de presă. Și i-am spus ce gândeam.

Știu, replică el. Dar de ce să fac asta? Nu are cine să vină la putere după aceea. Pot să dărâm și

să întorc situația cu susul în jos, dar nu pot întreține noua instalație... sau noul sistem, dacă vrei. Ceea ce va veni după o astfel de lovitură de stat *fake* ne va mătura și pe noi. Când există ceva ce seamănă cu un stat, care menține totuși o anumită ordine, pentru noi este mai bine. Activitatea noastră ține de sectorul alimentației, aș zice eu. Ceva ca un virus în corpul statului, când corpul e slab — pentru noi e super, dar când corpul nu există deloc, dispărem și noi. Nu am niciun fel de ambiții politice, zise Demby. De fapt, pe același principiu am încercat și cu niște proiecte sociale, mi-a mărturisit.

Și...?

Și nimic, ciuciu... (așa vorbeam noi în cartier acum 40 de ani).

Era un proiect foarte bine gândit, zise Demby, dând din mână a lehamite.

17

Între timp se făcuse ora prânzului. La intersecția cunoscută de toți sofioții sub numele de „Cele cinci colțuri mici", am intrat într-un restaurant care pe timpuri se chema Soarele și luna. La prima vedere nu se schimbase nimic, păstraseră și denumirea, iar tânărul care venise să ne lase meniul avea o barbă de tăietor de lemne și aducea cu Hristo Botev (*lumber*-ii de aici seamănă mult cu Botev). Tânărul ne recită meniul zilei compus din iaurt bulgăresc, carne de miel bulgăresc cu sos de mentă, ouă à la Panaghiurište de la găini eliberate (așa a zis), piftie de vită cu varză de Bruxelles și ierburi bulgărești, pită din făină de alac după o străveche rețetă populară și la desert o tartă de cireșe „Răscoala din Aprilie" sau cremă de zahăr ars à la Samokov. Am decis repede: câte o porție de miel bulgăresc. Spre deosebire de mine, pe Demby nu l-a impresionat meniul.

Era un proiect foarte bine gândit, social, repetă el. Prin sate și orașe e plin de oameni în vârstă, cărora copiii le-au plecat în străinătate, unii încă din anii '90, alții mai târziu. Nu vin cu anii pe aici, copiii copiilor lor se nasc deja acolo. Și nu mai e nimeni pe lângă bătrâni. O singurătate apăsătoare, o boală care nu e trecută în registre, dar, dacă mă întrebi pe mine, nu e altă cauză mai serioasă de deces prin împrejurimi. Când mi-am pornit afacerea cu reconstituirile, am umblat mult prin țară și am tot văzut astfel de oameni. Nu doar bătrâni, ci și mai tineri, de vârsta noastră. Uite, de exemplu, soția plecase în Spania sau Italia, să îngrijească de bolnavi acolo, și trimitea bani. Soțul a rămas aici, dar la un moment dat nu a mai avut un loc de muncă. Femeia se întorcea la început la fiecare două-trei luni, apoi la o jumătate de an interval și, în cele din urmă, nu a mai venit pentru că drumul e scump, pentru că și-a găsit pe un altul acolo. În alte cazuri, soțul e cel care a plecat, dar povestea e aceeași. Unul e afară și trimite bani, celălalt e aici cu copiii, dacă au. O întreagă generație de copii care-și văd mama doar pe Skype, o generație cu mame Skype. Și mi-am zis că de ce să nu fac în așa fel încât cine vrea să-și închirieze o dată pe săptămână, sâmbăta sau duminica, „o soție", lângă care să gătească o supă de pui, cu care să stea afară în grădină să-și bea cafeaua, să stea de vorbă. Să vadă și copiii o femeie în casă. Nu trebuie să semene cu mama lor, nu caut dubluri, dar știi și tu, pentru un orfan fiecare femeie e mama, fiecare bărbat e tata. Am propus și bărbați. La prețuri foarte abordabile, nu am vrut nimic pentru mine, puteam să-mi permit așa ceva.

Mai întâi, oamenilor li s-a părut ceva cu totul absurd, nu au înțeles deloc diferența. Le era mai ușor să-și găsească pe cineva cu care să petreacă o noapte. La mine nu era vorba despre sex. Au fost câteva incidente, chiar la început, două tentative de viol asupra a două femei închiriate ca soții de sâmbătă. Asta s-a întâmplat acum 5–6 ani. Am văzut recent că fac ceva asemănător în Japonia.

Se pare că plutește în aer.

Ideea este extraordinară, am zis cu totală sinceritate. Știu pe cineva care o va aprecia. Mă gândeam la Gaustin, bineînțeles.

El zâmbi sceptic: în orice caz, va veni o mare singurătate.

Crema de zahăr ars pe care o comandasem pentru desert avea gustul standard al tuturor cremelor de zahăr ars din lume. De ce à la Samokov? l-am întrebat pe Hristo Botev, în timp ce plăteam nota. Bucătăreasa e de acolo, replică tânărul.

Demby se întoarse la birou. În perioadele preelectorale de acest fel câștigi într-o zi cât într-un an, mi-a mărturisit el. L-am asigurat că neapărat îl voi căuta din nou și că aveam ceva în minte.

Bine, Joe, să mă scoți de aici când se va complica situația, strigă el îndepărtându-se.

Joe... uitasem că așa ne ziceam la școală. *Joe Limonadă* era un western cehoslovac, o parodie, și noi, ca eroul principal, prindeam superputeri dând pe gât pahare de limonadă. L-am privit cum se îndepărtează pe strada Graf Ignatiev spre părculețul din fața bisericii Șapte Sfinți Mucenici și, pentru a nu știu câta oară de când mă aflam aici, m-am simțit cumplit de singur. Ca un supererou care brusc și-a pierdut toată superputerea, ca cineva care s-a dus în viitor iar toți cunoscuții lui erau deja morți, ca un copil care s-a pierdut într-un oraș necunoscut, așa cum mi s-a întâmplat odată, pe înserate, când oamenii se grăbesc la casele lor și nimeni nu se oprește în dreptul tău...

Există întotdeauna o astfel de clipă când îmbătrânim brusc sau conștientizăm brusc că îmbătrânim. Atunci, fără îndoială, o iei la fugă după ultimul vagon al trecutului, care se face din ce în ce mai mic în depărtare. Această forță care te trage în urmă e una și aceeași atât pentru oameni, cât și pentru state.

Trebuia să mă îmbăt cu niște limonadă, urgent.

18

După-amiază târziu mi-am luat laptopul și m-am așezat pe terasa apartamentului pe care îl închiriasem. Clădirea, frumoasă, data de la începutul secolului XX și se număra printre primele blocuri de locuințe de trei etaje construite în regim de coproprietate din Sofia, chiar prima dacă era să dăm crezare tăbliței de jos de la intrare. Astfel de construcții în stil european se pot vedea și la Praga, Viena sau Belgrad. Terasa dădea spre o curte interioară, care sigur era comună, altfel nu ar fi fost lăsată așa în paragină. După tot ce am văzut și auzit zilele acestea și după cele arătate de Demby, voiam să înțeleg până unde ajunsese cu adevărat bătălia pentru trecut.

Internetul era în mare fierbere. Ceea ce vedeam la televizor și pe stradă era multiplicat considerabil pe diverse site-uri și pe rețelele sociale. Cele mai multe agenții indicau scoruri aproape egale pentru cele două mișcări principale, diferența dintre ele se exprima în zecimi de procente, ceea ce intra în marja de eroare a oricărui sondaj. Fără să luăm în calcul, bineînțeles, sociologia mișcărilor propriu-zise, ironia situației era că și unii, și alții își atribuiau cu 8% mai mult decât adversarul. Cu mult în urmă se situa Mișcarea Pentru Rațiune, în rândurile căreia se aflau intelectuali, cadre universitare. K. se număra printre ei. Mai era și o Mișcare Ecologică a Tinerilor, poreclită de troli „Tineri și verzi". Aceste două formațiuni încercau să formeze o coaliție, care deși nu se realiza, avea deja eticheta „deștepții și verzii". Ei erau favorabili rămânerii în prezent, dar luările de cuvânt ale liderilor lor erau destul de contradictorii.

Am scris pe motorul de căutare cuvântul-cheie, Voinici, și o întreagă parte a Bulgariei se

deschise ca-n palmă în fața ochilor mei. Tot felul de grupuri pentru reconstituiri istorice, asociații patriotice, comunități mai mari sau mai mici, site-uri de propagandă, manufacturi pentru fabricarea steagurilor, a hainelor tradiționale cu toate motivele la alegere, treninguri inscripționate cu „Libertate sau moarte", maiouri și lenjerie de corp brodate cu sloganul „Bulgaria celor trei mări", saloane de tatuaje patriotice… Mi-am amintit de spusele lui Demby: eu nu fac parte dintre cei mai mari, dar cei mai mari mă caută, pentru că eu fac lucrurile diferit, la mine, chiar dacă e kitsch, măcar e la înălțime.

Paginile de Facebook ale acestor asociații se bucurau de o deosebită popularitate. La pozele de profil toți purtau haine haiducești, aveau pieptul și bicepșii tatuați, iar unii arborau pe spate textul „Epopeii de la Șipka".

Asociațiile care se ocupau cu reconstituirile istorice erau cele mai numeroase, fiecare număra câteva sute de membri și voluntari. Dacă am pune la socoteală toate armele lor, puștile cu cremene, pumnalele, iataganele, pistoalele și carabinele, tind să cred că cifra e mai mare decât cea a armamentului actual aflat în dotarea armatei noastre. Într-un anume sens, puteau fi (și probabil că erau) adevărate nuclee de luptă sub acoperire.

Ceea ce bătea la ochi era susținerea destul de fățișă din partea instituțiilor statului. Pe pagina asociației „Haiducii" se putea vedea cum câțiva haiduci înarmați până în dinți, cu pumnale și pistoale la brâu, năvălesc într-o sală de clasă, spre groaza elevilor. Mai mult ca sigur că asta s-a întâmplat în orele nou-introduse de educație patriotică, pentru că profesoara, îmbrăcată într-un suman albastru și cu o coroniță pe cap, pipăia fascinată pumnalul celui mai sângeros dintre războinici. „Cu această ocazie, li s-a oferit copiilor posibilitatea de a vedea de aproape, de a atinge armele autentice", cum scria sub fotografii. Într-o poză apărea un băiat de vreo 8–9 ani care ținea cu amândouă mâinile un revolver și țintea spre tablă. Un alt viteaz de aceeași vârstă încerca din răsputeri să tragă din teacă un iatagan în râsetele haiducilor. Deși introducerea armelor în școli urma să fie în mod oficial interzisă. Pe site se exprimau mulțumiri businessului patriotic, care nu precupețea mijloace bănești pentru educația micilor noștri bulgari.

Pe o altă pagină asociația de reconstituiri luase hotărârea de a arăta pe viu măcelărirea lui Balkandji Iovo, cel care nu o dăduse turcilor pe frumoasa Iana. Au folosit un manechin îmbrăcat în port popular. Din câte am înțeles, această reconstituire a fost întreruptă, deoarece câțiva copii mai sensibili au leșinat. Am văzut doar că la „evenimente viitoare" erau anunțate spânzurarea lui Vasil Levski și masacrul din Batak.

Soarele roșu se rostogolea deasupra Vitoșei ca un cap de haiduc. Odată cu lăsarea serii, se răspândi un miros puternic de ardei copți, mirosul cel mai bulgăresc și cel mai iubit. Dacă sunt patriot în ceva, sunt tocmai în mirosul ardeilor copți pe înserate. Undeva mai sus, se prăjeau chiftele, se auzea un televizor aprins… Viața continua cu toate mirosurile sale, mirodenii, chiftele și forfotă. Se făcuse răcoare, mi-am pus geaca pe umeri și m-am pregătit să navighez rapid și prin paginile Mișcării Pentru Socialism.

19

Activiștii MPS puseseră și ei stăpânire pe noile mijloace de comunicare, mai exact, le „luaseră cu asalt", așa cum ei înșiși se exprimaseră. Fantoma comunismului bântuia netul, vechile embleme și suveniruri redeveneau simboluri. Când s-au întâmplat toate acestea? Iată site-ul „Să ne luăm înapoi socialismul, tovarăși!", pe jumătate scris în limba rusă. Imediat, pornește un video — o înregistrare de arhivă cu niște copii care îl sorcovesc pe Secretarul general al partidului și pe alți

câțiva bătrânei din Biroul Politic la reședința din Boiana, pe la sfârșitul anilor ’70. Bătrânii par dezorientați, îi bat pe umeri pe copii cu palmele lor mari ca niște labe de urs și dau să-i sărute pe obraz. O fetiță, dezgustată, se șterge cu mâneca bluzei pe față, iar camera se grăbește să schimbe planul.

Site-ul era împănat de lozinci cu rime proaste, ca un glosar pentru școlari. Multe poze cu Jivkov și Brejnev, altele cu Stalin, fotografii din Al Doilea Război Mondial, poze cu automobile marca Lada…

Cu ai noștri pumni voinici
Vom zdrobi pe inamici…

Mitul de stânga rămânea mereu sărac, încă de la început.

Ca să se poată merge înainte, ca să se prindă lipiciul mitului, mi-am zis că trebuie uitate multe lucruri. Să fie uitat atentatul din 1925 din acea biserică, să fie uitați cei omorâți și îngropați în gropi comune imediat după o lovitură de stat, să fie uitați cei bătuți, striviți sub cizme, cei trimiși în lagăre, să fie uitați cei urmăriți, cei mințiți, despărțiți, umiliți, interziși… Să fie dați uitării. Și să se uite că sunt uitați… Uitarea cere multă muncă. Să-ți aduci aminte permanent că trebuie să uiți ceva. Sigur așa funcționează orice ideologie.

Aveam poftă de-o țigară… Din acelea tari, iuți, ca pe vremuri. Nu aveam chef să rămân în apartament și am ieșit. Am trecut pe lângă părculețul din fața bisericii Sf. Sofia și am ajuns, întors cu spatele, la monumentul țarului Samuil, amplasat aici acum câțiva ani. Sculptorul îi pusese două lămpi cu LED în ochi, spre groaza trecătorilor și a pisicilor. Slavă Domnului că lămpile s-au ars după două luni și, evident, nimeni nu s-a încumetat să le schimbe.

Dacă e ceva care poate salva această țară de tot kitsch-ul care se deversează asupră-i, m-am gândit că nu poate fi decât lenea și nepăsarea. Ceea ce o duce la pierire o va și păzi. În statele lenețe și nepăsătoare nici prostul-gust, nici răul nu se pot menține prea mult, căci și pentru acestea e nevoie de efort și întreținere. Asta era teoria mea optimistă, dar o voce interioară îmi spunea — când e vorba să facă rău, omul își învinge până și propria lene.

Mergeam pe stradă, haiducii și comuniștii de pe Facebook îmi urlau în creier și îmi devenea tot mai clar, odată cu răcoarea nopții ce avea darul de a mă trezi, că existau două Bulgarii, și niciuna dintre ele nu era a mea.

M-am așezat pe o bancă, într-o parte a monumentului cu ochii lucioși, care nu mai luceau. Cred că arătam destul de abătut și copleșit, ca în bancul acela: *Dumneavoastră sunteți scriitor? Nu, sunt doar mahmur.*

Un grup de tineri, ușor băuți, mi-au strigat: Nene, n-are rost să-l păzești, nu te teme, nu fuge. S-au îndepărtat prăpădindu-se de râs, fără să bănuiască că vorbele lor erau cele mai normale din câte auzisem pe parcursul acestor zile. Dacă s-ar fi putut, m-aș fi ridicat ca să merg cu ei.

Acesta trebuia să fie orașul meu și trecutul meu trebuia să se rostogolească pe aceste străzi, să tragă cu ochiul după fiecare colț și să îmi vorbească. Dar, se pare, noi nu ne mai vorbeam.

20

Constat că la fiecare nivel comunicarea în oraș este întreruptă. Nu-și vorbesc diferitele profesii, medicii nu vorbesc cu pacienții, vânzătorii nu vorbesc cu cumpărătorii, nici măcar

taximetriștii nu mai vorbesc cu clienții lor, nu-și vorbesc oamenii în interiorul corporațiilor, unii scriitori nu vorbesc cu ceilalți, care, la rândul lor, nu vorbesc cu alții. Familiile nu-și vorbesc acasă, bărbații și femeile nu-și vorbesc, mamele și tații nu-și vorbesc. De parcă toate subiectele de conversație au dispărut subit, precum dinozaurii, au pierit misterios ca albinele, s-au evaporat prin hota de la bucătărie sau prin mica fereastră de la baie, cu plasa găurită.

Și stau așa un el și o ea fără să-și poată aduce aminte unde exact și când anume s-a întrerupt discuția lor. La un moment dat taci. Și cu cât trece mai mult timp, cu atât devine mai greu să continui conversația. E simplu, tăcerea naște tăcere. La început există o clipă când vrei să zici ceva, chiar rostești cuvintele în mintea ta, tragi aer în piept, deschizi gura, apoi dai din mână și închizi ușa din interior.

Am cunoscut niște oameni, soț și soție, care nu-și vorbeau de 40 de ani, de-o viață întreagă aproape. Se certaseră pentru ceva și, cum nu mai țineau minte care fusese motivul disputei, șansa de a se împăca era infimă. Copiii lor, crescuți în tăcerea părinților, s-au făcut mari și pe urmă i-au părăsit. În rarele momente când copiii reveneau acasă, cei doi soți își vorbeau, în aceeași încăpere, prin intermediul acestora. Întreabă-l pe tatăl tău unde a pus foarfeca. Spune-i mamei tale să nu mai pună atâta sare în linte.

Când i-au adus la clinică, nu mai vorbeau deloc. Mi se pare că nici nu se mai cunoșteau.

Când oamenii cu care ai împărțit un trecut comun se duc, aceștia iau cu sine o jumătate din el. De fapt, tot trecutul, căci nu există jumătate de trecut. Ca atunci când rupi o foaie în două pe lungime și citești propozițiile până la jumătate, iar celălalt citește până la capăt. Și nimeni nu înțelege nimic. Acela care ține celălalt capăt nu mai e. Cel care a fost atât de aproape în zilele, diminețile, prânzurile, cinele și nopțile, în lunile și anii acestui trecut… Nu mai are cine să confirme, nu mai e nimeni cu care să-l cânți. Mi s-a părut că atunci când femeia mea s-a dus am pierdut o jumătate de trecut, de fapt, tot trecutul.

Trecutul se cântă doar la patru mâini, cel puțin la patru mâini.

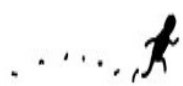

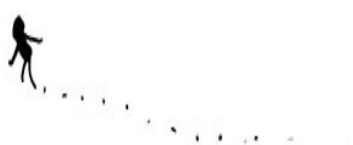

Cronica

Iată, pe scurt, cum s-au derulat evenimentele în continuare:

Trei zile înainte de referendum, Mișcarea Pentru Rațiune a făcut publice informații despre ingerința unor hackeri ruși în favoarea Mișcării Pentru Socialism.

În aceeași seară trei dintre activiștii Rațiunii sunt bătuți în apropierea domiciliilor lor. Unul dintre aceștia este K.

În ziua votului sunt semnalate vreo douăzeci de fraude în secții, dar care nu sunt luate în considerare.

Primele rezultate indică procente aproape egale pentru MPS și Voinici, în marja de eroare a sondajului.

La conferințele de presă ținute la primele ore ale dimineții analiștii politici constată tonul calm, pacifist din luările de cuvânt ale liderilor celor două mișcări și observă, de asemenea, o oarecare apropiere între pozițiile lor.

Ziua următoare, pe la prânz, după anunțarea rezultatelor oficiale ale referendumului și a victoriei la limită, cu 3 procente, a MPS, șefa lor, îmbrăcată toată în roșu, după ce îi felicită călduros pe toți simpatizanții, îl invită la tribună lângă ea pe… Voievodul-șef al Voinicilor. Surpriza celor prezenți în sală la conferința de presă este evidentă. Tovarășa Secretar general al MPS declară că, în urma unei scurte ședințe a Comitetului Central, s-a luat hotărârea formării unei coaliții cu Voinicii, pentru a se păstra integritatea națiunii, referindu-se la votul împărțit în două. Pentru binele patriei-mamă și pentru a păstra moștenirea lăsată de tovarășul Dimitrov și Hanul Kubrat, continuă ea amplificându-și vocea. După care se apleacă împreună cu Voievodul-șef, iau mănunchiul de nuiele pregătit, încearcă să îl rupă și, bineînțeles, nu reușesc[26]. Ridică mănunchiul deasupra capetelor lor și rostesc solemn în cor: Fie ca poporul nostru să rămână unit, ca acest mănunchi, la bine și la rău, în momente de bucurie ca și în cele de îngrijorare, în momente fericite ca și în cele nefericite!

Sună ca o urare adresată unor tineri căsătoriți în sala de festivități.

Nu încape îndoială că unificarea celor două mișcări a fost convenită cu cel puțin o săptămână în urmă (dacă nu și mai înainte) și confirmată acum, după afișarea rezultatelor. Dar nu e totul. În locul unui deceniu anume, după multe ezitări, Bulgaria alege, de fapt, un *türlüghiveci* sau un mixed grill. Puțin socialism, vă rog, da, da, din acesta cu lyutenitsa la garnitură. Și o porție de Renaștere națională, aceasta fără os și cu mai multă grăsime.

Bărbați în pantaloni bufanți cu turul jos se culcă lângă femei cu părul tapat…

A doua parte a discursului este încă mai radicală. După o pauză de câteva secunde, ca la pronunțarea unei decizii dificile, Tovarășa Secretar general declară că cei doi lideri au hotărât să demareze procedura de ieșire a țării din Uniunea Europeană pentru a porni pe un drum nou, cel al unei națiuni omogene și curate, credincioasă moștenirii lăsate de haiducii și partizanii noștri…

Niciunul dintre observatorii externi nu se aștepta ca tocmai aceasta să fie țara care să se retragă atât de repede din acord și prima care să părăsească Uniunea după referendum. Să fie prima nu făcea parte din portofoliul său.

Națiunea naționalizată, patria prevăzută cu tată. Chiar asta am scris la profilul meu. Nu a durat mai mult de o oră ca cineva să mă denunțe și să fiu blocat.

A doua zi am reușit să mă urc într-un avion.

Două zile mai târziu au închis granițele.

După dictatura viitorului, cum ar fi spus prietenul meu K., venea dictatura trecutului.

E bine să-ți cunoști țara natală ca să o părăsești puțin înainte de a se strânge lațul capcanei.

Trăisem deja ceea ce urma să se întâmple.

22

Puteam să-mi imaginez ce avea să urmeze și să-mi notez de pe acum în carnet.

Aceia care vor cu MPS-ul primesc un pachet gratuit ce include interzicerea avortului, un abonament la ziarul *Acțiunea muncitorească*, sistarea călătoriilor în străinătate, percheziții inopinate și lipsa absorbantelor igienice. (Același lucru primesc și cei care nu sunt cu MPS-ul.) Parcă pe nesimțite, încep să dispară anumite mărfuri din magazine. IKEA părăsește teritoriul, iar cei pentru care mersul la Ikea reprezenta distracția lor duminicală rămân brusc orfani. Peugeot, Volkswagen și toate firmele din Occident își închid reprezentanțele. Combinatul metalurgic Kremikovți e pe cale să fie redeschis, furnalele sale trimit în câteva reprize salve de fum negru pentru a anunța evenimentul. Dispar prezervativele, la negru sau cu relații încă se mai pot găsi prezervative de fabricație bulgărească dintr-un cauciuc ușor și pudrate cu talc din abundență. Ziarele, decupate în foi mici rectangulare, se instalează discret în WC-uri în locul hârtiei igienice, care nu se mai găsește. Actul dizident de odinioară, acela de a folosi exact bucata cu poza Secretarului general, intră din nou în vigoare. Aparatele de radio redevin prețioase, mai ales vechile Selena și VEF, cu care se prind posturile interzise undeva spre capătul scalei de frecvențe. Radio Europa Liberă, închis prea repede fiind considerat inutil în democrație, își redeschide sediul central de la Praga. În ceea ce-i privește pe ascultătorii săi, aceștia vor fi săltați în zori cu automobilele Lada ale miliției.

La început oamenii vor crede că totul nu e decât o joacă, dar Miliția reușește cu rapiditate să explice situația într-un mod limpede și ferm. Un pumn în burtă, un braț dislocat, degete rupte, bastoane și șuturi — arsenalul vechi și bun de dinaintea prostelilor liberale se repune în funcțiune. Ținând probabil seama de noua coaliție, milițienii au pe cap căciuli din blană de oaie în loc de caschete. Rețeaua de agenți ai Serviciilor nu întâmpină nicio problemă, ea și așa nu s-a destrămat, deprofesionalizat, precum declară cu mândrie membrii săi. Bineînțeles, își va continua activitatea din punctul în care s-a oprit — sau, mai degrabă, din care nu s-a oprit.

Pașapoartele internaționale sunt confiscate. Gardul de-a lungul frontierelor de stat este refăcut într-un timp record, de fapt, ridicarea lui începuse mai înainte din cauza emigranților. Trupele de militari revin la posturile de graniță părăsite. În magazine apar confecțiile cu câteva modele predominante. Foarte repede strada își schimbă aspectul — tot mai multe femei poartă taioare identice, doar sumanele folclorice stilizate sunt noi. Se întorc blugii bulgărești, mărcile Rila și Panaka, cărora cândva, după ce le cumpăram, le scoteam imediat etichetele ca să punem în locul

lor etichete de Rifle și Levi's, găsite cu mare greutate Dumnezeu știe pe unde. La aceşti blugi se poartă cămăși albe brodate cu motive bulgărești, t-shirturi cu efigia hanului Asparuh, iar la brâu — centuri largi.

Unul din lucrurile cele mai neplăcute pentru cei dezobișnuiți sunt ziarele și televiziunea din epocă. E un adevărat chin să citești publicația oficioasă. Programul TV se termină la 10:30 seara cu ultimele știri, urmează imnul și fulgii de zăpadă pe ecranul gol.

Spre marea bucurie a fumătorilor, fumatul este permis peste tot. Spre marele lor regret însă, se vând doar mărcile vechi de țigări. Tutunul țigărilor Stewardess e tot atât de iute, al BT-ului cartonat — la fel, cele de damă, Phoenix și Femina mentolate, lasă în gură același gust dulceag neplăcut. Iar țigările Arda, cu filtru sau fără, sfâșie plămânii, răsfățați până nu demult cu blendurile occidentale.

Cum se întâmplă dintotdeauna, o mare parte din populație începe să se adapteze neașteptat de repede, de parcă oamenii au așteptat răbdători treizeci de ani reîntoarcerea vremurilor de altădată. Obiceiurile vechi se dovedesc vii și rezistente. Cât despre cei neobișnuiți… Curând cetățenii increduli, care trăiesc încă într-o inerție democratică (tinerii, de asemenea), încep să umple aresturile. Beciul din strada Moskovska nr. 5, despre care vorbisem cu prietenul meu, profesorul Kafka, funcționa la putere maximă, nu ca muzeu, bineînțeles.

Bancurile de odinioară erau din nou pline de haz. Dar și înspăimântătoare.

---

17. Personajul principal din *Un erou al timpului nostru* de M.I. Lermontov.

18. Insurecție organizată de bulgari, aflați sub stăpânire otomană, în aprilie-mai 1876; deși a fost înăbușită cu brutalitate, ea a dus în 1877 la lupta pentru eliberare națională și în 1878 la restabilirea Bulgariei ca națiune autonomă.

19. Vers al poetului bulgar Peio Iavorov.

20. Vers al poetului bulgar Hristo Smirnenski.

21. Conform calendarului pe stil vechi.

22. Personaj dintr-un cântec popular bulgăresc prelucrat de poetul Pencio Slaveikov în 1860. Acesta se opune turcilor care vor să o răpească pe frumoasa Iana și e pedepsit prin tortură, pierzându-și, pe rând, membrele (bătrânul se compară, exagerat, cu eroul cântecului).

23. Trimitere la artistul Christo Javacheff (1935–2020).

24. În onoarea victoriei hanului bulgar Krum împotriva împăratului bizantin Nichifor, căruia i-a fost tăiat capul, iar țeasta i-a fost transformată în potir de vin.

25. William Shakespeare, *Tragedia lui Hamlet, Prinț de Danemarca*, Text îngrijit și tradus cu o Prefață și Introducere, Note și Comentarii de Vladimir Streinu, EPL, București, 1965, pp. 135–137.

26. Aluzie la legenda hanului Kubrat.

IV

Referendumul pentru trecut

Și, cum s-au întors, și-au văzut viitorul…

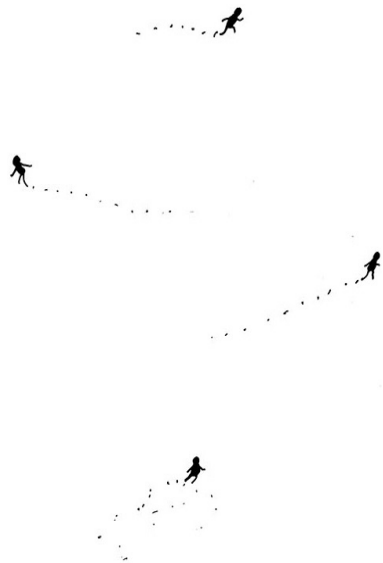

1

De la aeroportul din Zürich am luat direct un tren către o mănăstire aflată la o jumătate de oră distanță, unde puteam să-mi permit o chilie cu Wi-Fi în aripa rezervată oaspeților. De ani de zile călugării franciscani ofereau adăpost la prețuri modice și am profitat de bunăvoința lor. Voiam să rămân singur o vreme și să urmăresc în liniște pe net ce se întâmplă cu referendumul în celelalte țări. Și ca să termin aceste însemnări care, mă gândeam eu, prevăd și anticipează, dar, de fapt, se dovedește că ele descriu și vin în urma evenimentelor. Mai devreme sau mai târziu, toate utopiile se transformă în romane istorice.

Am văzut totul pe ecranul computerului, închis într-o chilie îmbunătățită dintr-o mănăstire franciscană ascetică, ce avea un clopot, uși și ferestre vechi de câteva secole. Sticla e o adevărată revelație. Suntem obișnuiți ca pietrele, clădirile să dăinuie, dar să se păstreze ceva atât de fragil din secolul al XVII-lea era un miracol, oricum am lua-o. O sticlă granulată, inegală, turnată de mâna omului, în care transpare încă nisipul din care e făcută. Aproape de mănăstire se găsea o mică fermă, cu vreo zece vaci, nici vacile nu erau diferite de cele din secolul al XVII-lea. Animalele devorează sensul timpului. Notez conștiincios totul în carnet.

L-am căutat pe Gaustin la telefon. Am lăsat să sune mult, dar fără succes. Apoi mi-am dat seama că, dacă a coborât într-una din camerele anilor ’60, acolo nu există telefoane mobile. Trebuia să-i povestesc ce am văzut până aici. Iar versiunea scurtă era — un eșec. Cele mai întunecate temeri ale lui, cele mai întunecate spaime ale noastre deveneau realitate.

2

Toate țările fericite seamănă între ele, fiecare țară nefericită e nefericită în felul ei, așa cum stă scris. În familia Europei lucrurile s-au încurcat…

Efectiv, în casa continentului toate s-au întors cu fundul în sus și fiecare dintre membrii a ceea ce până nu demult se numea *familia europeană* era nefericit în felul său, într-un mod unic și local. De fapt, însăși cuvântul „unic“ s-a înmulțit în acești ani precum muștele din Biblie sau lăcustele marocane, până a umbrit orice făptură cuvântătoare care mai rămăsese. Totul era „unic“. Mai ales nefericirea. Nicio națiune nu dorea să renunțe la nefericirea sa. Era o materie primă, un material bun la toate, o justificare, un alibi, un fundament pentru a emite pretenții…

Cum să te desparți de nefericire, când sunt popoare care au doar această bogăție, țițeiul tristeții e unica lor resursă inepuizabilă. Și se știa, cu cât săpai mai adânc, cu atât țâșnea mai mult. Rezerve de nefericire națională ce nu se termină niciodată.

Marea iluzie și autoamăgire este că popoarele și patriile caută fericirea. Fericirea nu e doar imposibilă, e și insuportabilă. Ce să faci cu materia ei volatilă, cu această fantomă neîmpovărată, un balon de săpun care se va sparge în dreptul nasului tău, lăsând puțină spumă cât să te usture ochii.

Fericire? Fericirea ține tot atât de puțin ca laptele la soare, ca musca iarna, ca brândușele la începutul primăverii. Spinarea îi e fragilă ca aceea a unei libelule. Nu e o iapă pe care s-o încaleci și să o iei la galop până-n depărtări. Nu e o piatră de temelie pe care să ridici o biserică, o țară. Fericirea nu se găsește în manualele de istorie (acolo e loc de bătălii, pogromuri, trădări și uciderea sângeroasă a vreunui arhiduce), nici în cronici și letopisețe. Fericirea e doar pentru abecedare și

ghiduri de conversație în limbi străine, și acestea pentru începători. Poate pentru că e mai ușor din punct de vedere gramatical, totul e mereu la prezent. Doar acolo sunt fericiți cu toții, soarele strălucește, florile își răspândesc aroma, mergem la mare, ne întoarcem din excursie, scuzați, e vreun restaurant bun prin apropiere…

Din fericire nu se fac săbii, materialul ei este fragil, casant. Nici marile romane nu se fac din fericire, nici cântecele, nici epopeile. Nu găsești acolo robi legați cu trei rânduri de lanțuri, Troi asediate, trădări, nici pe Roland sângerând pe colină cu sabia frântă și cornul spart, nici pe bătrânul Beowulf rănit de moarte…

Nu poți aduna o armată sub drapelele fericirii…

Da, niciuna dintre țări nu dorea să renunțe la nefericirea sa, un vin care s-a învechit bine în pivnița trecutului, care e mereu la îndemână când e nevoie. Rezerva intangibilă de nefericire. Dar acum (pentru prima dată) venise momentul de a alege fericirea.

3

Era aproape sigur că Franța va alege unul din anii fericiți din *Les trentes glorieuses*, când economia și bunăstarea erau în creștere, când toată lumea adora cinemaul francez, Resnais, Truffaut, Trintignant, Delon, Belmondo, Anouk Aimée, Girardot, se fredonează „Et si tu n'existais pas…" a lui Joe Dassin, se vorbește despre Sartre, Camus, Perec… Iar în spate se află o mașinărie economică bine unsă. Cei treizeci de ani fericiți și glorioși, între 1945 și 1975. E limpede că în Franța, de la Regele Soare încoace, totul trebuia să dureze suficient de mult, perioade de fericire de treizeci de ani, războaie tot de treizeci de ani…

Unii pariau cu certitudine pe anii '60. Bineînțeles, era și un an concret în poziție favorită — 1968 — un an despre care s-au scris romane, s-au făcut filme, un an devenit legendă. Să fii tânăr în 1968, cine nu ar fi ales?

S-a dovedit că nu era și cazul francezilor înșiși. Anii '60 le-au dat mare bătaie de cap, pierdeau coloniile, Algeria s-a detașat în 1962, apăreau confruntări cu cei pentru care Franța se considera a fi un binefăcător. Parisul anilor '60 e frumos pentru un articol într-o revistă, pentru un film sau o vacanță de două săptămâni, dar, în cele din urmă, omul alege să trăiască în epoci mai impersonale. Vremurile impersonale sunt cele mai confortabile pentru un trai bun. În realitate, anii '60 nu aveau prea multe șanse.

Presupun că în 1968 încă nu se simțea importanța lui 1968. Nimeni nu și-a spus atunci, hei, băieți, ceea ce trăim noi acum este grandiosul 1968, un an ce va rămâne în istorie. Totul se întâmplă cu niște ani după ce s-a întâmplat… E nevoie de timp și de poveste ca să se producă ceea ce se presupune că s-a întâmplat deja… cu întârziere, așa cum se developau cândva fotografiile, imaginea apărea încet în obscuritate… Probabil nici în 1939 nu a fost ceva din 1939, au fost niște dimineți în care te trezeai cu o migrenă și o stare de neliniște.

Una dintre mișcările cele mai curioase care au apărut în jurul referendumului urma să se cheme *Sărbătoarea continuă*, după titlul amintirilor lui Hemingway din anii 1920, petrecuți în capitala lumii. Parisul cafenelelor din Cartierul Latin, de pe bulevardul Saint-Germain-des-Prés, locuri precum La Closerie des Lilas, La Coupole, La Rotonde, bulevardul Saint-Michel... locuința dnei Stein, mica librărie Shakespeare & Co a Sylviei Beach, unde, se zice, lui Joyce îi plăcea să meargă des, Parisul lui Fitzgerald, al lui Pound... Iubesc această carte și dacă aș fi putut, sigur aș fi

votat pentru această mișcare. Un grup de tineri scriitori se afla la originea ei. Dar, după cum am zis înainte, nu toată lumea vrea să trăiască într-o sărbătoare fără sfârșit. Sărbătoarea e bună pentru a sărbători, dar incomodă pentru a trăi. Se face multă gălăgie, nu te poți odihni. Într-un reportaj cu interviuri luate pe stradă, exact acestea au fost cuvintele unei doamne care închiria demult apartamente în zona centrală. Și mai era o problemă, mișcarea miza doar pe un singur oraș, fie el și capitala lumii. Dar Franța e mare și provincială — pescarii din Bretania, fermierii și culegătorii de mere din Normandia, orășelele liniștite din Provence nu dădeau doi bani pe orgiile unor scriitorași care se trambalau din cafenea în cafenea, schimbau des femeile cu care se tăvăleau pe gratis prin hoteluri ieftine. Cauza pierdută a unei generații pierdute. Mișcarea urma să obțină un scor de aproape 4 procente, ceea ce nu era deloc puțin, poate că echivala cu numărul celor care scriau în acel moment în Franța.

Adepții Partidului Național al lui Marine Le Pen au ales o strategie care s-a dovedit greșită. La început au hotărât să boicoteze referendumul, ceea ce, de fapt, i-a făcut să piardă destul de mult timp, fără ca acest lucru să le aducă cine știe ce rating. Au participat abia spre sfârșitul campaniei și, spre surpriza multora, au susținut aripa gaulistă în alegerea celei de a doua jumătăți a anilor ’50 ca deceniu de revenire. De Gaulle rămânea cel mai ferm apărător al unei Franțe măreț și autonome, se bucura de legenda omului care ține piept celor mari și se poziționează în spatele unei „Europe a patriilor“. Omul lor *par excellence*.

Votul era influențat de o mulțime de lucruri, iraționale și personale înainte de toate, așa că, atunci când rezultatele au arătat victoria votanților în favoarea anilor ’80, o perioadă de dulce atemporalitate între plecarea lui Giscard d’Estaing și venirea lui Mitterrand, analiștilor politici le-a trebuit ceva timp ca să explice în ce consta logica acestei alegeri.

În cele din urmă, victoria era a celor care au fost tineri și activi în acea epocă. În urma lor, destul de aproape, la o diferență de doar trei procente, se situau anii ’60, poate mai ales din cauza mișcărilor anarhiste care se intensificau în ultima vreme și care ar fi vrut să mai arunce o dată cu dalele smulse din pavajul bulevardelor ca în 1968.

Naționaliștii lui Le Pen au fost singurii care au declarat că nu recunosc rezultatul alegerilor și că intenționează să blocheze în Parlamentul European orice decizie în această speță.

4

Spania, cu o îndelungată experiență în a fi *nefericită în felul ei*, urma să se descurce mai ușor. Când ai un război civil din care treci în regimul lui Franco, poți liniștit să pui între paranteze o jumătate de veac și, astfel, cu un număr mai mic de ani, alegerea nu e foarte complicată. Dacă mai dăm la o parte și primele două-trei decenii de gripă spaniolă de la începutul secolului XX, războiul cu Marocul și dictatura generalului Primo de Rivera, situația devine chiar simplă. Anii ’80 au fost extraordinari, „ani nebuni“, cum s-a exprimat un madrilen într-un reportaj. După deceniile sub Franco, reci, întunecate ca niște demisoluri, deodată poți ieși, soarele e pe cer, lumea s-a deschis și te așteaptă să trăiești din plin tot ceea ce ai ratat, revoluția sexuală și toate celelalte simultan.

Pe de altă parte, susțineau că nu au dus-o niciodată mai bine ca în anii ’90. Tranziția post-Franco fusese depășită, lucrurile se aranjaseră, economia duduia. *Banii erau mai mulți decât munca, exista un viitor...*

Nu aveam dreptul să-mi deschid un cont bancar, să am permis de conducere, nici pașaport

nu-mi puteam scoate fără aprobarea soțului meu, țipa o femeie în timpul discuțiilor, când un domn mai în vârstă și-a permis să spună că în vremea lui Franco era liniște și să facă o aluzie la miracolul economic spaniol din anii ’60.

Într-un final, Spania a votat pentru „eliberarea“ din anii ’80 cu La Movida Madrileña, Almodóvar, Malasaña… Apăreau (cu motiv sau fără) primii sâni goi pe ecranele de cinema după perioada lui Franco. Mi-aduc aminte când aceste filme au ajuns și la noi (cred că aveam vreo 17-18 ani), obișnuiam să punem pariu că până în minutul al doilea o să fie niște scene nud, de aceea ne și plăcea cinemaul spaniol.

În orice caz, nu a izbucnit niciun război civil în timpul referendumului, așa cum prognozau anumiți observatori (susținătorii lui Franco au fost mai puțin numeroși decât se credea) și Spania se întorcea fericită la fiesta anilor ’80.

Mă aflam la Madrid spre sfârșitul unui septembrie cald, și într-o seară târziu, după miezul nopții, am nimerit într-o piață plină de tineri, băutori de bere, înghițitori de flăcări, fumători de iarbă, zdrăngănitori de chitare, bande de petrecăreți ce se tăvăleau pe jos de râs… O scenă care s-ar fi putut regăsi în multe secole. Pe drumul de întoarcere spre hotel, târziu în noapte, am văzut pe străduțele laterale cum niște băieți și fete își făceau liniștiți nevoile pe trotuar, printre mașinile parcate. Așa mirosea Madridul, a bere și urină, iar în acest miros se simțea bucuria.

Portugalia, prin analogie, după un lung regim autoritar, care a luat sfârșit cu Revoluția garoafelor roșii, urma să aleagă mijlocul anilor ’70 pentru un nou început, cât încă mai era vie euforia lui 1974. Dar și cât amintirea regimului dictatorial Estado Novo, a lui Salazar și a urmașului său Caetano era încă proaspătă în memoria colectivă și putea să fie înscrisă în nefericirea de a fi portughez. Un mit care închega câteva secole după Marile descoperiri geografice și, chiar mai puternic, după Marile pierderi ale nou-descoperitelor teritorii.

Îmi aduc aminte, când eram copii, ne jucam Țările. Ne așezam în cerc, fiecare își alegea o țară după o numărătoare specială (*O-o-o, globul tu-nvârtești, ce țară nimerești…*), strigam „Să tragă, să tragă… mâța de coadă“… Franța, de exemplu. Atunci toți se dispersau alergând, iar Franța striga „Stop“ și trebuia să spună în câți pași ajunge până la una din celelalte țări. Dacă ghicea distanța corectă, își însușea respectivul teritoriu străin. Pașii erau diferiți ca mărime — de uriaș, de om, de șoarece, de furnică și mai erau unii, pe care i-am uitat. Un joc simplu, în care ceea ce conta cel mai mult era ce țară vei alege. Toți ne înghesuiam să alegem Italia, Germania, Franța, SUA, chiar și Străinătatea. Fata de care eram îndrăgostit în secret alegea mereu Portugalia. Eu — Spania, ca să fiu aproape de ea. Oricum, Portugalia nu avea alți vecini, și această poziție geografică mă scutea de gelozia inevitabilă. Acum îmi dau seama cât de mult i se potrivea acea țară.

Ce știam despre ea? Se afla la marginea Europei, mică și lipită de peretele oceanului. O țară ce nu ieșea cu nimic în evidență. Poate că fata o alegea pentru numele ei ciudat care se asemăna cu portocala? Eram convins că portocalele cresc mai ales acolo, în Portugalia. Și pentru că ea se află atât de departe, ele ajung rar la noi. Pe drumul cel lung cineva le mănâncă, căci nu poate rezista tentației, cel mai probabil transportatorii înșiși. Nu-i condamnam, nici eu nu m-aș fi putut abține.

Portocalia Portugalova, așa îi ziceam. Doar acest nume mi-a rămas în memorie.

5

Spre deosebire de Spania și Portugalia, Suediei, de exemplu, îi era mult mai greu să aleagă spre ce timp fericit să se întoarcă, căci nu prea avea decenii nefericite, ceea ce făcea ca opțiunile să

fie numeroase.

Ei, da, primii cincisprezece ani ai secolului XX puteau fi excluși fără probleme din cauza șomajului provocat de creșterea subită a populației, pe care unii oameni de știință o explicau prin campaniile de vaccinare și consumul ridicat de cartofi. Apoi — după cele două războaie mondiale și o neutralitate bine plătită — totul s-a așezat la locul său. Ceea ce ruinase continentul era bun pentru țară. Întotdeauna va fi nevoie de solidul oțel suedez și de piese pentru mașini, mai ales în timp de război. Așa se explică faptul că în ajunul referendumului, pentru prima dată, spre deosebire de alte state, aici a apărut o mișcare legată de anii '40 care a devenit foarte populară. S-a găsit cineva care, serviabil, scosese fragmente din jurnalul lui Astrid Lindgren, în care erau enumerate exact și succint produsele ce se puteau găsi pe masa de Crăciun în acei ani de război: *un jambon cu o greutate de 3,5 kg, pateu făcut în casă, friptură de vită la cuptor, anghilă afumată, carne de ren* sau cadourile oferite membrilor familiei de Crăciun în anul 1944: *un hanorac, ghete de schi, un pulover, un șal alb de lână, două perechi de chiloți (în fiecare an îi ofer), butoni, pantaloni de toată ziua, lanț pentru ceasul lui, cărți, o fustă gri plisată, un jerseu albastru închis, ciorapi, cărți, un puzzle, un ceas deșteptător tare frumos, o perie de baie, un porcușor din marțipan…*

Nu îmi explic de ce acest porcușor de marțipan mi s-a înfipt în minte, dar se pare că nu doar mie, ci și jurnaliștilor suedezi. *Suedia nu e un porcușor de marțipan pe timp de război* devenise sloganul celor care se opuneau acestei mișcări. Bunăstarea era un fapt, dar bineînțeles problema legată de sentimentul de culpabilitate rămânea în picioare. Se poate ca un om să fie fericit și sătul în mijlocul iadului din jurul lui? În cele din urmă, sociologia a acordat anilor '40 un procent nu prea mare, care îi plasa pe locul patru sau cinci în clasament, deci, practic, fără șanse de victorie. Dar simplul fapt că spectrul anilor de război a putut să apară ca o posibilitate era suficient de înspăimântător.

În opinia analiștilor, numărul mare al acelora care susțineau întoarcerea la anii '50 și care, după toate sondajele, se aflau în frunte se explica tocmai prin avântul înregistrat în deceniul anterior, dar și prin reticența de a alege perioada războiului. Chiar și așa anii '50 reprezentau cu adevărat un deceniu forte. Mass-media reamintea faptul că, în mijlocul unei Europe distruse și abia ieșite din război, Suedia deținea o poziție solidă cu resursele sale și producția intacte. Viața devenea tot mai confortabilă. *Aveam o mașină de spălat semiautomată, pentru prima oară, un televizor și ditamai frigiderul…*, vorbea pe micul ecran o femeie, în timp ce-și deschidea larg brațele. Să fi avut vreo 70 de ani, dar se ținea foarte bine. Apoi camera de luat vederi se deplasă spre bărbatul de lângă ea, un om în vârstă, înalt și uscățiv, cu o față roșie, care adăuga frigiderului Volvo-ul său Amazon, primul model, cel din 1956, *de culoare neagră cu acoperișul de un gri-deschis, ce mai, o treabă de mare finețe…*, împingând spre cameră o fotografie alb-negru cu ei doi zâmbind larg lângă mașină. M-am uitat la acel Volvo, semăna cu Warszawa tatălui meu, care, de fapt, era o copie exactă a Pobedei sovietice. Automobilele anilor '50 — solide, destul de greoaie, stabile ca niște tancuri și cu un consum cam tot atât de mare.

Un alt atu important și de neocolit al Mișcării anilor '50 era, bineînțeles, IKEA. Da, exact în acea perioadă IKEA scoate primul său catalog, deschide primul său magazin și, poate cel mai important, pariază pe ideea de a separa picioarele măsuței, pentru ca ea să intre în portbagaj, iar tu să ți-o asamblezi singur acasă. Așa erau anii '50 — practici, sănătoși, ieftini, puțin aspri și simpli.

Anii '70 reprezentau însă rivalul lor redutabil. Pe de o parte 1950, pe de altă parte 1970, în ciuda crizelor economice, aceasta era miza referendumului suedez. Exista ceva scandinav prin natura sa în anii '70. În perioada anilor '70 și '80 lumea nu era despărțită în două doar de Cortina

de Fier, într-un mod tot atât de categoric era divizată de întrebarea ce și-o punea fiecare bărbat — Blonda sau Bruneta (uneori roșcată) de la ABBA? Întrebarea se punea exact în acești termeni și nu Agneta sau Anni-Frid (Frida). Eu, la cei zece ani ai mei, nu mă aflam în grupul-țintă, dar, în secret, alături de cei mai mulți bărbați, aveam o preferință pentru cea blondă. În același timp știam că acest lucru era ceva banal și că dădea mai bine să o placi pe brunetă. Sau, cel puțin, să zici că o placi. Oricum, ABBA reprezenta tot ce era nordic, luminos, suedez, dansant, lucios, alb — al anilor '70.

ABBA sau scaunul Poäng, de exemplu, o invenție IKEA din același deceniu, astfel de lucruri bulversează epocile, nu produsul intern brut și exportul de material lemnos și oțel. În cele din urmă, în ciuda crizelor din anii '70 și a schimbării guvernului, în ciuda scumpirii petrolului și a noii crize, *regina dansatoare* de la finele anilor '70 a depășit Volvo-ul din 1957, frigiderul enorm și mașina de spălat semiautomată. Romantismul nu se mai afla în frigider, oamenii doreau să danseze și un sentimentalism nou plutea deasupra apelor nordului. Astfel, după referendum, Suedia s-a trezit într-un nou an 1977.

Nu a fost o surpriză faptul că și Danemarca a ales tot anii '70, deși până la final și anii '90 rămăseseră în cărți. Da, neîndoielnic, era ceva scandinav în anii 1970. Semănau cu acele felicitări de Anul Nou, presărate cu zahăr alb pe post de zăpadă, pe care le lingeam pe ascuns.

Pentru că în acei ani am început să simțim plăcerea de a trăi, așa mi-a explicat o prietenă daneză. Dar anii '60 — plăcerile nu au început de atunci? După o clipă de tăcere, spuse: Ai dreptate, doar că noi încă nu știam ce să facem cu ele. Am rămas gravidă fără să vreau, am născut, tatăl a dispărut, am lăsat copilul părinților mei, am plecat la Moscova, o nouă viață, am rezistat un an, niște Evtușenci urlau pe stadioane, Ahmaduline, generația șaizeciștilor… Poeții lor buni erau niște marginali, beți, nepublicați, alungați, tocmai îi descoperisem și m-au arestat, apoi m-au trimis înapoi în Danemarca pe canalul oficial. În mare, așa s-au încheiat anii '60, ca o petrecere între tineri, la care tocmai te-ai amețit bine, totul e plăcut și, brusc, dă buzna miliția. Doar mahmureala a rămas. În anii '70 știam deja cum să gestionez plăcerile, toți știam cum și am dus-o bine. Fii sigur că toți vor vota pentru acești ani. Ei, nu au votat chiar toți, dar ea a ghicit totuși.

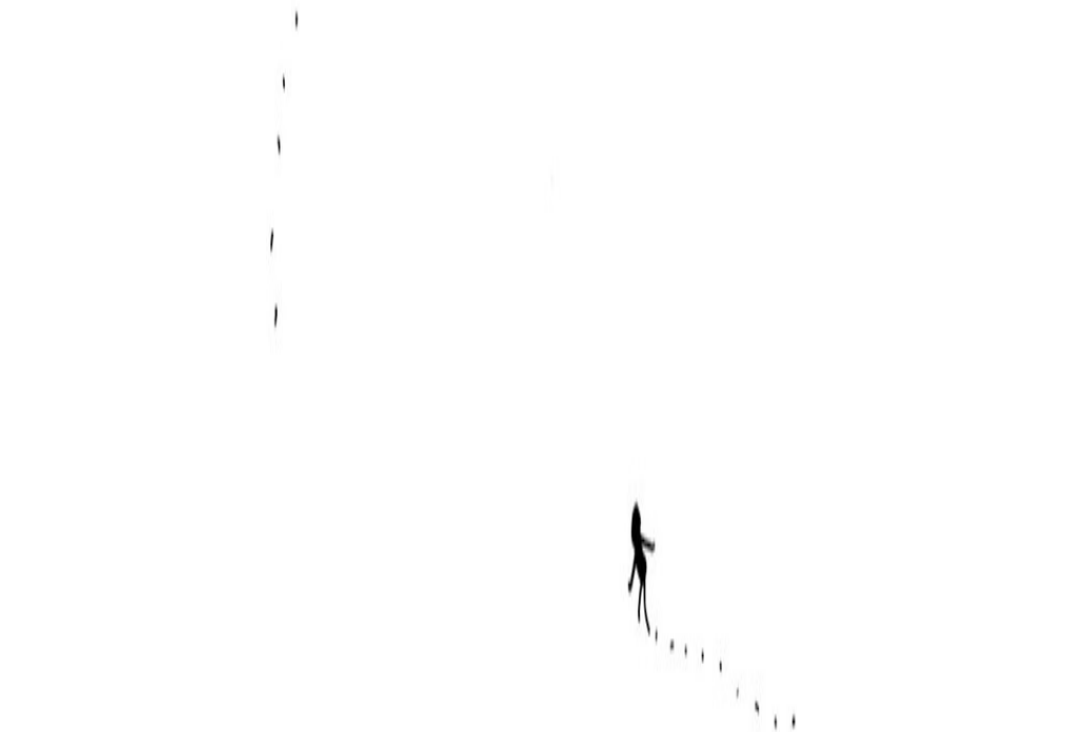

6

…A plouat toată noaptea, ploaia m-a trezit, stăteam în pat cu ochii închiși ascultând picăturile. Deasupra nu era un tavan propriu-zis, ci doar o șarpantă groasă, veche. Stăteam culcat și ascultam. Corpul și ploaia poartă o conversație veche, de demult, pe care o uitasem. Există o viață simplă, o viață în singurătate de care mă dezobișnuisem. Să mănânci pâine pe o masă de lemn, să aduni apoi firimiturile și să le arunci vrăbiuțelor. Să cojești un măr cu cuțitașul, fără grabă, și să descoperi că gestul tău îl repetă identic pe cel al tatălui tău, care îl repetă pe cel al bunicului tău. Nici locul, nici timpul, nici mâna nu sunt aceleași. Dar gestul are ținere de minte. Să desfaci ziarul *Zuger Woche*, să citești prognoza, gândindu-te la ceapa care tocmai a încolțit și la cireșul înflorit din curte. Să-ți faci griji pentru o lume căreia nu-i aparții. Pe la 5 se auzi ceasul franciscan de partea cealaltă a peretelui, al cărui sunet nu era mai prejos de cel al clopotului. M-am sculat, m-am îmbrăcat, m-am dus la fereastră, se lumina de ziuă, am deschis o cărticică cu poeziile lui Tranströmer, o ediție de buzunar, am citit rar și cu delectarea altor vremuri, am închis volumașul și m-am întrebat: dacă țările revin la anii ’70 sau ’80, ce se va întâmpla cu poezia, cu romanele care nu sunt scrise încă și urmează să vină? Apoi am încercat să-mi amintesc ce cărți mari am citit în ultimii ani, cred că nu am după ce să regret.

7

Ce se va întâmpla cu referendumul în fostul Bloc Estic — acea parte de continent calificată mereu cu epitetul „fost“. Bineînțeles, toate țările din zonă se dispersaseră de mult, la fel ca membrii unei foste familii, nevoiți să trăiască sub un acoperiș comun până când copiii se fac mari

și după aceea fiecare apucă într-o direcție diferită. Dacă nu se urau, în cel mai bun caz nu arătau niciun fel de curiozitate una față de cealaltă. Fiecare dorea să meargă spre acea amantă vestică la care visase tot timpul cât își împărțiseră dormitorul socialist comun.

Ultima mea speranță de revenire la un nou 1968, după eșecul francez, o pusesem exact în acest (fost) lagăr. Și, evident, lumea se aștepta ca Cehia să fie locul Statului din 1968. Să ai douăzeci și ceva de ani și să te afli pe străzile Parisului sau ale Pragăi, ce altceva îți puteai dori? După votul Franței în favoarea anilor '80, jumătate din acest vis pieri. Parisul s-a dus, a rămas Praga.

Dar, ca și în Franța, ceea ce arăta bine afară nu arăta așa bine pe dinăuntru. Legenda lui 1968 suna frumos, timpul scurs îi șlefuise asperitățile, primăvara pragheză era atrăgătoare precum grădina Raiului, dar fără episodul cu năvălirea Dumnezeului furios. Invazia era o realitate, iar Dumnezeul tuna ca un tanc rusesc și era răzbunător ca o „armată frățească", un adevărat *deus ex machina* blindat.

După Primăvara de la Praga a urmat o vară pustiitoare și, ca întotdeauna când viața se destramă, totul își schimbă locul: aceia care au fost pe străzi trec în umbra rece a acelei veri și a tuturor verilor ce vor urma, iar cei docili încep să-și scoată nasul pe afară și sunt chemați să ocupe locurile celor dinainte. Nu confruntările, vitrinele sparte, deportații, arestații, nu cei bătuți, violați, nici chiar cei omorâți, nu toate acestea te strivesc, ci sentimentul subtil și penetrant de absurditate care te cuprinde, într-una din după-amiezile după evenimente, când vezi oameni care râd pe stradă, care se adună, care fac copii în același sistem care pe tine te-a aruncat deja pentru mult timp în afara vieții. Istoria poate să arunce în aer 50–60 din anii săi, ea are cu miile, pentru ea acești ani fac cât o secundă, dar ce să facă această muscă — omul, pentru care aceeași secundă istorică reprezintă întreaga lui viață. Din cauza acestor după-amiezi ce au urmat după 1968, în Praga nu au dorit să aleagă anii '60.

În Cehia bătălia se dădea între trei state din trecut. Mai întâi Prima republică — epoca de aur a anilor '20… un miracol economic… avânt cultural… printre primele zece economii ale lumii… — după cum reamintea presa scrisă și audiovizuală a mișcării. Entuziasmul unei tinere națiuni care reușește în toate. Urma statul de la extremitatea cealaltă a secolului, Revoluția de catifea din 1989. Și ultimul — Primăvara de la Praga din 1968, care, deși a treia forță, nu era de neglijat, măcar la început. Ce stat să alegi, chiar și numele lor erau atrăgătoare — *cel de aur, cel de catifea* sau *cel de primăvară*? În spatele anilor '20 se profila un tip cu mustăcioară, care avea să acapareze sudeții și să transforme înfloritoarea țară într-un protectorat. După Primăvara pragheză stătea răceala verii rusești, în spatele Revoluției de catifea — ultimele dezamăgiri ale viselor neîmplinite până la capăt.

Într-un final, teama de ceea ce urma anilor '20 s-a dovedit mai mare decât teama față de ceea ce venea după 1989.

Măreața luptă a fricilor. Astfel, Revoluția de catifea ieși victorioasă pentru a doua oară și Cehia se întoarse în anii '90.

Și în Polonia exista o mișcare ce înclina pentru anii '20 și miza pe a doua republică poloneză, dar fără să aibă un succes deosebit. Era limpede că lucrurile se îndreptau către perioada anilor '80, iar în sânul acestei mișcări apăruseră două fațiuni. O grupare era pentru revenirea la începutul propriu-zis al deceniului, când s-a coagulat rezistența, pentru anul 1983, când s-a născut sindicatul independent Solidaritatea. Partizanii acestei fațiuni insistau asupra faptului că trebuie reînviat

entuziasmul de atunci, să se dea un start puternic. Aminteau cum, doar în câteva luni, membrii cotizanți ai primului sindicat neafiliat vreunui partid ajunseseră să fie 10 milioane. 10 000 000. Cifra continua să impresioneze, chiar și după mulți ani.

Cealaltă grupare, în schimb, scotea în față sperietoarea lui Jaruzelski din aceeași epocă, generalul cu ochelarii negri, cu care până și bunica mea din Bulgaria mă speria, *hai, culcă-te, că de nu, vine ăla cu ochelarii*. După 1980 au urmat legea marțială, represiunile, arestările… Iată de ce ei voiau să se înceapă curat, de la zero, cu finalul deceniului, cu momentul în care primele alegeri pe jumătate libere au fost câștigate de Wałęsa. În cele din urmă, prima grupare, cea pentru începutul anilor '80, a ieșit învingătoare. S-a ajuns până acolo încât Polonia a resetat chiar cu doi ani mai devreme, pentru a celebra și alegerea papei Ioan-Paul al II-lea, eveniment apreciat ca un semn divin de la care a pornit deceniul glorios.

Într-un final, aproape toate țările din blocul estic (cu două excepții, Bulgaria și România) au ales anul 1989 ca punct de întoarcere și de resetare. În această alegere se afla și bun-simț, dar și rațiuni personale. Undeva acolo, la sfârșitul secolului, toți au fost, am fost, pentru ultima dată, tineri. Și cei născuți în anii '50, care credeau că sfârșitul va veni și l-au așteptat și au apucat să vadă acest sfârșit, ca și tinerii din 1968 — din acel '68 înfăptuit și neînfăptuit, care au văzut în '89 o fericită întoarcere a celor două cifre. Și, în cele din urmă, tinerii tineri, cei care aveau douăzeci de ani în 1989, care au trăit prima lor revoluție, iar aici pot vorbi la persoana întâi. În fine, ceea ce nu se putea întâmpla avea să se întâmple, totul urma să aibă loc, totul începea la sfârșitul secolului.

Mă folosesc de dreptul meu de a face însemnări pe margine, o digresiune venită de la un martor ocular, pentru că am fost acolo, am țopăit, am strigat, am plâns și apoi, brusc, am îmbătrânit în substituirile din anii ce au urmat. Un comentariu și un plânset rizibil după anii '90. Sistemul se schimba sub ochii noștri și promitea o viață frumoasă, frontiere deschise, reguli noi… Și toate acestea în cel mai scurt timp, azi-mâine. Îmi aduc aminte cum în piețele în care ne adunam în acel 1989 se puteau auzi următoarele dialoguri: Măi băieți, nu vreau să vă descurajez, dar sigur vor trebui să treacă un an-doi înainte ca lucrurile să intre în ordine? zicea un prieten, poate chiar K. Ba chiar și trei-patru, dacă nu cinci, adăugă cu sfială un altul. Mamăăă, cum ne-am năpustit asupra lui, cât pe ce să-l luăm la bătaie, săracu'. Huoo, cine crezi tu, mă, că o să aștepte cinci ani. Păi, după trei luni începe sesiunea, hai, du-te și te plimbă, gata cu cincinalele astea… În acele vremuri mai exista încă o rezervă intactă de viitor pe care noi o repartizam cu mult curaj. Cu o naivitate absolută, cum ne-am dat seama mai târziu.

Zece ani după aceea, în anii cu zerouri, acest stoc nu mai era acolo, rămăsese pe fund doar ceva sticlos care lucea în fața noastră. De acolo de undeva, de la sfârșitul acelui deceniu și începutul celuilalt, s-a întâmplat ceva cu timpul, s-a răsucit ceva, s-a declanșat, a țăcănit, s-a poticnit și s-a oprit.

8

Spre deosebire de țările scandinave, care nu se puteau decide pe care dintre perioadele fericite să o aleagă, România era zdruncinată de îndoieli, dar din motive contrare. Secolul XX, în ansamblul său, reprezenta o rătăcire istorică, circumstanțe nefericite, alegeri greșite, pe ce cal să pariezi — pe cel german, englez sau rusesc? Bătălii și teritorii pierdute, asedii, crize, lovituri de stat. Nici revoluția din 1989 nu a fost una de catifea aici. Parcă doar la finalul anilor '60 și începutul anilor '70 se deschidea o ferestruică — o încercare de independență într-o lume divizată.

Apoi fereastra urma să se închidă cu zgomot peste mizeria deceniului următor, datorii, magazine goale și Securitate.

Toate aceste popoare fericite, îndestulate, francezi, englezi… O, eu nu sunt de aici, am în spatele meu veacuri de nenoroc. M-am născut într-o națiune lipsită de șanse. Fericirea se termină la Viena; după Viena începe Blestemul! Nemilosul Cioran.

Și această descriere era valabilă nu doar în cazul României.

Se pare că votul cel mai dispersat și neclar a fost în Austria. Aici s-a înregistrat cel mai mare număr de absenți, iar cei care s-au dus la vot au dat procente aproape egale mai multor mișcări, destul de anemice și ele. Amintirea acelui imperiu multilingv și pestriț din primul deceniu al secolului XX, transmisă mai ales prin literatură și Secesiunea vieneză, se răcea lent ca o cafea uitată pe verandă și se sfrijea ca o bucată uscată de tort Garash. Și finalul imperiului a fost unul teribil: asasinate ale unor arhiduci, Primul Război Mondial, destrămarea și tot restul… Austria din perioada Anschluss-ului aduna un procent neliniștitor, insuficient. Parcă încă plutea în aer un fel de rușine colectivă, dar mai mult din inerție decât din convingere. Austria anilor ’70 și ’80, această plăcere vinovată a Estului și a Vestului care transformase neutralitatea sa permanentă într-o sursă de garanție permanentă, era cealaltă bucățică de tort preferată de alegători. La sfârșit se plasau anii ’90, când secretul deceniilor anterioare putea ieși la lumina zilei — valizele se puteau deschide, cecurile se puteau încasa, spionii își puteau cere partea de la ambii lor angajatori.

Cu acest rezultat confuz și egal împărțit, ce se revărsa peste câteva decenii ale secolului, Austria risca să se piardă printre imperiile vecine și temporare, iar Viena să rămână un oraș-muzeu, cum a fost dintotdeauna. O zonă de frontieră în geografia fericirii. Totuși, în cele din urmă, cu un avantaj minim, au câștigat anii ’80. O victorie în spatele căreia se ascundea, după cum mulți au bănuit, votul naționalist al urmașilor lui Haider, a cărui stea răsărise tocmai atunci. Uitându-mă la reportajele de la Viena și Salzburg, mi-am închipuit cum învingătorii din anii ’80 pregătesc rapid un nou referendum, de data aceasta departe de ochii Europei, așa, ca la ei acasă, ocazie cu care va veni Anschluss-ul din 1938. Multe lucruri stăteau îngropate la poalele acelui an 1939.

9

Marea și decisiva enigmă rămânea Germania. Acolo istoria a dansat cel mai mult și Berlinul era scena ei, cabaretul, piața paradelor militare, vitrina și zidul totodată — totul. Prima jumătate a secolului a fost amputată în ciuda încercărilor venite din partea reprezentanților noii extreme drepte de a pune o proteză în locul rămas gol. Germania nu avea să se întoarcă acolo, încă nu, cu toate autostrăzile și Volkswagenurile care se găseau pe piața neagră în această întrecere. Dar fiecare dintre deceniile următoare avea șansa sa. „Sociologii estimează victoria anilor ’80, îmi scria îngrozită E. din Berlin. Îți dai seama, nu miracolul economic din anii ’50, nu anii ’60 din cauza anului 1968 și tot restul, anii ’80 — ce decădere. Știi bine că sunt pentru anii ’90, ziceam că sunt acel 1968 al nostru, în fine, puțin ferfenițit, cam de la second hand, dar era al nostru. Îmi doresc să trăiesc la începutul anilor ’90 și, dacă vom învinge, vino să ne întâlnim aici, la Berlin sau la Sofia… Te sărut, E.“

Draga mea E. Împreună cu ea am traversat primii ani 1990, a fost o relație tumultoasă, cum numai atunci era posibil. Am reușit să experimentăm anii ’60, îmi spunea râzând în timp ce-mi întindea țigara în pat. Am reușit și să ne căsătorim, mare greșeală. În anii ’90 nimeni nu se căsătorea, toată lumea divorța. Am reușit totuși să reparăm greșeala chiar în același deceniu, ne-am

despărțit, apoi ea a plecat în Germania. Cei mai buni studenți de la germană plecau cu toții, mai devreme sau mai târziu, eu eram bun la bulgară și am rămas.

Totuși, ea nu avea întru totul dreptate în legătură cu anii ’80, măcar în ceea ce-i privește pe nemți. Clocoteau niște lucruri acolo, de ambele părți. *Wir sind das Volk!*[27] — se striga și în Alexanderplatz, și în piețele din est. *Atomkraft? Nein, danke*[28] strigau în Occident, lanțuri umane, marșuri pentru pace, baloane roșii, Nena, SIDA și punk. Era interesant de ambele părți. Dar, la ora actuală, puțini dintre cei care își doreau anii ’80 își dădeau seama că ar fi trebuit să se întoarcă într-o Germanie împărțită. Dar și pentru asta s-a găsit o soluție, au votat pentru anul concret 1989, mai exact, pentru ajunul lui. Cu speranța să-l lungească un an–doi–trei. Dacă omul ar putea să stea mereu în ajunul sărbătorii și să mențină mult timp proaspăt heringul entuziasmului (după Bismarck) într-o amânare prelungită a viitorului, ce să-ți dorești mai mult? Mi-am imaginat dărâmarea permanentă a Zidului și reconstrucția lui după aceea, pe ascuns, pentru a fi din nou doborât. Un bruiaj în bucurie.

De fapt, anul 1968 nu avea prea multe șanse de câștig nici în Germania. Cu excepția unui nucleu dur, dar neglijabil de marxiști întârziați și de anarhiști reumatici (și anarhiștii îmbătrânesc), mărețul an 1968 nu avea prea mulți susținători. Aceasta pentru că după 1968 urmau anii ’70, dar nici ei nu erau ușor de ales — cu Baader-Meinhof și seria de asasinate, de explozii, răpiri, jafuri. Între Mao și Dao, Bandiera rossa, Che Guevara, Marcuse, Dutschke, aceasta era mixtura anilor ’70 în Europa. Iar Al Doilea Război Mondial se încheiase abia cu douăzeci-treizeci de ani înainte.

Uneori nu ne dăm seama de acest lucru, cum un eveniment istoric pare mai îndepărtat decât e în realitate. Când m-am născut, trecuseră doar 23 de ani de la încheierea Celui de-Al Doilea Război Mondial, iar mie mi s-a părut întotdeauna că face parte dintr-o cu totul altă epocă.

Cum ar fi spus Gaustin: Atenție, istoria e mereu mai aproape decât se vede în oglinda retrovizoare…

În cele din urmă, au învins anii ’80. Mai precis, au avut câștig de cauză anii ’80 vestgermani. Doar că Berlinul a rămas din nou un oraș divizat. E interesant faptul că ambele părți insistau ca el să rămână așa.

Germanii în vârstă au votat acest deceniu datorită staturii masive și respectabile a lui Helmut Kohl, care degaja stabilitate și siguranță. Tinerii sau cei care fuseseră tineri atunci, ceea ce însemna majoritatea votanților, au ales muzica disco a anilor ’80.

Banalul iese mereu triumfător, trivialitatea și barbarii săi, mai devreme sau mai târziu, năvălesc și cuceresc imperiile ideologiilor zdrobitoare. Marii învingători ai referendumului erau Falco, Nena, Alphaville, întreaga echipă de fotbal a RFG-ului din anii ’80, barba lui Breitner, tinerii Becker și Steffi Graf, luxul impozant al magazinului KaDeWe, *Dallas*, *Dirty Dancing*, Michael Jackson, după care toți erau înnebuniți aici, și chiar emisiunea Ein Kessel Buntes difuzată până la saturație de Anul Nou de televiziunea RDG-istă.

„Tu susții că acesta e deceniul care a produs cea mai mare cantitate de plictiseală și disco, îmi scria E. după alegeri, dar se pare că oamenii își doresc să trăiască acolo — în plictiseală și muzică disco.“

E. avea dreptate, bineînțeles, dar mai era ceva. Oamenii alegeau anii ’80 și datorită sfârșitului lor care urma. Există ceva deosebit în alegeri și, pentru noi, era un semn clar. Alegând un deceniu sau un an anume, alegi, de fapt, și ceea ce vine după. Vreau să trăiesc în anii ’80 ca să aștept anul 1989.

(Nimeni nu a acordat atenție faptului că, în cele mai multe provincii din estul Germaniei, a

doua putere politică era Partidul anilor ’30.)

10

De câteva zile (săptămâni?) nu am mai vorbit cu nimeni. Am senzația că încep să pierd noțiunea timpului. Mă scol, mă îmbrac, mă duc până în oraș după pește pentru că azi e zi de piață. Încerc din nou să îl sun pe Gaustin, fără rezultat, la celălalt capăt se aude un sunet ciudat. Schimb câteva cuvinte cu vânzătorul de măsline. El îmi vorbește în italiană, eu îi răspund într-o germană stricată. În cele din urmă, îmi vinde cantitatea de măsline pe care el o crede potrivită. În timp ce urc spre mănăstirea din deal, rostogolesc în minte ultimele lui cuvinte ca pe niște sâmburi — *prego, olivo, grazie, prego, olivo, grazie*. Odată ajuns sus, le scuip. Am mai luat pește și brânză. Curăț peștele, tai un măr acrișor în felii subțiri, adaug ulei de măsline, busuioc, lămâie, puțin vin și o bucățică de brânză proaspătă de Alpi. După o jumătate de oră peștele e gata. Il pun pe masă în cea mai arătoasă farfurie. Îmi torn în pahar vinul rămas. Mă așez și simt că nu am poftă să mănânc.

11

Sindromul celui absent

Atâtea locuri în care nu sunt. Nu sunt la Neapole, în Tanger, Coimbra, Lisabona, New York, Iambol și Istanbul. Nu doar că nu mă aflu acolo, dar nu mă aflu într-un mod dureros. Nu sunt la Londra într-o după-amiază ploioasă, nu sunt în zarva Madridului seara, nu sunt în Brooklyn toamna, nu sunt pe străzile pustii duminica în Sofia sau Torino, în liniștea unui orășel bulgăresc în anul 1978…

Sunt atât de absent. Lumea e suprapopulată de absența mea. Viața e acolo unde nu sunt. Oriunde aș fi…

Și sunt absent nu doar geografic, nu doar în spațiu lipsesc. Deși spațiul și geografia niciodată nu au fost doar spațiu și geografie.

Nu sunt în toamna lui 1989, în acel an 1968 plin de nebunie, în vara rece a lui 1953. Nu sunt în decembrie 1910, nici la sfârșitul secolului al XIX-lea, nici în anii ’80 îmbibați de muzica disco, pe care eu, personal, o detest. Omul nu e făcut să trăiască în închisoarea unui singur corp și a unui singur timp.

Gaustin, *Diagnostice noi și viitoare*

12

Vine și rândul Elveției. Faptul că a fost de acord să participe la referendum, fără a fi țară membră, constituie o surpriză măgulitoare (deși de neînțeles).

Cu câteva luni înainte avusesem o discuție în contradictoriu cu Gaustin.

Să-ți aduci aminte de vorbele mele, am zis cu un ton ridicat, pun pariu că ăștia o să aleagă anii ’40, fără să clipească și spre groaza tuturor.

Uite ce e, a răspuns el, într-o Europă în plin război, Elveția putea părea raiul pe pământ, dar, crede-mă, nu a fost deloc așa. Păi ei se așteptau în orice moment să fie atacați, avioanele dădeau târcoale deasupra granițelor. Hitler nu-și făcea el scrupule. Exista chiar un plan detaliat de cucerire a Elveției, pe orașe.

Îmi plăcea felul în care Gaustin vorbea ca și cum ar fi fost martor al evenimentelor, chiar dacă uneori mă agasa. Cum să contrazici pe cineva care îți vorbește de parcă a fost acolo?

Să te pregătești de război nu e totuna cu a intra în război, nu-i așa? l-am întărâtat eu.

Păi, să știi că nu sunt sigur deloc că așa stau lucrurile, îmi răspunse, uneori e mai dificil. Să stai cu urechile ciulite la toate grozăviile care se întâmplă pe la vecini, să dormi în echipament de luptă cu pușca lângă tine. Să găurești Alpii ca să-ți faci buncăre, le ziceam „redute", să te ascunzi în redute, să tot mărești creditele și concesiile pentru Reich… Mai ales după ce ăia au călcat Franța cât ai bate din palme. Adu-ți aminte că unele orașe au fost bombardate de Aliați: Basel și Geneva, dacă nu mă-nșel, și Zürich.

Erori de pilotaj, i-am zis, folosind explicația oficială dată de forțele aeriene ale Armatei americane. Cum s-ar zice, nimeni nu bombardează intenționat banca unde își păstrează banii.

Dar, vezi tu, câți bani au injectat aceeași elvețieni imediat după război în fondurile de binefacere, în planul Marshal, în Crucea Roșie de la Geneva, acest fapt nu se poate nega, veni replica lui Gaustin.

Cu toate astea, ai să vezi, ține minte ce-ți zic, vor alege anii '40. Niciodată nu a mai fost aici așa un aflux de aur, bani, tablouri. Bănci și „bătrânii maeștri".

Așa e, dar banii se duceau în bănci, pe când oamenii erau cu adevărat săraci, în afara Zürichului, mai cu seamă. Niciodată nu vor vota pentru anii '40, afirma cu convingere Gaustin.

Și Gaustin ghicise. Întotdeauna intuia corect. În ciuda tuturor institutelor de sondaj, care indicau un procent ridicat al susținătorilor acestei perioade de război, ceea ce neliniștea profund Bruxelles-ul. În ultimul minut însă, bătrânii maeștri ai referendumului au luat o decizie de bun simț, dar și neașteptată. Elveția, ce surpriză, a ales neutralitatea. O neutralitate particulară, vremelnică, să zicem așa. Ea a ales ca perioada sa să fie chiar anul, luna, ziua desfășurării referendumului. Dar… dar acesta nu e trecut, se bâlbâiau comisarii europeni. Dimpotrivă, față de momentul discuției noastre, este deja trecut, răspundeau calm reprezentanții guvernului. Iar mâine va fi și mai trecut decât acum, și astfel va fi, cu fiecare zi ce trece.

Păstrarea neutralității a reprezentat mereu un joc în afara timpului. Nu voi juca după timpul vostru — pentru un timp. Dar pot să vă măsor timpul, dacă plătiți, să îi țin socoteala cu un cronometru (producție proprie) și să vă vând ceasuri, să vă păstrez tablourile, inelele, diamantele și întreg bagajul cât timp jucați sau vă bateți.

La aceasta nu se putea face nicio obiecție.

După un număr de dezbateri ce au avut loc în Europa, s-a admis că, de fapt, alegerea făcută de Elveția prezintă avantaje pentru toți. Nu era rău ca în această reîntoarcere istorică a timpului să existe o țară după care toți să-și potrivească ceasurile. Pe ce alt ceas te poți baza dacă nu pe cel elvețian? Era un lucru bun că se păstra un model, un standard temporal pe care ceilalți îl respinseseră. Și, în al doilea rând, dacă cineva era victima unei claustrofobii apăsătoare din pricina trecutului, Elveția putea să îi acorde azil temporar. Un adăpost împotriva trecutului.

De asemenea, s-a hotărât ca instituțiile europene independente ce veghează la respectarea noilor frontiere temporale să își aibă sediile într-o astfel de țară. Într-o țară a timpului nimănui.

13

P.S. Italia

Pierdusem orice speranță, când, într-un final, Italia cea dezordonată, într-o lentoare sudică specifică, reuși, chiar dacă ultima, să salveze anii ’60. Cu toate că, la început, nimic nu prevestea un astfel de deznodământ.

Dacă ne-am putea întoarce în perioada lui Mussolini, dar fără Mussolini, atât de multe lucruri s-au construit atunci, zicea un tip pe RAI 1 înainte de votare, un tip cu burtă proeminentă, îmbrăcat într-o salopetă de denim, sprijinindu-se de micul său Fiat. Din fericire, pe parcursul campaniei electorale, astfel de luări de cuvânt se împuținaseră, dar răbufnise o altă nostalgie, mai apropiată și mai plăcută decât autostrăzile lui Mussolini, care și ele se dovediseră a nu fi atât de calitative pe cât se crezuse. Ducele fusese înlocuit de Dolce.

Nu Duce, ci Dolce vita!, scriau pe ziduri partizanii mișcării cu același nume. Am avut bani și tinerețe de cheltuială, spunea o italiancă în Piazza di Spagna de la Roma, în timp ce lingea dintr-o *gelato*, și cuvintele ei parcă erau replici de film. Miracolul economic al anilor ’50 a continuat și în anii ’60, erau televizoare pentru toți, mașini de spălat, Vespe, Fiaturile mici, Fellini, Lollobrigida, Mastroianni și Celentano.

La referendum Italia a ales, în cele din urmă, acel deceniu pe care nimeni nu a îndrăznit să-l aleagă nici în Praga, nici la Paris sau Berlin. *Italia salvează anii 1960*, scria cu litere de-o șchioapă a doua zi în *Corriere della Sera*, ca și în majoritatea ziarelor. *Vita brevis, dolce vita longa!*

Anii ’60 erau un film, probabil făcut în laboratoarele de la Cinecittà, dar cine n-ar vrea să trăiască într-un film? Italia scuterelor Vespa de un albastru ca cerul, Italia trenciurilor, a imposibilelor divorțuri în stil italian, Fontana di Trevi. Italia din vremea Via Veneto, a teraselor și legendelor despre acea petrecere privată de la începutul lui noiembrie 1958, petrecerea de aniversare a tinerei contese Olga di Robilant, unde dansatoarea Aïché Nana a făcut un striptease improvizat. Cele câteva fotografii apărute în presă trezesc imaginația națiunii, termenul e bătut în cuie, iar anii ’60 sunt pregătiți, alcătuiți, doriți.

Acea viață dulce, Dolce vita, era posibilă măcar într-o țară luată separat.

M-am gândit întotdeauna, și odată cu înaintarea în vârstă tot mai des, că într-o bună zi ne vom duce cu toții să trăim în Italia anilor ’60, poate nu chiar la Palermo, poate undeva prin Toscana, Lombardia, Veneto, Emilia-Romagna, Calabria… E de ajuns să ții în gură aceste denumiri, această înghețată a numelor pe cale să se topească, cu *l, r, m* înmuiate și cu câte o alună pe *r*.

În tinerețe m-am nimerit acolo, într-o piață mică din Pisa, și de atunci știu cum arată ceea ce mi-am dorit dintotdeauna…

Era o noapte despre care îți dai seama că nu e făcută pentru somn. Te afunzi în interiorul orașului pe străzi necunoscute. După câteva intersecții zgomotul se oprește cu desăvârșire. Atunci descopăr o *piazza*, cu fântână mică și biserică în colț. Și un grup de câteva fete și băieți, ieșiți la o vorbă în răcoarea miezului de noapte. Te așezi pe una din băncile de la celălalt capăt al pieței, le asculți vocile și dacă cineva te întreabă în acel moment ce e fericirea, ai arăta din cap spre ei. Să îmbătrânești cu prietenii tăi într-o astfel de piață, stând de vorbă, sorbind din berea rece a nopților calde, în cvadriga de clădiri vechi. Să fii liniștit în momentele de tăcere dintre conversații, urmate de valuri de râs, să nu vrei nici mai mult, nici mai puțin de la viață decât ca ea să păstreze acest ritm de liniște și râset. În inevitabilele nopți ale verilor și ale bătrâneților ce vor veni.

La o astfel de Europă, mi se pare mie, visam împreună cu Gaustin, una în care să existe acele mici piețe vorbărețe. Diminețile să fie austro-ungare, nopțile — italiene. Tristețea și atracția — bulgare.

14

Așa urma să arate noua hartă a Europei.

De fapt, la finalul referendumului, oamenii au ales anii în care au fost tineri. Cei care au azi 70 de ani în anii ’70 și ’80 aveau douăzeci, treizeci de ani. Cei în vârstă alegeau timpul tinereții lor, dar în el urmau să trăiască cei tineri, cei care nu se născuseră pe atunci. Era o oarecare nedreptate în această situație — să alegi epoca în care să trăiască generația ce va veni. De fapt, aceasta se întâmplă cu ocazia tuturor alegerilor.

Alta e chestiunea dacă tinerii erau atât de nevinovați. Extrasele din registrele electorale arătau că cei tineri au votat într-un număr mare, și chiar cu mai mult zel decât părinții și bunicii lor, pentru decenii din secolul trecut, de care, evident, nu-și aminteau. Un conservatorism de factură nouă, un sentimentalism nou, o nostalgie inculcată se transmiteau din generație în generație.

Imperiul anilor ’80 se contura ca fiind cel mai mare și puternic, ca o coloană vertebrală în centrul Europei — cu Germania, Franța, Spania, Austria, Polonia acelor vremuri. Lor li se va alătura și Grecia, această Italie mai săracă.

Alianța nordică a anilor ’70 reprezenta cealaltă grupă importantă, formată din Suedia, Danemarca, Finlanda, cărora li se ralia singura excepție sudică, Portugalia. Dar ce poate fi mai frumos — locuitorii din nord ai anilor ’70 vor avea colonia lor sudică și plaje calde în cealaltă extremitate a continentului. Ungaria completa această alianță, ca „cea mai fericită baracă“ din epoca socialistă.

Anii ’90, care în majoritatea țărilor s-au conturat ca a doua forță politică, ca un al doilea vis și, într-un anume sens, viitorul luminos al Imperiului optzecist, nu trebuiau subestimați defel. Aici intrau Cehia, Lituania și Estonia, aflate încă într-o stare de beatitudine în urma independenței câștigate după 1989. Slovenia și Croația au ales, de asemenea, ultimul deceniu al secolului XX, cu o clauză specială ce stipula că se vor alătura grupului după războiul din fosta Iugoslavie. Această alegere convenea atât liberalilor, cât și naționaliștilor, căci fiecare dintre ei vedea perspective de dezvoltare. Aici, în această țară a anilor ’90, cam ciopârțită și neliniștită, tigrul irlandez venea să dea o mână (sau o labă) de ajutor. Se așteptau afluxuri noi de emigranți din alte țări. Imperiile anilor ’70 și ’80, mai devreme sau mai târziu, urmau să acosteze aici. Într-un final, era clar că toți aveau să se adune în punctul reprezentat de anul 1989.

Concentrarea în doar 3-4 alianțe temporale, toate în secolul XX, a fost interpretată ca un pas promițător spre o unificare viitoare. Dar, pentru o anumită perioadă, cetățenii trebuiau să rămână în granițele statului lor și în deceniul ce primise cel mai mare număr de voturi. Amestecul epocilor trebuia evitat, măcar la început, până când situația avea să se stabilizeze și să pornească sub cele mai bune auspicii.

După aceea granițele urmau să fie deschise. În această privință însă apăruse un dezacord destul de pronunțat. Adepții diacroniei se gândeau la resetarea timpului și la dezvoltarea sa naturală și progresivă după primii ani. În schimb, tabăra celor ce îmbrățișau sincronia insista pentru a rămâne o perioadă mai îndelungată în deceniile alese. Procedura părea lentă și greoaie și nu era deloc sigur cât de mult se va putea menține situația dată…

Cutia Pandorei cu cadourile trecutului fusese deja deschisă…

15

L-au căutat peste tot, în anii ’70 și în anii ’80… Au scotocit de sus până jos anii ’60, unde lui îi plăcea să petreacă mult timp — nici cea mai mică urmă. Nu era de găsit nici în clinici, nici în satele trecutului. M-au sunat doctorii de la Heliosstrasse și din atâtea alte locuri. L-am sunat și eu câteva zile la rând și, cum refuza cu încăpățânare să-mi răspundă, în cele din urmă m-am urcat în trenul de Zürich.

Era o zi frumoasă, păsări nevăzute se auzeau din coroanele arborilor. O femeie s-a așezat la soare și a deschis o carte. Femeie citind la balcon. Lumea încă mai e aceeași.

Bineînțeles, Gaustin dispăruse. Nu era ceva excepțional, dacă mă gândesc la experiențele pe care le-am avut cu el, cu toate acestea mi s-a părut foarte ciudat și, până la un punct, iresponsabil din partea lui să dispară într-un astfel de moment. Să fi simțit oare bomba cu ceas în toată această descătușare de trecuturi? Nu cumva a resimțit vina fizicienilor din anii ’30? Oare trecutul îl aspirase din nou? Sau dispariția lui era ceva de scurtă durată, o cădere vremelnică într-un alt timp, din care avea să se ridice la suprafață cât de curând? Pentru o secundă mi-am zis că poate a decis să o termine cu el însuși. Dar, dacă eu sunt viu, cum ar putea Gaustin să fie mort…

Mi-am amintit de cămăruța de la etajul anilor ’40, unde ne-am întâlnit ultima dată, care era, ca să zic așa, tardivul său birou secret. Ar fi fost tot atât de îngrozitor și să-l descopăr și să nu-l descopăr. Am deschis ușa cu teamă. La birou, lângă machetele avioanelor, am văzut un plic mare maro pe care era trecut numele meu. Înăuntru era o foaie scrisă și semnată de el, în care spunea că tot ceea ce e legat de clinică și de satele trecutului rămâne temporar sub autoritatea mea pentru o

perioadă nedeterminată. Mai era ceva în plic — un carnet galben, formatul 1/16, cu coperți moi, umplut pe jumătate, urma să-l citesc mai târziu. Și o carte poștală în alb și negru ce reprezenta The Rose Main Reading Room (Principala sală de lectură) a bibliotecii din New York, iar pe spatele ei — două rânduri scrise de Gaustin.

Trebuie să merg până în 1939, îți scriu când ajung.
Iartă-mă, al tău, G.

Tipic stilului lui. Să lași totul baltă în două fraze. (Trebuie să recunosc că m-am simțit jignit.) Niciun fel de instrucțiuni, niciun pic de inimă, nimic. Toate proiectele lui ajungeau până aici. Toate nebuniile lui, vreau să spun. Ca și propria mea nebunie, că eram parte din nebuniile lui, că m-am implicat în ele, că le-am inventat împreună cu el. Pur și simplu a sărit din mers dintr-un secol în altul. Și a știut asta încă de când ne-am văzut ultima oară, fusese deja decis. De aceea m-a privit așa fix când i-am spus ne întâlnim la 6 înainte de război.

S-a dus să dezamorseze bomba din '39. Mai devreme sau mai târziu, îl voi urma.

Ce să fac acum cu câteva clinici și sate ale trecutului, când trecutul s-a strecurat afară din ele și s-a instalat în mod oficial în orașele din jur? Ce să faci cu locurile Alzheimer într-o lume Alzheimer? Am reflectat asupra acestui lucru câteva nopți la rând. Cum a putut să lase totul în seama mea? Bineînțeles, clinicile trebuiau să rămână, pacienții aveau nevoie de un trecut protejat. Mai ales acum, în haosul de timpuri exterioare.

---

27. „Noi suntem poporul!“ (germ.)
28. „Energie atomică? Nu, mulțumim.“ (germ.)

V

Monștrii discreți

„Și, după ce-au ieșit fiarele din trecut, și-au găsit sălaș în om…“

— Gaustin, *Carnetul galben*

„Nu știu care dintre noi doi așterne aceste rânduri.“

— J.L. Borges, „Borges și eu“[29]

29. Traducere de Cristina Hăulică, în Jorge Luis Borges, *Proză completă 2*, Prezentări şi ediţie îngrijită de Andrei Ionescu, Polirom, Iaşi, 2006, p. 218.

1

Cutia fusese deschisă…

La început, la câteva luni după ce statele și-au ales deceniile fericite, a domnit o liniște relativă. Avalanșa de filme vechi, albume, discuri de vinil, producția de gramofoane în plin avânt, toate acestea erau vizibile. Ziarele și revistele de altădată și-au reluat periodicitatea, au revenit telegramele, mașinile de scris, foaia de indigo… Oamenii uitaseră de câte amănunte e plin trecutul, iar acum descopereau cu plăcere diverse lucruri, coborau în pivnițe de unde scoteau obiecte vechi, le curățau, le revopseau sau le dădeau la restaurat. Regăseau colecțiile de timbre, de șervețele, de cutii de chibrituri, de plăci de gramofon. În sălile de cinema rulau încontinuu filme de telecinematecă, regizorii primeau comenzi pentru noi ecranizări, cluburile de dans retro apăreau ca ciupercile după ploaie, pe străzi se puteau vedea tot mai des mașini Lada în Est și Opel Rekord în Vest, industria ușoară își schimba direcția…

Însă erau și lucruri care, cu timpul, puteau să întoarcă totul cu susul în jos. Uneori este mai greu să uiți decât să-ți aduci aminte. De exemplu, renunțarea la telefoanele mobile, la internet, la rețelele sociale… Unii acceptau cu inima ușoară, tocmai în aceasta consta scopul — de a încetini, a renunța… însă aceștia reprezentau un procent extrem de mic. Drogul lumii virtuale își făcuse treaba. Mulți, chiar dintre cei ce votaseră pentru anii ’50 sau ’60, nu voiau să abandoneze netul. Imperiile operatorilor de telefonie mobilă și cele ale rețelelor de socializare, de asemenea, nu erau încântate de posibila schimbare, se zvonea că aceștia injectează în secret sume mari de bani pentru boicotarea regulilor.

Pe de altă parte, se accentua revolta celor care „pierduseră“ la referendum. Cei care mizaseră pe anii ’90, de exemplu, refuzau să urmeze epoca atemporală a anilor ’70. Fiecare își dorea deceniul pentru care votase și pe care îl susținuse în cursul campaniei. Anarhia și forțele centrifuge pluteau deasupra țărilor. Deodată, ceea ce trebuia să pară idilic porni să se destrame… Nemulțumiții începură să se izoleze în satele și enclavele lor, să desprindă unele teritorii mai mici pe care să le populeze cu vremuri diferite. Ceea ce era local redevenea important.

Dacă vreun neinițiat pornea într-o călătorie, putea să nimerească inopinat într-o altă epocă, care nu era menționată în niciun ghid — într-un sat din estul Europei, desprins în perioada de început a socialismului, cu cooperative și tractoare vechi, într-un orășel cu case din perioada Renașterii naționale, care se pregătea de revoltă, sau într-o pădure cu wigwamuri, cu Trabanturi și indieni est-germani. Tot felul de vremuri se rostogoleau pe străzile continentului, se amestecau și aveau loc simultan.

Ghidurile turistice vechi trebuiau schimbate cu „ghiduri temporale“ noi.

2

Lumea se transformase într-o clinică a trecutului sub cerul liber, ca și cum i-ar fi căzut zidurile. Oare Gaustin prevăzuse toate acestea — el, care mă atenționa să închid bine ușa la plecare, nu cumva să amestec vremurile…

Trecutul porni ca un râu care își iese din matcă și se revarsă peste tot în jur, se izbește de străduțele înguste, inundă parterul, se cațără pe pereți, sparge ferestrele și intră în camere, târăște cu sine crengi, frunze, pisici înecate, afișe, pălării de muzicanți stradali, acordeoane, fotografii, ziare, scene din filme, un picior de la o masă, replici ce se repetă, după-amiezi străine, discuri

zgâriate… Valul cel mare al trecutului.

Era tot mai clar că harta cu noile state ale timpului avea să dureze foarte puțin. Demonii treziți de referendum nu se mai puteau întoarce înapoi. Odată strecurați afară, aceștia umblau de colo-colo, așa cum îi descrisese Hesiod — fără glas, dar ademenitori…

Lumea se întorcea la starea sa inițială de haos, dar nu acela inițial aflat la originea ei, ci la haosul sfârșitului, abundența haotică și crudă a sfârșitului, care avea să înece timpul prezent cu tot ce e viu în el…

Bestiile scăpaseră din cuști…

3

Am găsit doi doctori mai tineri și ambițioși pentru a administra clinicile. Mi-am făcut o provizie de cărți, carnete și creioane și m-am întors la mănăstirea de pe deal, în interiorul zidurilor de secol XVII, exact sub clopotniță. De la înălțimea mănăstirii (și a secolului al XVII-lea) se putea observa mai bine până unde ajunge potopul trecutului. Până să ajungă apele lui aici, va mai trece ceva timp. Aveam la mine și carnetul galben pe care Gaustin mi-l lăsase, plin cu tot felul de observații, cu diagnostice noi și viitoare (așa le botezase), cu comentarii personale și spații lăsate libere, parcă intenționat. Curând, am început să le umplu. Mai întâi, indicam cu un G. notele lui și cu doi (G.G.), însemnările mele, dar la un moment dat m-am oprit. Am observat că nu era nicio diferență între scrisul lui și al meu.

4

E posibil ca acest amestec de epoci să vină doar pentru că Dumnezeu dă banda înapoi? Noi ne aflăm în amintirea nesigură a unui Dumnezeu care a început să uite. Să își piardă memoria în raport cu ceea ce a spus la început. Într-o lume făcută din nume, uitarea acestora reprezintă sfârșitul ei natural.

Dumnezeu nu e mort. Dumnezeu a uitat. Dumnezeu e atins de demență.

Carnetul galben, G.

Ceea ce nu îndrăznesc să fac (sau să spun) se transformă în Gaustin.

Totuși, el e extrem de radical cu acest „Dumnezeu e atins de demență". Dumnezeu doar a început să uite. Uneori amestecă vremurile, încurcă amintirile, trecutul nu curge într-o singură direcție.

Ce-o fi în capul unui dumnezeu care stăpânește peste toate istoriile lumii. Și cele întâmplate, și cele neîntâmplate. Toate istoriile noastre din fiecare secundă a acestei lumi.

Carnetul galben, G.

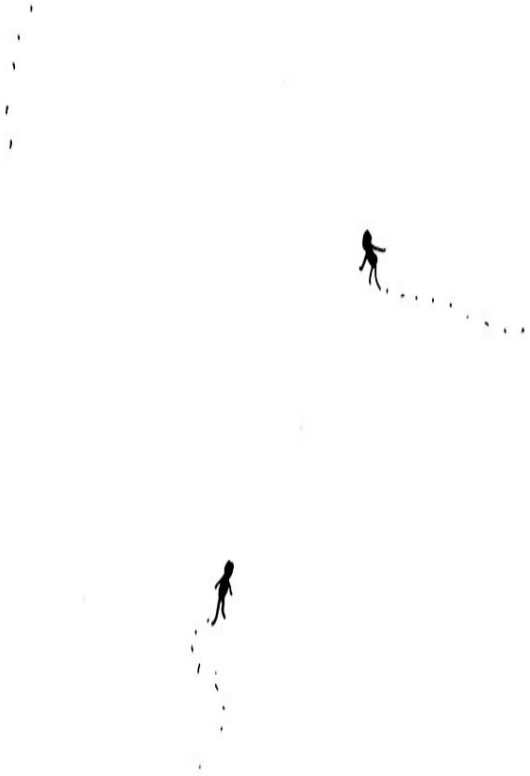

5

Nu-mi mai aduc aminte în ce moment el a început să devină mai real decât mine. Oamenii citeau despre Gaustin, se interesau, așteptau să reapară, întrebau de ce întârzie. Revista în care publicam periodic scurte istorisiri despre el mi-a dublat onorariul. Îl și vedeam pe Gaustin făcându-mi cu ochiul în stilul anilor '60 — omule, jumătate sunt ai mei. Tu nu ai nevoie de nimic, îi răspundeam, doar eu te-am creat. Așa deci, ridica el din sprânceană, o să mă ții tot în puloverul acesta și cu ochelari rotunzi? Un Pontiac bleu ciel sau măcar un Mini Cooper mi-ar sta mai bine.

Hai, cară-te, strigam eu, pot să-ți aloc o Vespă și nimic mai mult.

Cu trecerea anilor îmi este tot mai greu să fac diferența cine cui îi scrie. Sau un al treilea ne scrie amândurora, fără prea multă sârguință și constanță. Uneori sunt mai fericit și mai bun, așa mă descriu, și atunci eu prind aripi, dar nu mai departe de paragraful următor mi se retează aripile și mă clatin ca un porumbel în praf. Îmi repet, nu uita că ești de partea cealaltă a narațiunii, nu uita că ești de partea cealaltă a narațiunii, nu uita că ești de partea cealaltă a narațiunii… Tu o scrii, nu ea pe tine. Dacă începi să ai impresia că altul te scrie, atunci ai încurcat-o, demonii au pus stăpânire pe tine, s-a întâmplat lucrul de care ți-e cel mai frică, creierul tău se golește ca un hambar pe timp de iarnă. Nu, încă sunt stăpân pe situație… Încă închid bine ușile, am impresia.

Eu sunt cel care scrie…

Cât timp scriu știu cine sunt, dar, de cum mă opresc, nu mai sunt atât de sigur.

6

La toate stațiile de radio se difuzează muzică și știri din deceniile trecute. Deja nu mai are nicio importanță ce se întâmplă azi. Nu mai contează nici ce deceniu a fost ales la referendum, fiecare trăiește în deceniul său. Credeam că în trecut există ordine ca într-un album cu fotografii de familie frumos așezate — aici noi, copii, aici la terminarea școlii, aici sunt în armată, prima căsătorie, nașterea fiicei mele… Nimic asemănător. Am dat peste o mică stație de radio, semilegală, care încearcă să transmită știrile zilei. Dar și ea e nevoită să emită trecutul (în toată anarhia lui).

7

Azi am avut chef să gătesc ceva ce nu am mai încercat din copilărie — ouă pe ziar. E cea mai simplă rețetă pe care o știu. Pui o bucată de ziar pe plita electrică și spargi oul deasupra ei. Pe timpuri era problema că nu se găseau ouă, acum nu se găsesc ziare. Slavă cerului, am găsit un ziar, am aprins plita, nu foarte tare, și camera s-a umplut de un miros pe care nu-l mai simțisem de când aveam 8 ani. Miros de ou și hârtie coaptă, un miros uscat. Mi-aduc aminte cum o parte din litere se imprimau pe albuș. Mi-am adus aminte și că, pe atunci, ziarul folosea la orice. Bunicul își împacheta brânza în el și, când ne așezam la masa de prânz, puteam să citesc titlurile pe bucata de brânză.

Vara puneau hârtie de ziar la ferestre în loc de storuri, ca muștele să nu murdărească geamul. Când am pomenit de muște, mi-a venit în minte becul gol, murdărit de ele, care atârna de plafon, la țară, iar bunica făcea din ziar un fel de abajur, care însă se îngălbenea și se încingea repede.

A ieșit un ou frumos pe ziar.

8

Am dormit prost, am visat potop și lighioane, foc… vise de Vechiul Testament, într-un cuvânt, adevărate coșmaruri. Pe deasupra, mi s-au terminat și țigările, dar nu-mi vine să ies, mai am o rezervă suficientă de tutun. Trebuie doar să găsesc niște foițe de rulat. Ziare nu mai am, foile din carnet sunt cam groase… am și un caiet vechi cu foi subțiri, aproape ca hârtia de orez, încă din anii ’90, plin de poezii vechi, care și așa nu sunt prea reușite…

9

Sindromul Vaișa cea oarbă

Este descris cazul unei fete care, cu ochiul său stâng, vede doar în trecut, iar cu cel drept, doar ceea ce urmează să aibă loc. Uneori frontierele dintre trecut și viitor se îngustează într-atât, încât cu ochiul stâng vede cum luna se ascunde, iar pentru ochiul drept răsare soarele. Alteori frontierele se îndepărtează și în fața ochiului stâng se întinde uscatul din primele zile, pustiu și neordonat, iar în fața ochiului drept — planeta din ultimele zile, pustiită și tot neordonată.

Sindromul Vaișa cea oarbă, cum va fi cunoscut ulterior în știință, se caracterizează tocmai prin această simultaneitate de trecut și viitor, prin capacitatea (sau blestemul) de a vedea lumea concomitent în al său *înainte* și al său după, niciodată în prezentul său, aici și acum. Este diferit de sindromul celor care trăiesc în trecut sau al celor care trăiesc doar în viitor și de două ori mai greu de suportat.

Tablou clinic: O senzație dureroasă de a nu aparține niciunui timp, salturi bruște între trecut

și viitor, cecitate în ciuda funcționării normale a pupilelor, tentative de automutilare și comportament suicidar. Apropiat de așa-numitul *sindrom al celor care nu aparțin niciunui loc*.

Cei care suferă de acest sindrom nu pot ieși fără însoțitor, deoarece strada pe care merg nu există încă pentru unul din ochii lor, iar pentru celălalt ochi strada e deja o autostradă cu mașini ce trec vâjâind. Într-un an doi se estimează că frecvența acestei îmbolnăviri se va dubla.

Gaustin, *Diagnostice noi și viitoare*

Uneori G. mă exasperează cu adevărat, nici nu-i mai trec numele întreg. Și înainte mă scotea din sărite, e ciudat că o face și acum, când e absent. Însuși faptul că nu e aici, dar chicotește printre rânduri, e odios. Mă înnebunește uzurparea aceasta fără scrupule. Toată această dezlănțuire și abuz, de unde până unde? Stai puțin, eu te-am inventat, eu te voi… E de ajuns o singură propoziție: „Gaustin a plecat în prima zi din acel septembrie…", și gata.

Toată viața mea cineva a abuzat de calda mea inimă sud-estică.

10

Cu mulți ani în urmă, când încă mai călătoream, am intrat în biserica dominicană din Cracovia la o slujbă de duminică. Era în februarie, o zi rece și gri, fulguia. Am văzut o fată într-un palton scurt așezată pe trepte, niște părinți cu un cărucior și doi copii cu mucii la nas, care se strângeau speriați în picioarele părinților, un bătrân fără adăpost ce-și clătina bărbia ritmat ca un metronom, chipuri ale unor oameni neliniștiți. Aveam impresia că aceleași fețe și trupuri, aceeași scenă am văzut-o undeva prin anii '40 (sunt născut douăzeci de ani mai târziu). Cum vor fi chipurile oamenilor când vor veni ultimele zile? Va fi vreun semn pe aceste chipuri sau vor fi aceleași ca ale noastre?

Într-o după-amiază, niște ani mai târziu, după al nu știu câtelea atentat undeva prin Europa, am stat ore în șir în muzeul din Haga. Ca într-un adăpost din alt timp. Era plin de oameni care se refugiaseră de știrile zilei. O fată îmbrăcată în pulover și blugi contempla *Fata cu cercel de perlă*. Mă aflam la un pas de ele, fără să fac vreo mișcare. Chipurile lor — unul și același. Deci timpul e doar o haină, un cercel… Gardianul aflat în sală semăna cu Vermeer.

11

Carnetele mele sunt pline de chipuri schițate la repezeală. Chipurile unor oameni inexistenți… Și aici, în acest carnet. La fel ca în toate carnetele, pe parcursul anilor… nu am habar cine sunt acești oameni, nu caut asemănări….

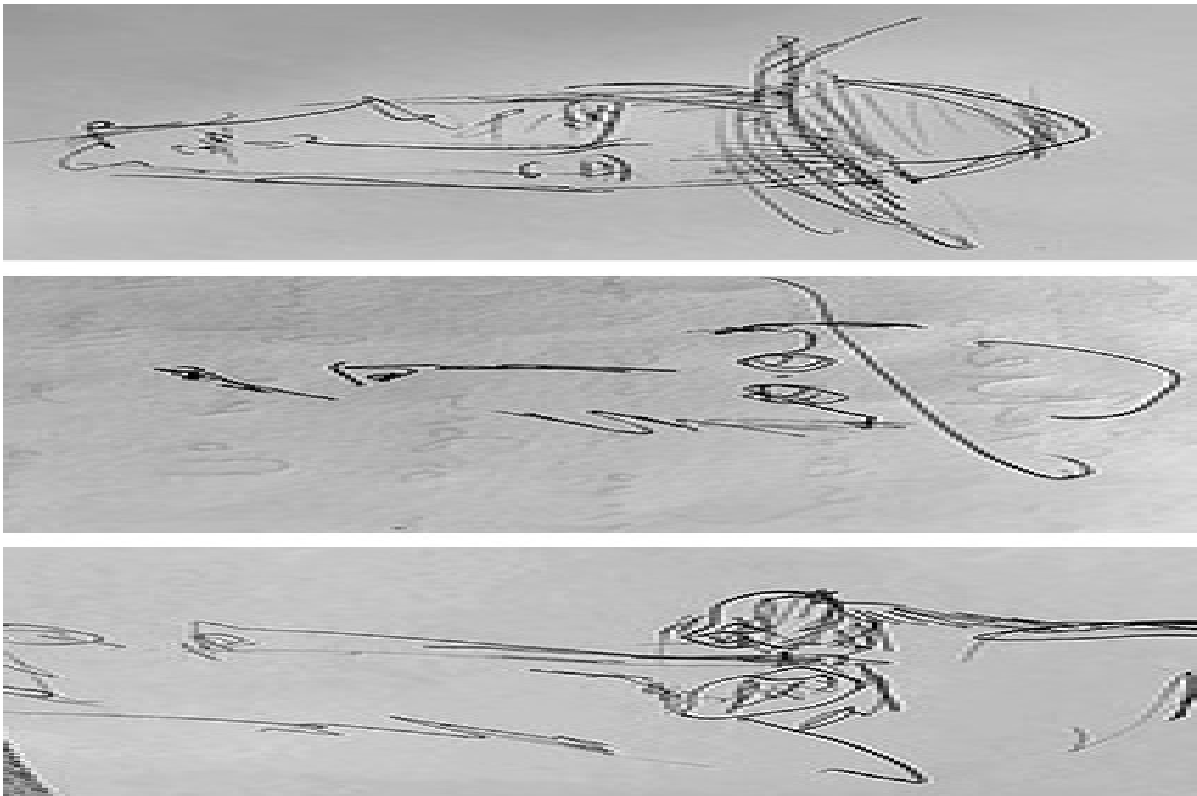

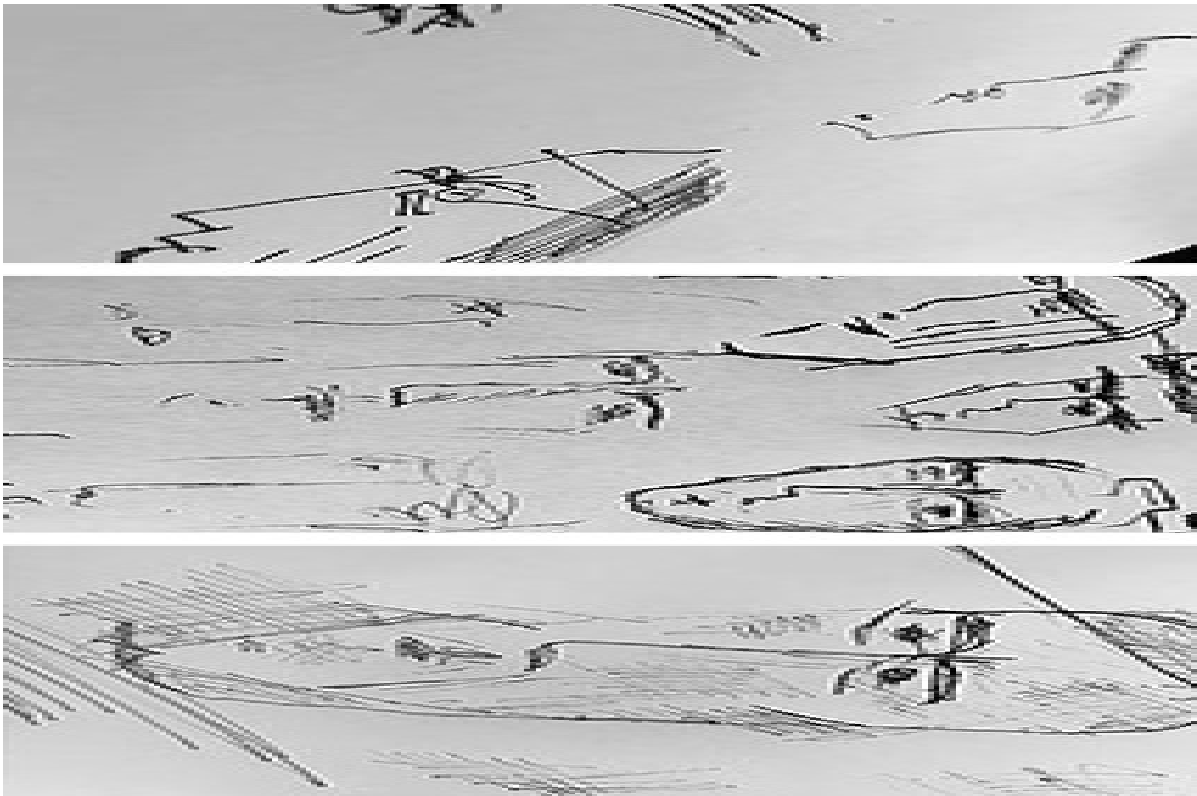

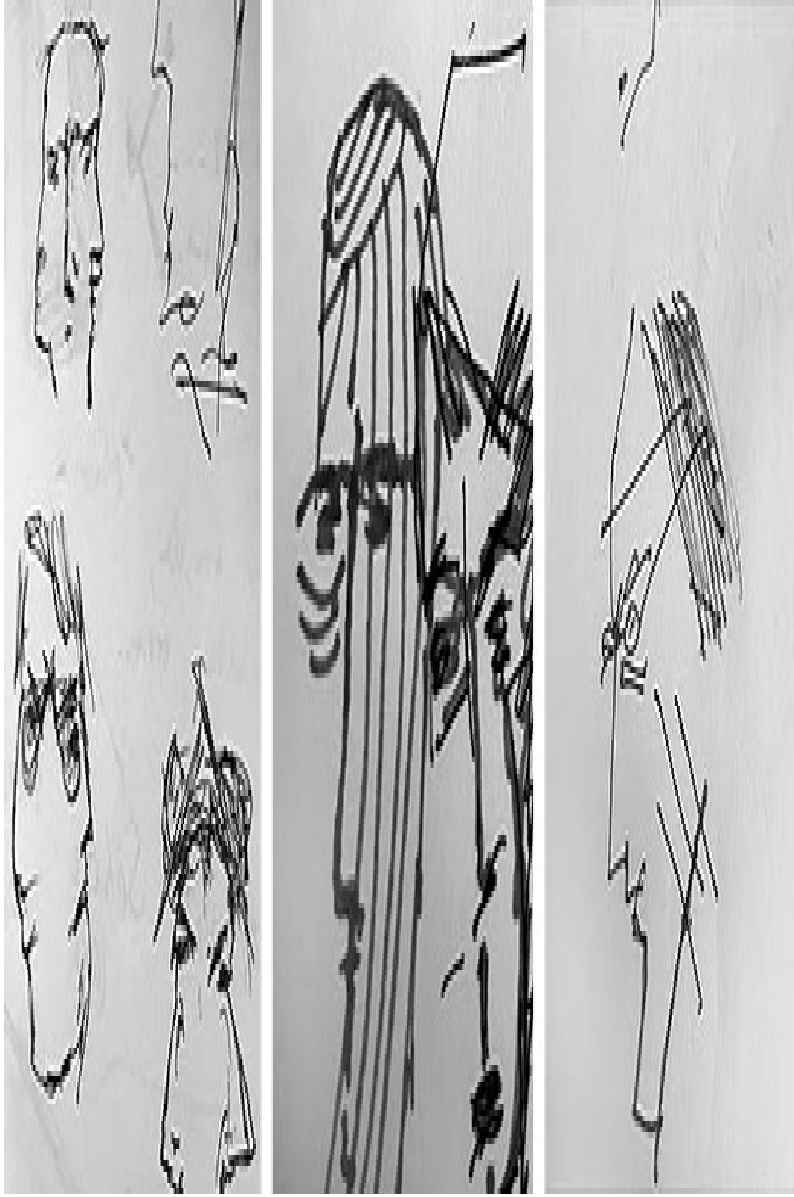

Ce faci?
Desenez chipuri care nu există.
Încă nu s-au născut sau nu mai sunt?
Încă nu s-au născut și nu mai sunt.

S-a inventat un software care combină trăsături umane, proiectează și produce chipuri de necunoscuți și sunt absolut autentice. Niciunul dintre ei nu există în realitate, repeta articolul sub fiecare fotografie. Iar eu aveam tot timpul senzația că îi întâlnisem undeva. E ceva înfricoșător în a produce chipuri de oameni inexistenți, nici măcar nu aș putea să explic ce anume.

12

Foame de chipuri. Am 19 ani, sunt grănicer la frontiera dintre Bulgaria și Grecia. Un an de zile voi sta acolo, pe pământul nimănui, unde, dacă vezi vreo față umană, ea trebuie împușcată. Nimeni nu are dreptul să treacă frontiera. La pichetul de grăniceri mai sunt 12 soldați și un comandant — singurele chipuri pe care le ai încontinuu în fața ochilor dimineața, la prânz și seara. Și nici măcar nu e o închisoare. O dată pe lună ai o zi de permisie. Cei mai mulți folosesc această zi ca să doarmă pe săturate. Somnul e printre cele mai importante lucruri pentru un soldat, la fel ca hrana. Sexul e o valoare inaccesibilă. Eu folosesc această zi pentru a ajunge până la cel mai apropiat orășel de provincie, care abia dacă numără trei mii de locuitori. Nu cunosc pe nimeni acolo. Mă scol devreme, când încă e întuneric afară, merg pe jos câțiva kilometri, dacă întâlnesc pe drum o căruță întreb căruțașul dacă vrea să mă ia în coșul ei, mașinile sunt rare pe aici. După două ore am ajuns în orășel, tocmai când se deschide singura cafenea din centru, mă așez la o masă afară, comand ceva de băut, o limonadă sau un Schweppes și mă uit la fețele oamenilor. Stau și privesc — fețe de „civili", cum spuneam pe atunci. Fețe nemilitare. Ochii o pornesc de unii singuri după ele. E singurul lucru care îmi procură satisfacție și pace sufletească. Undeva pe lumea asta, după acest post de frontieră, există oameni care duc o viață normală. Mi se pare atât de îndepărtată și mi-e teamă că niciodată nu mă voi întoarce la ea, „cu capacitățile intacte", cum scrie într-o carte pe care o port cu mine, ascunsă în punga cu masca de gaz. O cunoaștere liniștitoare, aceea că există chipuri umane diferite, dar și o teamă, care se declanșează când îți dai seama că al tău nu se află printre ele. Că poate chipul tău nu există.

13

Observ lumea, închis în camera de secol XVII, cu Wi-Fi din secolul XXI, scriu la o masă de lemn ce are pe puțin o sută de ani și dorm într-un pat cu tăblii metalice din secolul XIX. Încerc să înșel trecutul ce va să vină. Memoria îmi slăbește, mintea mă părăsește, ceea ce inventez e pe urmele mele, mă ajunge și mă depășește. Iartă-mă, Dumnezeu al utopiilor, vremurile s-au amestecat și deja nu mai știi dacă ceea ce relatezi s-a întâmplat sau urmează să aibă loc.

14

Și au început niște dedublări în masă a ceea ce a fost și a ce nu a fost…

Tot mai detaliate, mai aproape de evenimentele reale, uneori mai reale decât ele. Și nimeni nu va mai putea face deosebirea dintre ce e adevăr și ce e analogie… Ele se vor topi una în cealaltă, și atunci când se va vărsa sânge adevărat, cald, uman, oamenii vor aplauda ca la teatru, iar în altă parte, o vopsea roșie extrasă din chinovar otrăvit o vor lua drept sânge și se vor sălbătici foarte…

Gaustin, *Despre amestecul vremurilor*

15.

Burgtheater, 1925–2025

Peer Gynt, acest Ulise nordic, se întoarce acasă… Din senin se iscă o furtună cumplită, fulgerele brăzdează cerul, marea e turbată, în orice clipă corabia se poate frânge…

Deodată, în toiul tunetelor de pe scenă se aud nişte împuşcături venind chiar dinspre sală. O femeie din loja de la primul balcon scoate un ţipăt strident. Glonţul i-a străpuns obrazul drept, i-a atins puţin limba şi a ieşit prin obrazul celălalt. Spectatorii de la parter ridică privirea. Şi, vai, ce grozăvie — capul unui bărbat atârnă peste parapet. Picături de sânge se îmbibă în rochiile de culoarea roz-pudră a două fete înspăimântate, ale căror locuri se află exact dedesubt. Toată sala e în picioare. Câteva perechi o iau la fugă spre ieşire, unde se creează o busculadă, alţii stau pironiţi locului…

În acel moment o femeie mărunţică apare în lojă cu un Mauser, din care încă iese fum, întinde o mână spre femeia rănită, cel ucis îşi ridică chipul însângerat şi toţi trei se apleacă politicos în faţa publicului exaltat.

Tragedia a luat sfârşit. Cortina de pe scenă se lasă fără zgomot, chiar dacă nimeni nu se mai uită într-acolo.

Una dintre cele mai mari atracţii în Viena — *Peer Gynt* la Burgtheater. O reconstrucţie fidelă a spectacolului din 1925, însoţită de uciderea revoluţionarului macedonean Todor Panica, la data de 8 mai, acelaşi an, în timpul celui de-al cincilea act, scena cu furtuna, exact înainte de replica „Nu se poate muri în mijlocul actului cinci". Femeia rănită la faţă este soţia lui. Femeia mărunţică, cea care l-a împuşcat, face parte din facţiunea inamică şi o cheamă Mencia Kărniceva (numele ei întreg e Melpomena, muza teatrului, ce ironie!).

Spectatorii au venit, în primul rând, pentru aceste minute — naufragiul de pe scenă şi sângele din sală. Cine nu ar vrea să simtă gustul anilor ’20 printr-un asasinat la teatru? Locurile sunt vândute cu un an înainte.

16

Prieteni, oare am cheltuit deja cecul viitorului? Cecul fără garanţii al viitorului…

Căci trecutul deja nu *mai* este, iar viitorul nu este *încă*, spune Sfântul Augustin în capitolul IX al *Confesiunilor*[30].

În acest *încă* există totuşi o consolare, nu e aici, dar are să vină. Şi ce facem când nici viitorul nu *mai* există? Cât de diferit este viitorul, care *încă* nu există, faţă de cel care nu *mai* există. Cât de diferită e această inexistenţă. Primul e plin de promisiuni, al doilea e apocalipsa…

Gaustin, *Însemnări despre sfârşitul timpului*

17

Memoria te ţine, te fixează în contururile ferme ale unei singure fiinţe umane, pe care nu o poţi părăsi. Uitarea vine ca să te elibereze. Trăsăturile îşi pierd caracterul tranşant şi evident, neclaritatea, confuzia diluează formele. Dacă nu ţin minte cu exactitate cine sunt, atunci pot fi oricine, chiar şi eu însumi, chiar şi eu însumi copil. Deodată acele jocuri ale lui Borges, care ţi-au plăcut atât de mult în tinereţe, jocuri de dedublare, devin reale, se petrec cu tine însuţi. Ceea ce a fost o metaforă s-a transformat în boală, dacă e să răsturnăm formula lui Sontag. Aici nu mai

există metafore, cum spusese G. când ne-am văzut pentru prima dată și comentam moartea musculițelor efemere la sfârșitul zilei. Aici, cu adevărat, nu ești sigur de ce parte a istoriei te afli. Aici „eu“ devine cuvântul cel mai lipsit de sens, o cochilie goală pe care valurile o rostogolesc pe mal.

Vine marea abandonare. Te părăsesc toate corpurile care ai fost, unul după altul. Se autoeliberează. Îngerul celor care abandonează și îngerul celor care sunt abandonați — uneori unul și același…

18.

Mi-au căzut ochii pe o însemnare din carnetul galben, care nu îmi dă pace de câteva zile.

„În timp ce scrie un roman despre cei părăsiți de memorie, el însuși începe să-și piardă memoria… Se grăbește să-l termine înainte de a uita ceea ce povestește.“

Își bate joc, mă sperie sau îmi aruncă o idee?

19

Confuzia legată de uitarea numelor… Bineînțeles, fiecare dintre noi se plânge la o anumită vârstă de acest lucru. Dar aici e vorba de numele unor oameni foarte apropiați. Nu poți uita, de exemplu, numele femeii cu care ai trăit cândva, cu care ai fost căsătorit niște ani, iar acum ea întinde spre tine romanul și surâde în așteptarea unui autograf foarte personal. Se așezase la coadă cu ocazia uneia dintre rarele mele apariții în public, mai demult. Și… blocaj complet. Pot să-mi amintesc în detaliu trupul ei, pot să spun unde are o aluniță, cum am făcut dragoste prima dată, au fost cinci ani de viață.

Dar numele… În capul meu trec în revistă vreo duzină de nume, dar niciunul nu-i al ei. Nu e prima oară când mi se întâmplă, dar niciodată nu a fost atât de îngrozitor, niciodată în legătură cu o persoană atât de apropiată. Privesc în jurul meu, parcă cerând ajutor, oamenii de la coadă așteaptă. Știu câteva trucuri în astfel de situații — dacă e vreun cunoscut prin apropiere, pot să le fac cunoștință, ca să-i aud numele, dar, din păcate, acum nu am un astfel de om prin preajmă. Trec la planul B. Să notez câteva cuvinte suficient de personale, dar fără un prenume. Scriu ceva de genul *Pentru trecutul comun, din care suntem făcuți*. Îi înmânez cartea, dar ea mi-o dă înapoi — ei, pune-mi și prenumele, te rog…

Mă simt atât de jenat încât, fără să vreau, apăs mai tare suprafața transparentă a standului, ceva se îndoaie și, cu un trosnet, sticla cade la picioarele mele. Încheietura mâinii sângerează serios, o femeie aflată la coadă leșină, oamenii se îngrămădesc, fata de la librărie șterge cu apă locul de unde îmi curge sânge și aduce câteva comprese, sesiunea de autografe se suspendă, coada se destramă, doi fotografi fac poze, mâine mă și văd pe un site de știri la rubrica mondenă… într-o

baie de sânge, vorba poetului… dar e așa o ușurare pentru mine în toată întâmplarea aceasta… Pot să ajut cu ceva? șoptește îngrijorată soția mea, fosta mea soție, din cauza căreia sângerez de parcă aș fi fost înjunghiat. Nu-i nimic, totul e bine, spun eu, în timp ce observ câteva picături de sânge pe exemplarul ei, exact lângă dedicație.

Nu doriți să vă dau un alt exemplar? o întreabă fata de la stand.

Oh, nu, mulțumesc, așa e mult mai personal, zice Ema și părăsește locul crimei.

Ema! Ema, bineînțeles, Ema… Ca Emma Bovary.

20

Încă de atunci m-am dus la un prieten neurolog, care, oricum, de mult timp mă considera ipohondru.

E posibil să fie niște întreruperi temporare induse de apărare, stres. Te întâlnești cu multe persoane, dacă le mai adaug și pe cele pe care le inventezi…

(Are dreptate, nu m-am gândit că trebuie să păstrez în minte și toate personajele care îmi populează cărțile, eu sunt milos și nu omor cu ușurință, ca alții, ceea ce face și mai dificilă reținerea tuturor acestor nume.)

Bineînțeles că ne tâmpim cu toții un pic, zice doctorul, ici-colo se mai ard niște neuroni, unele conexiuni se pierd, deși pot să și reapară pe neașteptate într-o bună zi. Dar nu exact în momentul în care le căutăm. Ca și în cazul somnului — cu cât îți repeți mai des seara în pat că trebuie să adormi, cu atât ai mai puțin șanse să se întâmple asta. Odihnește-te mai mult…

Ies din cabinet cu acel sentiment de vinovăție că sunt luat drept un șarlatan care își inventează propria paranoia. Dar cum dracu' se numea acest prieten neurolog, mă întreb doar câteva clipe mai târziu și mă întorc ca să-i citesc numele pe plăcuța de pe ușă.

Am băut, înainte să ne naștem, din apa râului Lethe, așa cum e scris, ca să ne uităm cu desăvârșire viața anterioară. Dar de ce uneori ne trezim în miezul nopții sau ne străpunge brusc o revelație la ora trei după-amiaza, că am mai trăit așa ceva și că știm ce se va întâmpla mai departe. Au apărut niște crăpături neașteptate. Crăpături prin care se strecoară lumina trecutului. Și totuși parcă trebuia să uităm totul. Nici apele din Lethe nu mai sunt ce au fost.

21

Printre mituri nu descopăr vreun mare zeu al memoriei sau măcar un zeu al uitării. Așa cum sunt pentru iubire, foc, răzbunare… Nu găsesc nici semizei sau nimfe. Întreaga mitologie greacă, plină de zeități, semizeități, centauri, eroi și de câte și mai câte a uitat de zeii memoriei și ai uitării. Da, există Mnemosina, dar mai degrabă ca mamă a muzelor, e și Lethe, însă sunt oarecum în umbră, pe jumătate uitate. Probabil, când au apărut miturile, lumea era destul de tânără pentru a avea amintiri, prea tânără ca să înceapă să uite… Și oamenii mureau de tineri, înainte ca bătrânețea să le golească mintea.

De fapt și scrisul vine atunci când omul simte că memoria nu-i este de ajuns.

Primele plăcuțe de argilă cu scriere cuneiformă din Mesopotamia nu păstrează vreo înțelepciune despre taina lumii, cum ne-am fi așteptat, ci o informație extrem de practică despre numărul de oi dintr-o turmă sau diferitele denumiri folosite pentru „porc". Primele mărturii scrise au fost niște liste. La început (și la sfârșit) se află întotdeauna o listă.

22

Deoarece nu s-a întâmplat nimic în viața mea acest an, copiez zi după zi jurnalul de anul trecut, îmi spusese o prietenă. Astăzi, 26 noiembrie, copiez ceea ce mi s-a întâmplat pe 26 noiembrie anul trecut.

Nu am auzit niciodată ceva atât de sinistru.

Mult timp am ținut un jurnal, fără să pun datele, nici anul, consemnam doar dacă e vorba de zi sau noapte, la un moment dat nu am mai făcut nici această specificare.

Acum, când mă despart tot mai mult de memoria mea, mă gândesc că am făcut o mare prostie, astfel am pierdut până și micile repere ale anilor și lunilor. Unele lucruri îmi revin în minte în timp ce citesc, dar când au avut loc, acum un an sau acum 15 ani, îmi este greu să reconstitui. Altele nu le mai țin minte defel, de parcă i s-au întâmplat unui necunoscut și sunt consemnate de mâna altcuiva.

Scrisul meu devine din ce în ce mai ilizibil, mai mărunt și ascuțit, așa scriam când eram copil.

Unele cuvinte se pierd de cum le-am scris, se transformă pur și simplu în ceva absurd, schimbă silabele, capul se duce în spatele cozii, ca niște animale mitice, ca niște centauri asamblați la repezeală sau ca niște mormoloci metamorfozați.

Palmă — Lampă

De la ce pornisem, ce voiam să povestesc… Mă străduiesc să termin o carte despre sustragerea memoriei și… Mă grăbesc să o închei, înainte de a uita despre ce e vorba. Dar, dacă tot ceea ce scriu se va înfăptui, trebuie să fug într-o altă persoană.

23

Mai întâi au dispărut câteva cuvinte. El transforma asta într-un joc, a fost demult, erau încă studenți. Și-a anunțat soția și câțiva prieteni care sunt aceste cinci-șase cuvinte ce dispar și când avea nevoie de vreunul din ele, ei i le dădeau — cornișă, mercantil, rozmarin, confruntare…

Dar într-o zi se hotărî să le scrie, aceasta poate și pentru că divorțase, încetase să se mai vadă cu prietenii, iar cuvintele se înmulțeau. La început era suficientă o pagină, apoi o foaie, apoi față-verso. Și încă o foaie și încă una… Își cumpără un carnet. L-a botezat *Scurt dicționar a ceea ce se uită*. Avea o secțiune dedicată numelor de persoane. Treptat secțiunile s-au mărit — a apărut una despre mirosuri care îi aminteau diferite lucruri. Una despre sunete, își pierdea și auzul, pe deasupra. (Un doctor i-a spus că pierderea auzului și a memoriei sunt legate, împart una și aceeași cameră în creier.)

În fine, mai apăru o secțiune în carnet, poate cea mai însemnată — despre ceea ce s-a întâmplat cu el cu adevărat, ca să poată face distincția de ceea ce citea în cărți și de ceea ce el însuși inventase.

Mai devreme sau mai târziu totul avea să se amestece — lucrurile care s-au întâmplat, lucrurile citite și cele inventate urmau să sară unele peste altele, să-și schimbe locurile, să se învălmășească, până când, treptat, se potoleau și păleau, dar pentru moment încerca să mențină frontierele. Niște ani mai târziu, fosta lui soție avea să se așeze la o coadă pentru dedicații și autografe și el îi va căuta în zadar numele în meandrele minții…

24

Cel mai rău stătea cu memoria numelor. Iar când trebuia să schimbe limba era un adevărat coșmar. Uita până și expresia potrivită pentru a se putea scuza sau a întreba: *Sorry, your name escapes me… Sorry, your name…*

În fiecare dimineață lua o foaie de hârtie pe care scria de mână cele cinci cuvinte de mai sus. Chestia asta îi amintea de pedepsele de la școală, când era obligat să scrie de 100 de ori fie un cuvânt pe care-l scrisese greșit, fie un delict minor, precum „mi-am uitat tema acasă". De aici datează descoperirea precoce că repetiția schimbă sensul, lipsește ceea ce e scris de corpul și semnificația sa. Repetat de o sută de ori, totul (inclusiv vina) se descompunea în silabe ce nu însemnau nimic.

În fine, aceste amintiri îi plăceau acum. Erau dintre puținele rămase și el avea grijă de ele ca de un animăluț favorit, le chema la el, le mângâia urechile și le vorbea.

Știa că într-o zi avea să ajungă și la această frază: *Sorry, my name escapes me.*

25

Se întreba cât de repede va veni momentul în care va uita și literele. Nu ar fi putut suporta așa ceva. Învățase să scrie destul de devreme, pe la 4 sau 5 ani, ceea ce ar însemna că literele aveau să plece ultimele din mintea lui. Și le imaginează clar cum se înșiruie ca niște insecte micuțe, furnicuțe sau gândăcei, cum părăsesc acest caiet, pleacă din cărțile din biblioteca lui, traversează camera, se târăsc, se cațără, pleacă șiruri întregi. Marea migrație a literelor. Iată-l pe Щ, care pleacă pe furiș ca un centiped, Б-ul doar dă din mână și dispare cu burta înainte, litera О se dă de-a dura ca un gândac de bălegar bine hrănit, Й-ul își ridică nostim cascheta în semn de rămas bun, Ж-ul sare ca o broască și dispare pe ușă. Deschide o carte la întâmplare, e goală, în ea mai era doar un mic „e" care cade și el, rostogolindu-se după calorifer.

Biblioteca cu cărți goale, părăsite — fără titluri, fără autor, fără text. Pagini albe, *tabula rasa*. Mintea unui copil e o *tabula rasa*, iar noi trebuie să scriem totul pe ea, spunea învățătoarea lui, la ceremonia de deschidere în clasa întâi. Reținuse această ciudată combinație de două cuvinte tocmai pentru că nu o înțelesese. Acum mintea lui era din nou *tabula rasa*, doar că nimic nu se mai putea înregistra pe ea. Pelicula s-a voalat de la lumină.

26

Neuronul (din greaca veche: νεῦρον — fibră, nerv) este o celulă care, stimulată de un flux electric, prelucrează și transmite informația. Dendritele primesc semnale de la celelalte celule nervoase, iar axonul, datorită ramificațiilor sale extrem de numeroase, transferă aceste semnale spre ceilalți neuroni, care la rândul lor... (*Manual de anatomie*, clasa a VII-a)

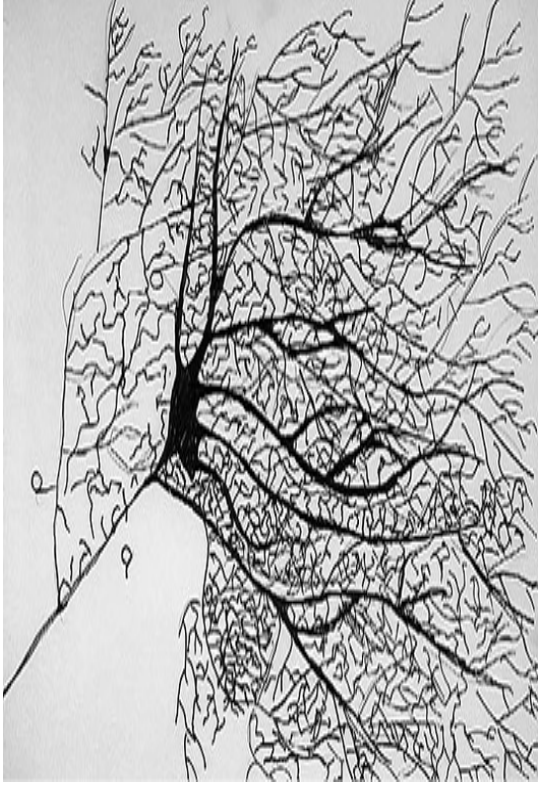

Această bucuroasă (sau îngrijorătoare) comunicare a neuronilor, această permanentă zumzăială. Iluminări bruște, mișcarea ionilor, vibrația membranelor, axonii, transmițătorii neuronali, schimburile în sinapse, semnalele, salturile impulsurilor, *forfota veselă atunci când se lucrează*[31]... Și deodată, sau nu deodată, ci treptat încetează să își mai vorbească unii altora, încetează să se mai viziteze, să-și împrumute lucruri ca între vecini, făină, sare, povești, forfota încetează, activitatea din atelier conteneşte, încremenește, lămpile se sting...

27

Un prieten povestea cum mama și soacra lui, femei la 80 de ani, au început să-și piardă memoria aproape simultan. Nu aveau ce să facă, a trebuit să le ia pe amândouă în apartamentul lui din Sofia. În fiecare dimineață se purta următoarea discuție:

Cine e doamna, de unde vine? întreba una dintre ele.

Păi, eu sunt de acolo, cum îi zice, de la malul mării. (Nu-și mai aduceau aminte cum le cheamă și nici numele orașelor unde locuiseră.)

Așa deci, și eu sunt de la mare, ce coincidență. Și ce faceți aici?

Am venit în vizită la fiul meu. El locuiește aici cu soția lui. Și ca să-mi văd nepoata. Dar dumneavoastră?

Aa, eu am venit la fiica mea. Ea locuiește aici cu soțul ei. Și eu am venit să-mi văd nepoțica.

Da, chiar, ce coincidență! Ce vârstă are nepoata dvs., doamnă?

Trebuie să aibă 7–8 ani, dar nepoata dvs.?

Doamne, iar, ce coincidență, și nepoata mea are aceeași vârstă. Iată, am o poză.

Doamnă, dar cum e posibil așa ceva, fiți serioasă, aceasta e nepoata mea.

Uneori se ajungea la dispute, alteori se împăcau aflând că locuiesc în aceeași casă, la aceeași familie, că fiica uneia se căsătorise cu fiul celeilalte.

Dimineața următoare, îmi spunea prietenul meu, discuția se relua de la zero.

De unde vine doamna…

28

Sarea

Miturilor antice (ca și noilor ideologii) nu le sunt pe plac întoarcerile spre trecut… Întorcându-se, Orfeu a pierdut-o pentru totdeauna pe Euridice; întorcându-și privirea spre Sodoma, femeia lui Lot avea să se transforme în stâlp de sare, cei ce se întorc mai târziu spre trecut pur și simplu sunt ridicați. Totul trebuie să înceapă curat, fără amintiri. (*E nouă, e nouă steaua comunismului și nu a fost nimic înaintea ei*, declama cândva secretarul de partid local din orășelul T.)

Aduceți-vă aminte de soția lui Lot. Aduceți-vă aminte de Sodoma și Gomora, de focul ce cade din cer. Să nu îndrăzniți să priviți în urmă, va ține să ne amintească Luca evanghelistul. Fiecare să rămână acolo unde e. Cel care se află pe acoperișul casei sale să nu coboare. Nici acela, ajuns de apocalipsă pe câmpul său, nu trebuie să-l abandoneze. Seamănă cu un ordin de la poliție.

Dar de ce e așa de mare crima trecutului? De ce să nu se uite înapoi? De ce trecutul e periculos, iar întoarcerea spre el e un păcat care te transformă într-un stâlp de sare? Apocalipsa vine tocmai pentru a distruge trecutul. Nu e de ajuns să pleci din Sodoma și Gomora, asta e simplu, oricine fuge de dezastru. Condiția este să uiți cetatea, s-o ștergi din memorie, să nu îți fie dor de ea. Femeia lui Lot a părăsit cetatea, dar nu a reușit s-o uite.

Timpul nu e a nu știu câta secundă care tocmai se scurge, ci un șir întreg de eșecuri ale mersului înapoi (și eșecuri ale înaintării), o îngrămădire de dărâmături, cum îl descrie Benjamin, în fața cărora îngerul istoriei va sta înmărmurit, cu privirea fixă și cu fața întoarsă spre înapoi. Îngerul istoriei (acel *Angelus Novus* desenat de Klee) ar putea fi, de fapt, femeia lui Lot?

De ce ea se oprește și se întoarce?
Pentru că e omenește.
Ce a lăsat acolo?
Trecutul.
De ce tocmai în sare?
Pentru că sarea nu are memorie. Nimic nu crește pe sare.

În *Cronica de la Nürnberg*, scrisă de Hartmann Schedel la sfârșitul secolului al XV-lea, există o ilustrație a acestei scene. În planul apropiat se află tatăl cu fiicele, purtat de un înger vesel, care le vorbește ceva. Pășesc înainte, îndepărtându-se de Sodoma în flăcări, cu turnurile ce se prăbușesc. În mijloc, între grupul ce se îndepărtează și cetatea supusă distrugerii, stă o femeie în alb. Și-a întors privirea înapoi. De fapt, se uită ușor dintr-o parte. Trecutul, ca și focul, nu se pot privi direct în ochi. Chipul femeii este împăcat. Nu i se citește nici groază, nici frică, nici durere. Este deja doar din sare. Iar fiicele și bătrânul Lot, conduși de îngerul vorbăreț, nici măcar nu-i observă absența. Au uitat-o deja.

29

Să nu adunați comori în prezent, comori pe care le mănâncă moliile și rugina, pe care hoții le dezgroapă și le jefuiesc. Ci adunați-vă comorile în trecut, unde moliile și rugina nu le mănâncă și unde hoții nu le dezgroapă, nici nu le fură; căci acolo unde vă e comoara, acolo vă va fi și inima.

Gaustin, *Versiuni apocrife și noi testamente*

30

Nimic nu calmează atât de bine ca volumele de enciclopedii de pe diferite continente, așezate egal, unul după altul — de un vișiniu învechit, maro și negru.

Această mantră de titluri se poate folosi împotriva forțelor și vremurilor rele:

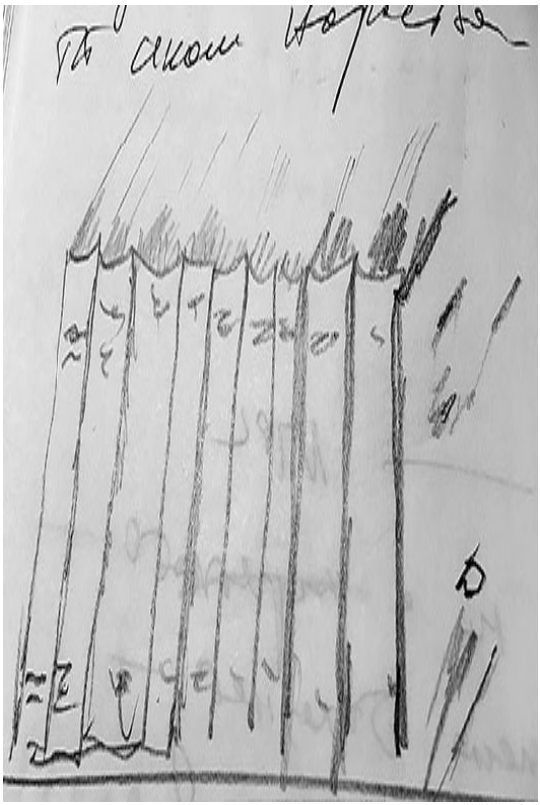

Enciclopedia general ilustrada del País Vasco
Enciclopedia de México
Nueva enciclopedia de Puerto Rico
Diccionario biográfico de Venezuela
Encyclopedia Britannica
The New York Public Library, Oriental Collection
The South in American Literature, 1607–1900
Poisonous and Venomous Marine Animals of The World
Nomenclator Zoologicus
Il grande libro della cucina italiana

The Cuisine of Hungary
Book-prices Current (London), 1905/06
Subject Index of Books Published Before 1880
The Mother of All Booklists
Anonymous and Pseudonymous English Literature
Dicionário bibliográfico brasileiro
Catálogo de la bibliografia boliviana
Short-title Catalogue of Books Printed in England, Scotland…, 1457–1640
Catalogue of German Books, 1455–1600
Crime fiction, 1749–2000
Bibliographía de la literatura hispánica

31

Undeva în Anzi se crede, chiar și în zilele noastre, că viitorul este în urma noastră. Vine din spate pe neașteptate, te ia prin surprindere, iar trecutul e mereu în fața ochilor tăi, întâmplat deja. Când vorbesc despre trecut, oamenii din tribul Aymara arată cu mâna în fața lor. Mergi înainte cu fața spre trecut și te întorci înapoi spre viitor. Cum ar fi parabola despre femeia lui Lot atunci?

Înaintăm și intrăm pe nesfârșitele Câmpii Elizee ale trecutului.

Merg înainte și mă transform în trecut.

32

Visez din nou acest vis. Undeva în biblioteca lumii, în sala principală cu tavanul său înalt și frumos decorat, cu mese de lemn și lămpi cu picior de lemn de culoarea moale a aurului vechi, stă un bărbat ascuns după un ziar deschis. Ziarul e mare, prin urmare vechi, așa cum erau ziarele pe vremuri. Înaintez spre el printre chipurile unor oameni (în vis le văd doar fețele) care se întorc spre mine. Chipuri de femei, de bărbați, știuți de undeva, dar care și-au pierdut demult numele. Știu (nu știu, dar simt) că toți ne observă, e o scenă importantă. Pe prima pagină, într-un stil telegrafic, scrie cu litere de-o șchioapă… ce anume, încă nu pot să disting.

Pare aproape, dar în vis se lungește de la sine, mișcările mele devin tot mai greoaie, ca și cum aș călca în ceva lipicios, sau pur și simplu mi-e teamă să ajung până la acel bărbat… O frică dublă — mai întâi, să citesc ce scrie, chiar dacă în străfundul meu știu ce e. (Cunosc pe de rost tot ziarul.) A doua frică constă în aceea că, odată ajuns lângă bărbat, acesta va coborî ziarul și îmi voi vedea propriul chip.

33

Sunt zile în care parcă totul e în regulă, pot chiar să scriu, îmi aduc înapoi orașe și camere, pe unde am fost, mintea îmi e limpede ca o găleată cu apă de ploaie, apoi totul se tulbură din nou, bălțește… vin niște oameni fără chip, tropăie prin cameră, vorbesc, vor cu o insistență amenințătoare să mă facă fericit, apoi nu mai țin minte nimic, mă uit într-un punct și nu am puterea să îmi mut privirea…

34

Un tuns în Brooklyn la Djani, un tadjic care fredonează cântecele lui Frank Sinatra, și, când deschide briciul ca să-mi radă gâtul, simt teama milenară de a nu fi înjunghiat ca un miel. Apoi scoate de undeva un prosop insuportabil de fierbinte și umed, pe care mi-l aruncă pe față și îl presează cu degetele deasupra. Și, uite așa, înjunghiat-neînjunghiat, sufocat-nesufocat, stropit la final cu apă de colonie cu parfum de lavandă, deschid ochii ca un înviat și dau un bacșiș mai consistent, ca o răscumpărare pentru că am supraviețuit. Încă de pe trotuar adaug în carnet mirosul apei de colonie a bărbierului care îmi trezește amintirile despre tuns. Fiecare păstrează amintirea și teama mersului la frizer. Fiecare a înregistrat propriile fire albe de păr stând pe scaunul de la salon.

Mirosul special al străzilor newyorkeze, care provine din fructele mici, mucegăite, de Ginkgo biloba. Notez și acest miros… Ginkgo biloba la New York. Ce o fi în memoria acestui arbore, care ține minte sfârșitul dinozaurilor, acești zgârie-nori mobili (și căzători) de dinaintea perioadei glaciare. Iar odată cu ei și prăbușirea zgârie-norilor reali — este o memorie incomensurabilă, terifiantă. Acum ai înțeles de ce ai coșmaruri, îmi spun, pentru că de ani de zile bagi în tine Ginkgo biloba contra uitării, când, de fapt, planta ține minte lucruri cumplite.

În fiecare zi călătoresc din Brooklyn până la biblioteca publică aflată între Fifth Avenue și 42nd Street. Treptat mă obișnuiesc cu toate detaliile de-a lungul drumului. Ieșirea spre Manhattan Bridge, în depărtare, Statuia Libertății, priveliștea de calcane, coșuri, turnuri de apă, pe acoperișuri, terase enorme cu rufe puse la uscat, apoi metroul coboară din nou sub pământ. Ies în Times Square, mă opresc pentru un minut să citesc panourile publicitare, ca și cum aș consulta primele pagini ale ziarului de azi. Panourile publicitare sunt noile ziare. Ce putem citi — despre un fel de monștri, reîntoarcerea în viitor, blockbustere care înspăimântă cu sfârșitul lumii, ceasuri și credite… E clar, nimic bun la orizont. Continui pe 42nd Street acompaniat de banda sonoră a alarmelor de la mașinile de pompieri și de poliție, ca într-un film. Intru în Bryant Park, pe lângă măsuțele și scaunele verzi, sub platanii înalți, arunc un ochi spre Chrysler Building, această clădire în stil Sezession pe verticală, și pătrund în peștera răcoroasă a bibliotecii într-un alt timp, un refugiu al timpului.

35

La radio se anunță că a nins în deșert în luna iulie, că zăpada s-a adunat în jurul piramidelor, îmi închipui Sfinxul cu o pălărie albă. Zăpada își râde de statuile publice, cum scrisese Auden. Ce-or fi făcând cămilele în deșertul înzăpezit? Caută cu înfrigurare în urmă, într-o memorie profundă, ce se poate face în astfel de cazuri, dar nu există înregistrări, capsulele de timp ale genelor nu conservă așa ceva.

Se spune că atunci când va veni sfârșitul timpului anotimpurile se vor amesteca.

36

Am avut un vis, din care am reușit să rețin doar o sintagmă. Un monstru nevinovat al trecutului. Visul l-am uitat, sintagma a rămas.

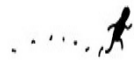

37

Sarajevo 1914/2024

Reconstituirile se fac într-o manieră tot mai brutală, devin din ce în ce mai autentice. În Balcani aceasta e una dintre cele mai populare — turul orașului Sarajevo într-o copie exactă după automobilul lui Franz Ferdinand — Gräf & Stift Phaeton, de culoare neagră și motor cu patru cilindri. Aceeași îmbrăcăminte, cămașa albă a urmașului la tron, uniforma, sabia, traseul, opririle, eroarea fatală a șoferului — totul ca în ziua cu pricina.

„Nu sta deoparte, intră în istorie! Fii pentru o oră Gavrilo Princip sau Franz Ferdinand în Sarajevo, în 1914!“

Organizatorii, în colaborare cu municipalitatea orașului, vor să facă ceva cu totul special pentru ziua asasinatului, 28 iunie pe stil nou. Ceva nemaivăzut și ultrarealist. În acest an cade și o aniversare rotundă de la izbucnirea Primului Război Mondial. Mii de cetățeni, implicați în acțiune ca figuranți, se plimbă de o săptămână prin oraș îmbrăcați în haine de epocă. Se intenționează o reconstituire detaliată după fotografii de arhivă și consultarea istoricilor de la universitate. Dar ceva tot nu e suficient, lipsește suspansul, amenințarea. Totuși, nu e vorba doar de o plimbare a unei altețe regale într-o zi frumoasă de iunie… este ajunul unui război mare, nu o petrecere în aer liber. Într-un final reușesc să dea peste un urmaș îndepărtat al dinastiei — pe o linie foarte colaterală, chiar și așa, tot e bine căci e nevoie de sânge aristocratic.

Pentru rolul lui Gavrilo Princip se organizează un casting printre tinerii sârbi cu vederi anarhiste, șomeri și gata de orice. Se dovedește că, între timp, mișcarea Mâna Neagră, cea din care făceau parte autorii atentatului, a reînviat. Dintre membrii ei a fost ales un tânăr pe care organizatorii l-au înzestrat cu un pistol — un Browning M 1910, micuț, plat, ușor de ascuns și de purtat. Bineînțeles, gloanțele sunt oarbe, doar cât să se audă sunetul împușcăturii.

Vine ziua de 28 iunie, tot orașul se adună pentru spectacol, care cu bilete, care de la balcoanele clădirilor învecinate, niște puștani stau atârnați de crengile pomilor din apropiere. O

asemănare izbitoare cu acel 28 iunie 1914. Până și norii sunt la fel, cum cineva va remarca mai târziu, comparând imaginile. Adie un vânt ușor, ce împrăștie florile de tei deja desprinse. Figuranții, unii în frac cu joben, alții în haine mai obișnuite, se plimbă-n sus și-n jos nerăbdători, femeile — îmbrăcate și ele în stilul unei epoci ce va dispărea pentru totdeauna (și din cauza acestei zile) — își poartă cu mândrie pălăriile mari cât cuibul de barză.

Arhiducele apare în mașina sa Gräf & Stift Phaeton neagră, încăpătoare. Totul se desfășoară ca atunci, în acea zi înainte de prânz —, cortegiul format din trei automobile se pune în mișcare, prima încercare nereușită cu explozia, oprirea la primărie unde arhiducele tremurând va spune: eu am venit să vă văd, iar voi mă întâmpinați cu bombe, plecarea spre spital pentru a-i vizita pe răniți, pe drum mașinile se încurcă, urmează manevra din jurul Podului Latin sub ochii lui Gavrilo Princip, care se oprise într-o cârciumă să-și înece dezamăgirea cu câteva halbe de bere. În acel moment atentatorul ridică ochii și vede cum victima sa vine singură spre el, scoate pistolul, sare în automobilul greu, care se învârtea pe loc ca un bondar, și trage în arhiduce.

Un trandafir roșu înflorește pe cămașa albă arhiducală, sângele țâșnește. Totul este atât de realist, că oamenii din jur privesc înmărmuriți, nimeni nu îndrăznește să aplaude. Soția, Sophia, cade la picioarele lui Franz Ferdinand, dar nimeni nu acordă prea multă importanță acestui lucru, așa e consemnat și în istorie. Însă e ceva curios și în acțiunile atentatorului. Parcă nici el nu își crede ochilor, conform scenariului, el trebuie, fără succes, să se împuște, să înghită cianura, dar, se pare, și-a înghițit limba.

O secundă lungă, o secundă lungă istoricește stă suspendată în centrul orașului Sarajevo, de parcă se produce un declic în timp și se poate observa cum Gavrilo Princip stă pironit locului, neîndemânatic, cu pistolul încă fumegând, pentru o clipă mulțimea rămâne mută și nemișcată, înainte de a se năpusti asupra lui să-l linșeze, vântul s-a oprit, nu se aude nimic, un copil cade de pe o creangă, dar nici el nu îndrăznește să plângă… (Pentru o clipă am impresia că văd aici amprenta lui Demby cu al său teatru nou în aer liber, o tragicomedie dell'arte.)

În acel moment arhiducele horcăie, sângele țâșnește ca o fântână arteziană și tabloul prinde viață. Omul e, într-adevăr, pe cale să-și dea ultima suflare.

Jandarmii se aruncă asupra lui Gavrilo Princip, adică asupra aceluia care îl joacă pe Gavrilo Princip, dar aceasta nu mai are nicio importanță, totul s-a animat ca atunci. În acea îmbulzeală se mai aude o împușcătură, și glonțul, care ar fi trebuit să fie orb, face o gaură în stomacul unuia dintre jandarmi. Abia acum mulțimea vrea să-l linșeze cu adevărat pe ucigaș. Încep să sune sirenele mașinilor de poliție, o ambulanță încearcă să-și facă loc. Caii îi aruncă din șa pe polițiști și, în învălmășeala creată, iau în picioare câteva doamne cu pălăriile lor cu tot. Haosul e de nestăpânit și neregizat.

După incident nimeni nu a putut să explice cum de gloanțele oarbe s-au dovedit deodată adevărate.

O dată la o sută de ani și pușca goală bubuie, cum se zice prin locurile acestea, dar cine știe…

Imediat este transmisă o notă incendiară din partea serviciilor austriece referitoare la asasinarea compatriotului lor și vrednic urmaș al arhiducelui. Procuratura europeană lansează o acuzație împotriva organizatorilor acestei reconstituiri, se cere arestarea neîntârziată a tuturor celor implicați și punerea sub urmărire a mișcării anarhiste Mâna Neagră. Locuitorii orașului Sarajevo nu au nevoie de o invitație specială pentru a produce pe loc pagube serioase câtorva firme și reprezentanțe sârbești.

Europa e la un fir de păr distanță de un al doilea Prim Război Mondial.

38

Ceva s-a schimbat, ceva nu mai e la fel.

Îi aud pașii târșâiți, respirația grea.

Înainte nu era așa, înainte exista ritm, dans, alergare.

Pentru o clipă zăresc umbrele frunzelor, lumina obosită de ieri sau dintr-o după-amiază uitată acum ani de zile. Ceva ce vine din alte vremuri scapă, picură, se sedimentează.

Simt în cerul gurii un gust de cenușă, în nări, un miros de ars. Ca de la o miriște sau o pădure ce s-au aprins de la sine…

Ceva s-a schimbat, ceva nu mai e la fel.

Pipăi cu degetele o altă piele, rece și granuloasă. Înainte era caldă și netedă, vie ca o mână de om, acum e ca pielea năpârlită a unei vipere.

Te plimbi într-o după-amiază caldă de august și, brusc, din spatele unui tufiș te lovește un miros pestilențial, de ceva în descompunere. Un cadavru, al vreunui șobolan, cu siguranță, totuși, un cadavru.

Ceva a început să se strice, să se amărască, să miroasă urât, să se întunece și să se răcească, simt acest lucru cu toate cele cinci simțuri.

Ceva s-a schimbat, ceva nu mai e la fel.

Și dacă timpul s-a oprit deja? Cum ne vom da seama? Se vor opri ceasurile? Calendarele vor rămâne la una și aceeași dată? Puțin probabil, ele nu se hrănesc cu timp, nu trăiesc din asta.

Și atunci ce se hrănește cu timp?

Tot ce e viu, bineînțeles. Pisicile, vacile, albinele și șerpii de apă, ciulinii, uliul șorecar și șoarecii, veverițele în parcuri, viermii de pământ și musca fructelor, balena albastră și roșioara — tot ce înoată, zboară, se strecoară pe tăcute, se cațără în copaci, crește, se reproduce, îmbătrânește și moare. Doar acestea se hrănesc cu timp… Sau timpul se hrănește cu noi. Noi suntem hrana timpului.

Dacă a murit trebuie să simțim, ce naiba.

39

Iată-mă iară la rafturile cu cărți, ca să mă conving că lumea e legată și ordonată. Iată Primul Război Mondial, închis în cele douăsprezece volume roșii identice ale unei enciclopedii. Iată Războiul Rece, înmormântat pentru totdeauna între coperțile a trei mari volume gri. Nici Războiul Civil din Spania nu mai e înfricoșător (doarme pe etajera de sus), nici Al Doilea Război Mondial, întins pe două etajere. Totul, mai devreme sau mai târziu, se transformă în cărți, cum spunea Mallarmé în citatul favorit al lui Borges. Ceea ce, dacă reflectezi, nu e o soluție chiar așa de rea.

Mă aflu în Main Rose Reading Room, sub cerurile suspendate pictate în stilul lui Veronese. M-am așezat aproape de rafturile cu cărți de istorie. Am luat, mai mult ca alibi, primul volum dintr-o enciclopedie despre Războiul Rece, ediția din 2008, literele A-D. Îmi dau seama că pot povesti amintiri de front din acest război, în care luptam încă de copii. Îl răsfoiesc și, ca un spion, mă uit pe furiș la oamenii din jur. Te transformi în ceea ce citești. La masa din fața mea stă un om

pe care îl recunosc imediat ca fiind un om al străzii. Întotdeauna am simțit o apropiere inexplicabilă față de ei. Poartă un fâș, destul de mare (am unul asemănător), și o căciulă cu urechi. E cald în sala de lectură, dar lui așa îi este mai bine, adunat, gata de plecare dacă îl dau afară, cunosc bine acest sentiment de vină anticipată.

În stânga lui a așezat o grămadă de cărți. De fapt, e unul dintre puținii oameni din jurul meu care citește pe bune. Ceilalți se uită în telefoane, sunt pe chat, așteaptă să stea ploaia. Biblioteca e un adăpost, un loc cald și uscat, deschis tuturor. Acum câțiva ani fusese o tentativă de a interzice intrarea oamenilor străzii, dar fără succes. Mor de curiozitate să văd ce anume citește, mă ridic, mă fac că îmi trebuie o carte din rafturile de alături și mă întorc ușor. Pe grămada de cărți, cel mai sus, stă *Cronica barbarilor*, un volum gros și cam uzat. Sub ea, reușesc să descifrez cotorul unei alte cărți: *Scurtă istorie a Indiei*. Și aproape de grămadă, în fața lui… nu se poate — Gaustin, *Opere alese*. Fără să vreau, întind mâna, omul ridică ochii, abia atunci citesc corect — Augustin, evident (sunt aproape sigur că adineauri scria Gaustin). Îmi cer scuze, el mă privește fix, apoi se întoarce la cartea pe care o ținea în mâini, un album cu niște case spaniole impunătoare din secolul al XIX-lea.

40

De câțiva ani am început încet-încet să îmi pierd auzul. Aparatul discret, pe care mi l-au prescris cu asigurarea că voi auzi mierlele dimineața și greierii în nopțile de vară, nu s-a dovedit prea eficient. Prin el auzeam totul ca și cum ar fi fost înregistrat pe un disc de gramofon, cu un ușor ecou metalic și niște pârâituri din când în când. O senzație de reproductibilitate tehnică, cum ar fi spus Benjamin. Banda sonoră a lumii de ieri, înregistrată și redată prin play-back.

Și în timp de război păsările au cântat. Mi se învârte această propoziție în minte, în timp ce ascult „Cvartet pentru sfârșitul timpului" de Messiaen, compus și interpretat pentru prima dată în ianuarie 1941, într-un lagăr de prizonieri de război francezi. Am dat volumul la maximum. La începutul cvartetului, Messiaen a pus acele cuvinte din Apocalipsă despre îngerul care anunță sfârșitul timpului. Concertul s-ar fi ținut în aer liber, după-amiază, sub o ploaie rece, dar niciunul dintre cei 400 de prizonieri și paznicii lor nu a plecat. O combinație neobișnuită de pian, clarinet, vioară și violoncel — aceștia ar fi fost muzicienii aflați printre prizonierii din lagăr… Prima parte, „Liturghia de cristal", se deschide cu trezirea păsărilor, clarinetul, într-un superb solo, imită o mierlă, după el, vioara — o privighetoare, repetat la nesfârșit, într-o uitare de sine, suav și angoasant în același timp, liniștit și tensionat.

Și în timp de război păsările au cântat. În aceasta constă toată oroarea… și consolarea.

41

În timp ce Ecleziastul ne învață că există un timp pentru toate, timp pentru una, timp pentru alta, deodată, în ultimul capitol al Cărții suntem anunțați că vine sfârșitul lumii. Aceasta este vestea adusă de înger în Apocalipsă, stând cu un picior în mare, iar cu celălalt pe uscat, în mâini cu o carte. Aceea pe care Ioan trebuie să o mănânce. Când zicem „am mâncat cartea asta cu coperți cu tot", undeva trebuie să răsune și un ecou din acel glas.

Ia-o și mănânc-o, spune îngerul, întinzând cartea spre Ioan, și va amărî pântecele tău, dar în gura ta va fi dulce ca mierea. (Odată, cititor tânăr fiind și devotat, am băgat în gură o pagină, nu-mi mai aduc aminte din ce carte, un volum de poezii, cred, conțin mai puțină cerneală. Era amară

încă din gură.)

Și exact acolo îngerul vestește că nu va mai exista timp. Atât. Nu suntem înștiințați de sfârșitul lumii, ci de sfârșitul timpului.

Se vor deschide celulele zilelor și toate timpurile se vor aduna într-unul.

…Și Dumnezeu va aduce înapoi ceea ce a trecut.

42

Întreaga mea viață este cusută din viețile altora. Și ceea ce trăiesc acum e o altă viață, a cui, nu pot ști. Mă simt ca un monstru, cârpit din vremuri diferite. Mă aflu într-o țară străină, sirenele camioanelor de pompieri îmi vâjâie pe la urechi neîncetat, de parcă orașul e permanent în flăcări, îmi petrec toate zilele în biblioteca lui, într-o sală răcoroasă sub un cer pictat, înconjurat de enciclopediile lumii, coperți roșii și litere aurii. Citesc ziare vechi și mă uit la fețele oamenilor. Mă tem că în orice clipă poate să apară cineva care va privi în jur și va porni spre mine…

Mă aflu într-o bibliotecă, biblioteca lumii. În fiecare zi cer să consult ziare apărute în una și aceeași zi a anului 1939. Îmi este cunoscut totul, am fost acolo, am băut într-o cârciumă din 52nd Street, m-au udat ploile acelei toamne. Ziarul e doar o ușă. În detalii, în lucrurile nesemnificative (Nu așa era?), acolo se ascunde trecutul cu mecanismul său cu ceas care trebuie dezamorsat. Undeva, acolo, printre ultimele solduri ale sezonului și articolul despre măștile de protecție contra gazelor din școlile germane, cu o fotografie mare pe pagina a treia a revistei *New York Times* (toți elevii unui liceu înșirați în fața clădirii, ținându-se de mână și cu măștile puse pe față, fără fețe). O să văd ce e în programul sălilor de cinema și al cabaretelor de noapte, o să stau puțin în barul Cinzano de la pagina 37, o să deschid noul aparat de radio Emerson, fără fire electrice și antene, la doar 19.95 dolari, ca să ascult ultimele reportaje din străinătate, voi petrece nopțile în micile anunțuri pentru camere de închiriat din Lower Manhattan și voi privi chipurile oamenilor, ieșiți în pragul serii în cronicile mondene. Nimic nu trebuie omis, acolo e trăgaciul, într-o ultimă noapte de august…

Al tău, G.

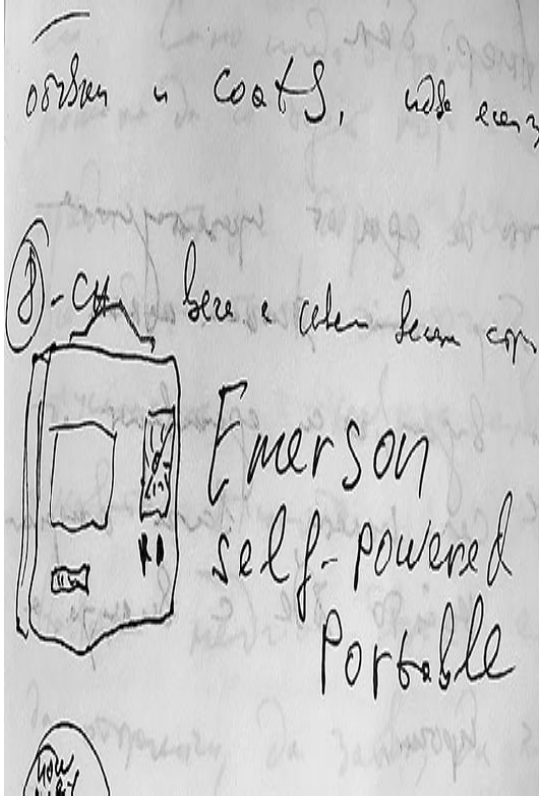

Stau lângă fereastră cu scrisoarea în mână, expeditor și destinatar, citesc și mă gândesc că lumea se află întotdeauna puțin înainte de 1 septembrie, la finalul verii, cu reclamele din ziar și bubuitul îndepărtat al unui război ce tocmai se pornește… După-amiaza lumii, în care umbrele ni se lungesc sub soarele ce dispare înainte de căderea nopții.

43

Atât timp cât îți amintești, ții trecutul deoparte. Ca și cum ai aprinde focul într-o pădure noaptea. Îți dau târcoale demoni și lupi, fiarele trecutului formează un cerc tot mai strâns în jurul tău, dar încă nu îndrăznesc să treacă de partea cealaltă. Alegoria este simplă. Cât timp focul memoriei rămâne aprins, tu ești stăpânul. Dacă începe să se stingă, urletul fiarelor va fi mai puternic și ele se vor apropia tot mai mult. Haita trecutului.

Cu cât e mai puțină memorie, cu atât e mai mult trecut.

Puțin înainte de sfârșit timpurile se vor amesteca. Pentru că celulele sunt deschise și toți se vor târî spre ieșire… Dacă nu sunt zilele, în ce vom trăi? striga un poet, cum îl chema? Și zile nu sunt… Calendarul și-a dat singur liber, au rămas doar o zi și o noapte, și acestea se repetă veșnic…

Țin minte, pentru că trebuie să reții trecutul în trecut…

Carnetul galben

44

Am 7 ani… În vizită, într-un alt oraș, se sărbătorește ceva. O mulțime de oameni, le ajung până în talie, mă înghesuie, mă calcă pe picioare, cineva scuipă-n capul meu niște coji de semințe de floarea-soarelui, mă lipesc de pantalonul tatei, apoi îi dau drumul, mă opresc lângă un stand de tir, dar abia dacă ajung la tejghea, nu-mi aduc aminte cât am stat acolo, mă întorc… mama și tata au dispărut. Ce mă fac acum? Tatăl i-a scos pe Hansel și Gretel la plimbare într-o pădure necunoscută și… când au întors capul, el nu mai era.

Mă năpustesc în mulțime, strig, ies din furnicar, e după-amiaza târziu, forfotă pe străzile orașului, oamenii se întorc de la muncă. Opresc o femeie de vârsta mamei, tanti, m-am pierdut, spun printre suspine. Nu-mi aduc aminte nici numele străzii, nici numărul casei unde ne-am cazat. Știu doar că ușa e verde…. Aaa, păi, dragul meu băiat, multe uși sunt vopsite în verde, eu vin de la serviciu acum, întreabă pe altcineva. Întreb o altă femeie, pe bărbați nu îi opresc, mă grăbesc, băiete, mă grăbesc, trebuie să fie pe aici pe undeva un nene milițian, hai, nu te speria… S-a întunecat de-a binelea, mașinile trec în grabă, străzile s-au golit, se face răcoare, nimeni nu-mi dă atenție, îmi curge sânge din nas… și, deodată, o mână mă înșfacă, două palme îmi șfichiuiesc pe la urechi, am înnebunit căutându-te… Sunt salvat.

45

Am 6 ani, fratele meu, 4, suntem îmbrăcați doar în șort și sandale și avem părul lung ca cei de la Beatles (eu John, el Paul), ne aflăm în piața din centrul satului, în fața monumentului dedicat partizanilor. Poza a făcut-o tata cu un minut înainte de a ne duce (însoțiți și de milițianul satului) la moș Petre ca să ne tundă zero, conform ordinului dat de primar. Același tratament îi va fi aplicat și tatei, care, pe lângă părul lung, își lăsase și mustăți. În sat nu există frizerie. Moș Petre ne așază pe o buturugă, lângă un măgar care sforăie. Mă uit cum părul meu cade pe jos în smocuri blonde și nici măcar nu pot să plâng ca lumea de frica milițianului. Îți pot interzice și să plângi, dacă tot ți-au interzis să porți părul lung…

În sfârșit, toți trei — tata, fratele meu și cu mine, tunși ca niște deținuți, stropiți de moș Petre cu o apă de colonie ieftină, o pornim grăbiți spre casă. Nu cumva să începeți să vă smiorcăiți, ne previne tata printre dinți, căci simțise că eram pe punctul de a umfla cimpoaiele…

Strawberry fields forever…

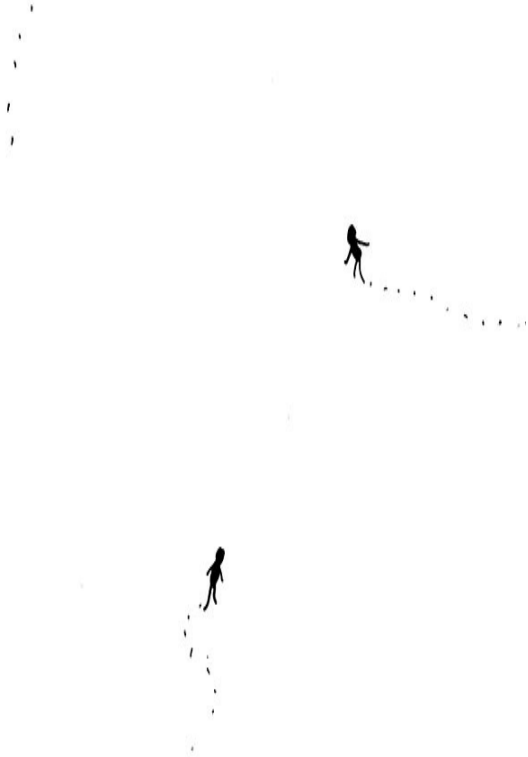

46

Îmbătrânesc. Exilat tot mai departe de Roma copilăriei în îndepărtatele provincii pustii ale bătrâneții, de unde nu e cale de întoarcere. Nici Roma nu-mi mai răspunde la scrisori.

Undeva, trecutul există ca o casă sau ca o stradă pe care ai părăsit-o pentru puțin, pentru cinci minute, și apoi te-ai trezit într-un oraș necunoscut. Cineva scria că trecutul ar fi o țară străină. Prostii. Trecutul îmi este țara natală. Pentru mine, viitorul e o țară străină, populată cu oameni străini, nu am de gând să calc pe-acolo.

Lăsați-mă să mă întorc acasă… Mama mi-a spus să nu întârzii…

47

Să fi avut vreo 3 ani. Înalt cât trandafirii din grădină, stau desculț pe pământul cald, o țin de mână pe mama și mă uit lung la un trandafir foarte de-aproape. E singurul lucru de care îmi aduc aminte. Primul și ultimul.

48

Sindromul celor care nu aparțin niciunde

Niciun timp nu-ți aparține, niciun loc nu e al tău. Ceea ce tu cauți nu te caută pe tine, ceea ce visezi nu te visează. Știi că ceva a fost al tău într-un alt loc și în alt timp, de aceea nu încetezi să străbați camere și zile trecute. Dar dacă te afli la locul adevărat, timpul e altul. Dacă ești în timpul

adevărat, locul e diferit.

Incurabil.

Gaustin, *Diagnostice noi și viitoare*

30. Pentru versiunea în limba română, vezi Sfântul Augustin, *Confesiuni*, traducere, introducere și note de Eugen Munteanu, Humanitas, București, 2018, p. 559.

31. Vers din poezia „Să muncim“ a poetului Ivan Vazov (1850–1921).

Epilog

Romanele și povestirile oferă o falsă impresie consolatoare de ordine și formă. Ca și cum cineva ține firele acțiunii, știe derularea ei și deznodământul, ce scenă vine după care anume. Cartea cu adevărat curajoasă, curajoasă și neconsolatoare, totodată, ar fi aceea în care toate istorisirile, cele întâmplate și cele neîntâmplate, plutesc în jurul nostru în haosul primar, strigă și șoptesc, roagă și chicotesc, se întâlnesc și trec una pe lângă alta în întuneric.

Sfârșitul unui roman este ca sfârșitul lumii, e bine să fie amânat.

Moartea citește absorbită și a uitat, iar părul tuns ruginește lângă ea. Ar putea fi o gravură de Dürer sau un detaliu de Bosch.

Niciodată nu mi-au plăcut finalurile, nu țin minte sfârșitul niciunei cărți, al niciunui film, există oare un astfel de diagnostic — lipsa memoriei pentru finaluri? Și ce e de ținut minte la un final (întotdeauna anunțat)?

Îmi aduc aminte doar de începuturi.

Îmi aduc aminte cum ani de zile m-am culcat devreme… Îmi aduc aminte cum, la țară, au adus pentru prima dată blocuri de gheață și tata m-a dus la un țigan… am uitat cum îl chema. Mi-aduc aminte de un viscol cumplit într-o iarnă și de lumânarea care ardea în casă, lumânarea ardea… Îmi aduc aminte de un trandafir la care mă uit, înalt cât el, stăm față în față. Îmi aduc aminte cum mă pătrunde umezeala cu mantaua udă pe mine în tranșeele unui război, fumez niște țigări scurte și tari. Stau într-una din cafenelele de pe 52nd Street, încurcat și nesigur…

Sau îmi prind curelele sandalelor și ridic scutul, care strălucește la soare.

Mi se spune că viața mea a fost cu totul altfel.

Aprob ca să nu-i irit. Dar eu personal altă viață nu am.

Nu îmi mai aduc aminte dacă eu l-am inventat pe Gaustin sau el pe mine. A existat cu adevărat o astfel de clinică a trecutului sau a fost doar o idee, o însemnare într-un caiet, o bucată de ziar ce mi-a căzut în mâini cu totul întâmplător? Și oare toate acestea legate de venirea trecutului s-au întâmplat sau încep de mâine…?

0

1939/2029

Armatele sunt masate și așteaptă. Primele focuri sunt trase de pe cuirasatul Schleswig-Holstein spre depozitele de armament din peninsula Westerplatte, aproape de Danzig. Pregătirile au început de mult, se așteaptă un moment concret, o aniversare. Totul va fi reconstituit cu exactitate, pe ore. Există o mică divergență în ce privește minutele, unii susțin că începutul e la 4:44, alții la 4:48. Va cădea și primul soldat din acest război, sergentul polonez Wojciech Najsarek. Forțele Luftwaffe vor sprijini atacul din aer… În Marea Baltică vor aștepta câteva submarine.

Știu ce se va întâmpla. La o armată de un milion și jumătate de soldați, e suficient un foc de armă și… Tancurile vor porni printre copaci, acel vapor vechi va începe să scuipe proiectilele, cuiburile de mitralieră camuflate vor ieși la iveală și vor secera făcând kra-kra-kra — primul corp va fi sfâșiat, aaa, cineva a schimbat cartușele oarbe cu unele adevărate, din partea opusă se va răspunde atacului… urlete de vulpi înnebunite, ciori speriate, rachete de semnalizare ce taie cerul, totul a fost în așteptare, totul s-a acumulat ca să răbufnească acum… Știu de undeva că în prima zi vor fi 20 de morți, patru de partea poloneză și 16 de cea germană, iar la sfârșit — milioane…

Cea mai mare reconstituire militară de până acum, la scara reală, cu un milion și jumătate de figuranți ca soldați ai Wehrmachtului, staționați de-a lungul întregii granițe cu Polonia, pe o lungime de 1 600 de km, 62 de divizii, 54 dintre ele gata de luptă, 2 800 de tancuri, 2 000 de avioane (avioane Junker și Stúkas vechi au fost repuse în funcțiune), tunurile așteaptă camuflate în pădure, submarine, cuirasate, o flotă de distrugătoare și de șalupe-torpiloare.

Repetăm acest război ca să nu se mai repete vreodată, va spune la radio cineva și această absurdă tautologie va debloca totul.

Ieri a fost 1 septembrie.

–1

Жгмцццрт №№№№ккtррпх ггфпр111111111. . . .
внтгвтгвнтгггг777ppp . . .

29 februarie 2020
Berlin

Mulțumiri

Pentru un om care iubește lumea de ieri, această carte nu a fost ușoară. Într-o anumită măsură, ea se desparte de un dor de trecut sau, mai degrabă, de ceva în care încearcă să-l transforme. Într-un anume sens, se desparte și de viitor.

Diverse locuri și refugii au făcut parte din drumul acestui roman.

Mulțumesc Centrului Cullman, New York Public Library, unde am petrecut zece luni, între anii 2017–2018, citind fericit și luând notițe.

Mulțumesc, de asemenea, Literaturhaus Zürich, pentru amabila sa invitație în cursul anului 2019, care mi-a oferit timp și aer să scriu.

Omul are impresia că scrie în singurătate, dar permanent poartă conversații în capul său cu alți oameni și cu alte cărți. Le mulțumesc tuturor acestora, fără îndoială veți descoperi în roman ecouri ale acestor replici virtuale. Îi mulțumesc și lui Gaustin, care s-a aflat mereu undeva prin preajmă.

Le mulțumesc acelora cu care am împărtășit idei pe parcursul scrierii sau care mi-au fost primii cititori: Boiko Pencev, Ivan Krăstev, Nadejda Radulova, Dimităr Kenarov, Bojana Apostolova, Angela Rodel, Galin Tikhanov...

Despre cercetările întreprinse, mai ales pentru unul din capitole legate de referendumul pentru trecut, le mulțumesc lui Helle Dalgaard, Marie Vrinat-Nikolov, Maria Vutova, Henrike Schmidt, Magda Pytlak, Jaroslaw Godun, Hellen Kooijman, Borislava Ciakrinova, Giuseppe Dell'Agata, Veselin Vacikov, Marinela Lipceva și lui Martin Weiss.

De asemenea, îmi exprim mulțumirile către Wissenschaftskolleg Berlin, unde am terminat cartea la finele lui februarie 2020, an bisect. Am avut conversații foarte plăcute și încurajatoare cu prieteni și colegi, precum Efrain Kristal (Borges a fost cu noi tot timpul), Wolf Lepenies, Thorsten Wilhelmy, Barbara Stollberg-Rilinger, Katharina Biegger, Daniel Schönpflug, Stoian Popkirov, Luca Giuliani, David Motadel, Felix Koerner...

Țin să-i mulțumesc Bojanei Apostolova, care mi-a susținut cu fermitate manuscrisul, așa cum s-a întâmplat și cu cărțile mele anterioare, publicate la Editura Janet-45.

Le mulțumesc lui Nedko Solakov, Lorei Sultanova, lui Hristo Gocev, Nevenei Dișlieva-Krăsteva și Ivei Koleva, care au lucrat asupra cărții în condiții speciale.

Mulțumesc părinților mei pentru răbdarea și dragostea cu care au așteptat această carte și cu care mi-au tolerat absențele.

La sfârșit, așa cum se întâmplă de obicei, le mulțumesc acelora care au fost lângă mine și care m-au suportat în timp ce scriam acest roman — îi mulțumesc Bilianei, care citește și redactează, și Raiei, care critică și iartă. (Cum mi-a spus ea, eroii tăi nu au nume, tocmai ca să nu le uiți. Și avea dreptate.)

Le mulțumesc tuturor acelora care vor sta într-o după-amiază în refugiul temporal al acestei cărți.

G.G.
29.02.2020
Berlin

Cuprins

1. I
    1. O clinică a trecutului
2. II
    1. Decizia
3. III
    1. O țară luată separat
4. IV
    1. Referendumul pentru trecut
5. V
    1. Monștrii discreți
6. Epilog
7. Mulțumiri